

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

BORIS ZIHERL

Revolucionarna kontinuiteta

MARA BEŠTER

Reforma in otroško varstvo

N. TOŠ-P. KLINAR

Strukturalne spremembe v
slovenski družbi

ZDRAVKO MLINAR

Družbenopolitična ureditev
Ljubljane

4

LJUBLJANA V APRILU 1967

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
čič, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Maj-
da Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Joža Vilfan,
Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK :
Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :
Stane KRANJC

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snoj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77
UPRAVA :
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

**Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)**
Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 501-3-386/2
Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik IV. 1967 št. 4 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- BORIS ZIHERL: Revolucionarna kontinuiteta 531
- MARA BESTER: Reforma in otroško varstvo 536
- BOGDAN KAVČIČ: Nove možnosti samoupravljanja 549
- BORIS MAJER: Heidegger — misleci bitič III 563
- KOMUNISTI IN NAS ČAS:
- N. TOS - P. KLINAR: Strukturalne spremembe v slovenski družbi 586
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
- ERNEST PETRIČ: Še o slovenstvu 604
- RINO SIMONETI: Enakopravni partnerji s tujimi podjetji 611
- JANEZ SKERJANEC: Uvoz tujega kapitala 616
- LEON ZORMAN: Izbiranje novincev za srednje šole in fakultete 619
- M. LESKOVEC - B. ZORAN: Kdo naj raziskuje tržišče? 628
- AKTUALNA VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:
- JANKO RUPNIK: Ustavno sodstvo in njegovi problemi 637
- ZDRAVKO MLINAR: Družbenopolitična ureditev Ljubljane 647
- SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:
- ANTON ZUN: Gramscijeva misel o sin-tezi filozofije in politike 662
- SOCIALISTIČNE DEZELE:
- HORST BLEY: Temeljna vprašanja ekonomskega razvoja v NDR 668
- MEDNARODNI ODNOSI:
- LJUBIŠA S. ADAMOVIČ: Med Zenevo in Delhijem 679
- BREZ OVINKOV:
- Napaka ali površnost? 691
- Kompromisi 691
- Po kakšnem vrstnem redu? 693
- PRIKAZI, RECENZIJE:
- MILOŠ ILIČ: Sociologija kulture in umetnosti (D. Kraigher) 695
- Beleške o tujih revijah 697
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 702

CONTENTS

BORIS ZIHERL: Revolutionary Continuity	531
MARA BESTER: The Reform and Children Protection	536
BOGDAN KAVCIC: New Possibilities of Selfmanagement	549
BORIS MAJER: Heidegger — »The Thinker of the Sein« III	563
THE COMMUNISTS AND OUR TIME: N. TOS - P. KLINAR: Structural Changes in Slovene Society	586
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
ERNEST PETRIC: On the Slovene National Cause	604
RINO SIMONETI: Equal Partners with Foreign Firms	611
JANEZ SKERJANEC: Import of Foreign Capital	616
LEON ZORMAN: Selection of Novices for Secondary Schools and Universities	619
M. LESKOVIC - B. ZORAN: Who is to Investigate the Market?	628
TOPICAL PROBLEMS CONCERNING POLITICAL SYSTEM:	
JANKO RUPNIK: Constitutional Jurisdiction and Its Problems	637
ZDRAVKO MLINAR: Public Opinion on the Future City Government of Ljubljana	647
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
ANTON ZUN: Gramsci's Thought Concerning the Synthesis of Philosophy and Politics	662
SOCIALIST COUNTRIES:	
HORST BLEY: Basic Problems in Economic Development of the German Democratic Republic	668
INTERNATIONAL RELATIONS:	
LJUBISA S. ADAMOVIĆ: Between Geneva and Delhi	679
STRAIGHT AWAY:	
— Mistake or Negligence?	691
— Compromises	691
— In What order?	693
REVIEWES, NOTES:	
MILOŠ ILIĆ: Sociology of Culture and Art (D. Kraigher)	695
Notes on foreign reviews	697
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
	702

СОДЕРЖАНИЕ

БОРИС ЗИХЕРА: Революционная ответственность	531
МАРА БЕШТЕР: Реформа и забота о детях	536
БОГДАН КАВЧИЧ: Новые возможности в системе самоуправления	549
БОРИС МАЙЕР: Хейдеггер — »мыслитель бытия« III	563
КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:	
Н. ТОШ — П. КЛИНАР: Структурные изменения в словенском обществе	586
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Еще раз о словенстве	604
РИНО СИМОНЕТИ: Равноправие в сотрудничестве с иностранными предприятиями	611
ЯНЕЗ ШКЕРЬЯНЕЦ: Импорт иностранного капитала	616
ЛЕОН ЗОРМАН: Выбор учащихся для средних школ и факультетов	619
М. ЛЕСКОВИЦ — Б. ЗОРАН: Кто должен исследовать рынок?	628
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
ЯНКО РУПНИК: Конституционное устройство и его проблемы	637
ЗДРАВКО МАИНАР: Общественно-политическое устройство города Любляны	647
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
АНТОН ЖУН: Идеи Грамши о синтезе философии и политики	662
ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:	
ХОРСТ БЛЕЙ: Основные вопросы экономического развития ГДР	668
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ЛЮБИША С. АДАМОВИЧ: Между Женевой и Дели	679
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
— Промах или халатность?	691
— Компромиссы	691
— По какой последовательности?	693
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
МИЛОШ ИЛИЧ: Социология культуры и искусства (Д. Крайгер)	695
По страницам иностранных журналов	697
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
	702

Revolucionarna kontinuiteta

Trideset let bo te dni minilo, odkar je bila uresničena Titova zamisel o ustanovitvi Komunistične partije Slovenije, nove in edinstvene tvorbe v politični zgodovini slovenskega naroda, ki ga je zaradi svojega globoko ljudskega in zares nacionalnega značaja lahko vodila skozi najtežavnejše preizkušnje. To je bil poseg v dotedanjo strukturo komunistične organizacije na Slovenskem in v Jugoslaviji, kakršnega je z vso nujno zahteval tedanji čas z nalogami, ki jih je postavljal komunistom Jugoslavije in posebej slovenskim komunistom.

Komunistična partija Jugoslavije je s to reorganizacijo svojih vrst, ki ni ostala omejena zgolj na področju nekdanjega pokrajinskega komiteja za Slovenijo, marveč je kmalu nato pripeljala tudi do ustanovitve Komunistične partije Hrvaške, najneposredneje, s prakso lastne organizacije, izpričala svojo priorizacijo demokratičnim načelom sožitja med narodi mnogonacionalne državne tvorbe. S tem so bile ustvarjene organizacijske oblike, ki so globlje, ustreznejše odražale in izražale dejansko vlogo najnaprednejših družbenih sil v življenju vsakega naroda Jugoslavije, omogočale nenehno krepitev te vloge, čedalje širše in čedalje globlje povezovanje delavskega razreda in njegove politične avantgarde z ostalim delovnim ljudstvom, zedinjevanje vseh tistih ljudskih plasti, ki so množični, osnovni nosilec sleherne nacionalnosti.

To je bilo zlasti važno v času, ko si je družbena reakcija znotraj Jugoslavije in okrog nje na vse kriplje prizadevala, da bi izkopala kar najgloblje prepade med narodi Jugoslavije in da bi jih tako razcepljene usužnjila fašistična os Berlin—Rim. Nasproti tem reakcionarnim prizadevanjem so komunisti tisti čas nenehno terjali takšno notranjo preosnovo Jugoslavije, ki bo utrjevala enotnost njenih narodov, večala njihovo obrambno voljo in sposobnost. Reorganizacija KPJ je sama služila za zgledno podobo take demokratične preosnove. V nekem smislu bi lahko celo dejali, da se je naša socialistična federativna skupnost spočela prav s tem daljnosežnim ukrepom komunistov, glavnih kladivarjev nove Jugoslavije.

In v istem smislu bi lahko dejali, da so v manifestu ustanovnega kongresa KP Slovenije poudarjene vse neogibne predpostavke, iz katerih doslednega uresničevanja se je v naslednjem desetletju porajala in rodila svobodna slovenska socialistična republika.

Preroško danes zvenijo uvodne besede manifesta: »Na usodo našega, stoletja mučenega in zatiranega slovenskega naroda, ki je pretrpel v svoji zgodovini vse, kar more pretrpeti majhen, nikoli svoboden narod, se grozeče kopičijo oblaki, ki jim ni primere v njegovi zgodovini... Mednarodni dogodki in položaj znotraj Jugoslavije se razvijajo v taki smeri, da brez vsakega pretiravanja lahko rečemo: slovenski narod v vsej zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes.«

V predvidevanju usodnega dogajanja in njegovega zmagovitega konca za slovenski narod daje manifest ustanovnega kongresa KPS troje glavnih napotil, ki lahko veljajo za konstante novejših slovenske politike prav do naših dni.

Prvo izvira iz prepričanja, ki ga je vztrajno izpovedoval že Ivan Cankar: da slovenski delavski razred v našem času nosi zgodovinsko odgovornost za bodočnost slovenskega naroda, da potemtakem ne more biti zares progresivne slovenske politike mimo in brez tega njenega odločilnega družbenega faktorja. Naj bo včeraj ali danes, trideset let kasneje: revolucionarno uresničevanje zgodovinskega interesa delavskega razreda je hkrati boj za resnično osvoboditev človeka in naroda. In hkrati, rečeno z besedami, ki jih je tovariš Kardelj spomladi l. 1940 zapisal v »Proletarcu«: »Delavski razred lahko samo tedaj postane odločilni faktor, če — braneč svoje razredne interese in ostvarjajoč svojo zgodovinsko družbeno nalogo — stopi preko svojih razrednih okvirov in postane voditelj, predstavnik in branilec resničnih interesov svojega naroda, predvsem interesov kmečkih in drugih delovnih množic.«

Sleherno podcenjevanje te usodne povezanosti slovenske nacionalne stvari s socialističnimi cilji delavskega razreda se je v pol stoletja naše novejših zgodovine razodelo kot škodljivo za slovenski narod in kot koristno za sovražnike njegove svobode in napredka. V novi Jugoslaviji je delavski razred postal osnovna gibalna sila socialistične graditve, postal izhodišče in ostal žarišče samoupravnega sistema, v okviru katerega se na podlagi družbene lastnine produkcijskih sredstev in delitve po delu oblikujejo novi, socialistični odnosi med delovnimi ljudmi Jugoslavije nasploh in posebej Slovenije.

Drugo napotilo, ki ga beremo v manifestu ustanovnega kongresa KP Slovenije, zadeva najneposrednejša jamstva svo-

bode in enakopravnosti Slovencev, njihove državnopravne združitve od Jadranskega morja do Sotle in Kolpe: »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije, v obliki zvezne države.«

Vodilne sile buržoazne reakcije v stari Jugoslaviji so bile zmerom pripravljene, da se v obrambi svojih ozkih razrednih interesov vpletejo v igro imperialističnih sosedov, konec koncev zmerom naperjeno proti interesom ljudskih množic Jugoslavije. V nasprotju s to reakcionarno buržoazno politiko so se komunisti v svoji politični akciji zmerom opirali na temeljito analizo realnih odnosov v mednarodnem življenju in iz njih izvirajočih možnosti in perspektiv za narode Jugoslavije, za njihovo svobodo in napredek. Boreč se proti tujim fašističnim okupatorjem in proti domači reakciji, so v letih 1941—1945 svoj boj za temeljito notranjo preosnovo Jugoslavije zmagovito izbojevali.

V boju za bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije so se komunisti spopadli in se še spopadajo z različnimi unitarističnimi, velikodrжавno in birokratsko centralističnimi prizadevanji, ki v imenu blodne in v bistvu reakcionarne teorije o oblikovanju »enotne jugoslovanske nacije« ali pa v imenu psevdorevolucionarnega nacionalnega nihilizma praktično zanikujejo predpostavke sleherne dejanske enotnosti socialistične Jugoslavije, njenih narodov in narodnosti. Hkrati so se slovenski komunisti spoprijemali in se spoprijemajo z vsemi prizadevanji, ki gredo mimo slovenskega naroda in slovenskega človeka kot subjektov njegove usode, iščoč jima sredotežna središča zunaj jugoslovanske in socialistične skupnosti, v območju »zahodne«, »katoliške« tradicije in njenih jerobstev.

Tudi o tem najpomembnejšem jamstvu svobode in enakopravnosti slovenskega naroda je treba reči, da sleherno njegovo podcenjevanje v teoriji in v praksi lahko pomeni neprecenljivo škodo za slovenski narod in korist za izpričane sovražnike nacionalne svobode in enakopravnosti v sodobnem svetu.

Tretje napotilo, ki ga vsebuje manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije, velja razmerju slovenskega naroda do najpomembnejših problemov mednarodne politike: »Jamstvo mednarodnega miru in zaščite malih narodov, zlasti pa interesov slovenskega naroda, je v kolektivni obrambi vseh ogroženih narodov proti fašističnim vojnim hujskačem. Zato slovensko ljudstvo zahteva okrepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami.«

Za zunanjo politiko vladajočih buržoaznih krogov v stari Jugoslaviji, za politiko, ki jo je krepko podpirala tudi slo-

venska buržoazna reakcija, pa naj je bila »klerikalno« ali »liberalno« usmerjena, je bilo predvsem značilno, da se je nenehno usmerjala na središča mednarodne reakcije in se na predvečer druge svetovne vojne vse tesneje povezovala s fašistično osjo Berlin—Rim. Nasproti tej pogubni politiki so komunisti terjali temeljit preobrat v zunanji politiki Jugoslavije, njeno povezovanje s silami miru, demokracije in obče človeškega napredka. Posplošujoč težavne in hkrati dragocene izkušnje slovenskega naroda v prelomnih letih 1848 in 1918, je tovariš Kardelj kmalu po ustanovnem kongresu KP Slovenije v svojem delu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« zapisal: »Četudi nam mora biti osvoboditev in združitev vseh Slovencev smoter, ki ga nikoli ne bomo opustili, moramo naš narodni boj vendarle spraviti v sklad z najplemenitejšimi težnjami človeštva po miru, po demokraciji, po napredku, to se pravi z borbo delavskega razreda v notranjem in mednarodnem merilu. Če bi poskušali reševati slovensko vprašanje izolirano v nasprotju s temi težnjami, bi vrgli slovenski narod v nove nesreče. Največ nepopravljive škode lahko prinese nekemu narodu iluzija, da bo dobil svojo svobodo kot dar za pomoč neki reakcionarni in imperialistični akciji.«

V novih razmerjih sil, ki jih je ustvarila druga svetovna vojna s svojimi družbenopolitičnimi rezultati, so bila mednarodna prizadevanja jugoslovanskih komunistov dosledno usmerjena k povezovanju progresivnih družbenih sil v svetovnem merilu, k njihovem sodelovanju v duhu enakopravnosti in medsebojnega spoštovanja, h krepitvi teh sil z lastnim vsestranskim, aktivnim angažiranjem v boju za mir, svobodo in enakopravnost narodov, za socializem. Ob nedeljeni podpori najširših množic našega delovnega ljudstva so vzniknile in se uveljavile mnoge pobude socialistične Jugoslavije v sodobnem mednarodnem življenju, ki jih zlasti označuje dosledna obramba načela o aktivni, miroljubni koeksistenci držav in narodov, ne glede na njihovo notranjo družbeno ureditev.

Sleherno odstopanje od načel demokratičnega mednarodnega sodelovanja, ki jih je manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije posvetil za uvod s čudovitimi stihmi največjega slovenskega pesnika, bi pomenilo vključevanje Jugoslavije in njenih narodov v igro imperialističnih sil in vsake vrste hegemonizmov, ogrožanje svobode in neodvisnosti teh narodov, diskontinuiteto v politiki njihovih najnaprednejših, avantgardnih sil.

Od ustanovnega kongresa KP Slovenije nas loči celo zgodovinsko razdobje tridesetih let, razdobje najhujših preiz-

kušenj za slovenski narod in za druge narode Jugoslavije. To je razdobje narodnoosvobodilne vojne in zmagovite socialistične revolucije. To je razdobje povojne obnove in vstopa v proces socialistične graditve, razdobje odločilnega spopada s stalinističnimi deformacijami bistva socialistične države in njihovimi težkimi posledicami za narodno delavsko gibanje. To je razdobje, v katerem se je spočenjalo delavsko samoupravljanje in se pričelo razvijati v širok sistem socialističnega družbenega samoupravljanja, ki osvaja zmerom nova in nova področja našega življenja, premagujoč dostikrat globoka protislovja našega sodobnega družbenega dogajanja in trdovratne odpore starega, preživelega.

Na podlagi marksistično-leninistične analize realno uresničljivih možnosti, vsebovanih v dani objektivni stvarnosti stare Jugoslavije, so subjektivne sile socialistične revolucije na Slovenskem in v vsej Jugoslaviji s svojo zavestno akcijo iz temelja izpremenile družbene odnose, likvidirale stari kapitalistični ekonomski in politični red. Ustvarile so novo objektivno stvarnost z novimi realnimi možnostmi nadaljnjih progresivnih preobrazb, nova izhodišča za ustvarjalno dejanje mlajših rodov.

Ob vseh glavnih konstantah, o katerih je bil govor in v katerih se prav posebno izraža revolucionarna kontinuiteta razvoja, ki ga ima za seboj Zveza komunistov Slovenije, je treba posebej poudariti nekatera bistvena obeležja, ki so v preteklosti zagotavljala njene uspehe v boju za socializem na Slovenskem. To so obeležja, ki zlasti lahko zagotavljajo revolucionarno kontinuiteto v delu slovenskih komunistov, ne glede na njihovo starost in staž — pri starih, če so bila in so se ohranila, pri mladih, če se razvijajo in krepijo. Med ta obeležja sodijo predvsem: globoki, v izkušnjah in spoznanjih zakoreninjeni smisel za dialektiko življenja, za novo v življenju; sposobnost razlikovati med dejansko novim, progresivnim, in zgolj novimi oblikami, za katerimi se skriva staro in preživelo; nenehno odkrivanje zares novih možnosti progresivnega razvoja, ki terjajo nove metode dela, nove organizacijske oblike in prijeme; sposobnost svobodnega odločanja in ravnanja v novi zgodovinski situaciji, brez prevzetih shem in šablon, s temeljitim poznavanjem in vsestranskim praktičnim upoštevanjem oziroma angažiranjem vseh objektivnih in subjektivnih faktorjev, potrebnih za uspeh osvobodilnega dejanja.

To je tisto bistveno, kar naj dandanes predvsem tvori kontinuiteto v revolucionarni tradiciji slovenskih komunistov.

BORIS ZIHERL

MARA BEŠTER

Reforma in otroško varstvo

I

Vprašanje, ki je predmet našega razpravljanja, ni novosti ne prvič na dnevnem redu. Nasprotno, gre za vprašanje, s katerim se je naša družba nasploh, v tej ali oni obliki pogosto srečavala in o katerem imamo, sodim, zbranega mnogo dokumentacijskega gradiva in izdelano razmeroma jasno orientacijo. Zakaj je potemtakem to vprašanje spet na dnevnem redu?

Obravnava te problematike in akcija, ki naj iz tega izhaja, sta zelo nujni. Gre namreč za to, da reforma, sredi katere smo, ni deklaracija, ampak zbir ukrepov, ki smo se jih lotili in ki se jih še bomo, ukrepov, ki so sprožili različne procesa, med njimi nekatere nesporno pozitivne in druge, ki niso tako nesporni, zaželeni in take, ki so sicer nujni, a nezaželeni itd. itd. Zato je treba neprestano spremljati in ocenjevati dosežene rezultate.

Živimo v razdobju, ki naj pomeni revolucionarni premik v našem družbenoekonomskem dogajanju in ki mora nujno peljati po eni strani v prevrednotenje mnogih koncepcij, po drugi strani pa v iskanje novih poti za uresničenje že sprejetih stališč. Toda taka razdobja, ki poleg tega še vržejo na površje neštete težave, so tudi zelo ugodna za razvoj novih »teorij« in »teorijic«, ki pomenijo do neke mere nevarnost tudi za že sprejeta pravilna spoznanja, dajejo priložnost za najrazličnejša poenostavljanja, dajejo »argumente« za umike, čepravčasne, tudi na tistih področjih, kjer so taki umiki utemeljeni le navidezno ali so celo nevzdržni. Zato smatram, da je treba tako pomembno politično, družbeno in ekonomsko vprašanje, kot je vprašanje otroškega varstva oziroma vprašanje politike reprodukcije prebivalstva, pretresti tudi v novih razmerah reforme in ob novih dilemah.

II

O problemih politike reprodukcije prebivalstva in posebej o otroškem varstvu smo pred dvema letoma intenzivno razpravljali in tudi izdelali osnovno koncepcijo. Menim, da je prav, če naša spoznanja, do katerih smo takrat prišli, vsaj na kratko obnovimo.

Temeljno izhodišče pri izdelavi naše koncepcije je bilo spoznanje o *družbeni odgovornosti* za reprodukcijo prebivalstva. To vprašanje sodi v širši okvir socialnega področja oziroma v okvir politike moderne družbe na socialnem področju. Za moderno družbo je namreč značilno, da zagotavlja na podlagi znatne redistribucije dohodka doseganje določenih socialnih ciljev, kajti redistribucija dohodka omogoča relativno rast splošne porabe po eni strani, po drugi strani pa dokajšnje direktne transferje dohodka v korist nekaterih kategorij neaktivnega prebivalstva.

Osnova za tako politiko moderne družbe na socialnem področju je, prvič, večja ali manjša demokratizacija sodobne družbe. Zahteva, da mora človek postati in biti zadnji uporabnik družbenega razvoja, zahteva po enakih možnostih razvoja za vse, zahteva po kolektivni odgovornosti za socialno varnost vseh je platforma naprednih sil v razvitejših družbah in pomeni premik od politične demokracije k socialni tudi že v meščanskih družbah.

Nova politika na socialnem področju pa je, drugič, odraz določene stopnje ekonomske razvitosti dežele in dosežene produktivnosti dela. Z drugimi besedami, gre za to, da razvita ekonomija objektivno omogoča in hkrati tudi terja tako spremenjeno socialno aktivnost. Ni namreč mogoče ločevati ekonomskega razvoja od socialnega; gre za enoten proces, za dve komponenti istega družbenega razvoja.

Redistribucija dohodka, kot smo dejali, naj zagotovi tako relativno rast in širjenje področij splošne porabe kot tudi direktne transferje v korist določenih kategorij prebivalstva. Kategorija otrok in mladine, največjega neproduktivnega dela populacije, prihaja v ospredje tako pri politiki razvijanja raznih področij splošne porabe kot tudi v zvezi z direktnimi transferji dohodka.

Reprodukcija prebivalstva v razvitejših in razvitih družbah postavlja namreč na dnevni red vrsto novih vprašanj v primerjavi s situacijo, ko je še prevladovalo naturalno gospodarjenje; vprašanje vzdrževanja otrok se pokaže v industrializirani deželi v popolnoma novi luči iz nekaj razlogov. Stroški otrok v zvezi s stanovanjem, obleko, hrano itd. pome-

nijo v naravnem gospodarstvu dosti manjšo obremenitev za družino in niso tako neposredno odvisni od velikosti družine. Nadalje, moderna proizvodnja in življenje v moderni družbi nasploh terjata višjo strokovno in splošno kulturno usposobljenost, kar zahteva daljšo šolsko dobo in daljše vzdrževanje otrok. Vprašanje deleža družbe pri kritju stroškov se je tako nujno postavilo na dnevni red moderne družbe. Del teh stroškov se izravna z raznimi oblikami splošne porabe, pereče pa ostaja tudi vprašanje denarnih transferjev družinam z otroki.

Ko smo si pridobili to temeljno spoznanje o družbeni odgovornosti za reprodukcijo prebivalstva, je bilo treba tako zaradi tega, da se določi intenzivnost družbene intervencije, kot zato, da se določijo oblike družbenega prispevka, formulirati nekatera izhodišča, ki prihajajo v poštev.

Ocena demografskih gibanj na Slovenskem kaže nezadovoljivo gibanje natalnosti v preteklosti in opozarja na nič bolj ugodne perspektive. Če torej želimo povečati število rojstev, potem je treba med drugim izvesti tudi resne ukrepe, da se poveča delež družbe pri kritju stroškov za vzdrževanje otrok, in še posebej razmisliti o *oblikah* družbenega prispevka. To je bilo naše prvo izhodišče.

Dalje, ker je načelo nagrajevanja po delu za nas zgodovinska nujnost, ker pomeni uveljavljanje tega načela gonilno silo v boju za povečevanje produktivnosti dela, je nedopustno in v osnovi škodljivo za naš nadaljnji napredek, če bi s katerimikoli drugimi družbenoekonomskimi ukrepi ohromili delovanje tega načela. Tudi pri reševanju problema družbenega deleža pri kritju stroškov za reprodukcijo prebivalstva je zato treba to upoštevati.

Tretje izhodišče, ki ga mora naša socialistična družba upoštevati pri obravnavani politiki, je načelo zagotoviti otrokom in mladini enak start v življenje. Gre za to, da uveljavljanje načela nagrajevanja po delu in iz tega izvirajoč določen in različen socialni in gmotni položaj otrok ne smeta načeloma pomeniti diskriminacije med otroki, predvsem ne v vseh tistih točkah in z vseh tistih vidikov, ki pomenijo za posameznika start v življenje. Tu gre v prvi vrsti za izobrazbo, zdravje in podobno. In zato je vsekakor treba protislovje, ki obstaja med drugim in tretjim izhodiščem, nekako prebroditi in poiskati kar najboljšo rešitev, predvsem na podlagi ustreznih *oblik* družbenega prispevka.

In četrtič, družbena intervencija v zvezi s kritjem stroškov za reprodukcijo prebivalstva mora biti naravnana tako, da pomaga k razrešitvi konflikta, v katerem so žene z dru-

žinskimi dolžnostmi, kajti uresničitev dejanske ženske enakopravnosti, ki omogoča ženam, da sodelujejo v družbeni produkciji, je tudi eden od ciljev socialistične družbe.

Tako smo formulirali izhodišča in glede na obstoječe stanje smo smatrali, da je v prihodnje treba osredotočiti vse materialne in organizacijske sile k investiranju v šolske zgradbe, ustanove otroškega varstva, dijaške in študentske domove.

Zgraditev zadostnih šolskih zmogljivosti, tako da bi bil možen pouk v eni izmeni in celodnevno bivanje v šoli, je podlaga in temeljni pogoj za izvedbo koncepta moderne šole, ki pomeni dejansko razbremenitev za matere, določeno izravnavanje stroškov za vzdrževanje otrok, zagotavlja popolno namembnost družbenih sredstev itd. Ustanove otroškega varstva, skupaj z izvedbo gornjega koncepta šole, pa so prvi pogoj za uspešno zaposlovanje žena in v skladu z intenzivnim gospodarjenjem. Zgraditev dijaških in študentskih domov pa je gotovo eden izmed najpomembnejših dejavnikov, da se zagotovi enak start mladini na eni pomembnih točk. Da kratko povzamemo: naša ocena pred dvema letoma je bila, da je treba v prihodnjem desetletju dati prednost, rekla bi, indirektnim oblikam družbenega prispevka za kritje stroškov biološke reprodukcije.

V zvezi z otroškimi dodatki kot najsplošnejšo in najpomembnejšo obliko denarnih transferjev pa smo glede na rezultate dotedanje politike menili, da bi kazalo napraviti več sprememb.

a) Kot pereča se postavlja naloga uspešnejše družbene intervencije v prevzemanju stroškov v družinah z več otroki. Takrat smo ugotavljali, da smo edina dežela v Evropi, ki ima regresivni sistem otroškega dodatka glede na število otrok v družini. Stopnja regresije je zelo močna. Problem pa zaostruje še dejstvo, da imamo v Sloveniji opraviti z izredno koncentracijo bremen biološke reprodukcije na majhno število družin. Sprememba regresivnega sistema je zato nesporno osrednji problem.

b) Nadalje načenjamo vprašanje o odvisnosti otroškega dodatka od starosti otrok. Pri nas starost ne vpliva in splošni otroški dodatek ostaja glede na starost otrok vseskozi nespremenjen.

Res je problem razlik v stroških v zvezi s starostjo otrok mogoče reševati tudi drugače. Taka druga oblika so npr. štípendije za študente in dijake, širjenje sistema brezplačne šole itd. Toda tudi če vse to upoštevamo, je to vprašanje nesporno pereče.

c) Kar se tiče kroga varovanih oseb, smo takrat izrazili mnenje, da se ta v prihodnje gotovo ne bo zožil, saj je povsod v svetu opaziti težnjo po širjenju in razvoju socialne varnosti. Resno pa se postavlja vprašanje, tako smo ugotavljali, družinskega varstva za kmečko prebivalstvo. Posebno za kategorijo hribovskih kmetov se je po našem zelo upravičeno postavljalo vprašanje uvedbe otroškega dodatka.

Pri oblikovanju naše koncepcije smo nadalje postavili vprašanje stanovanjskega dodatka, ki je v mnogih deželah ena izmed oblik družbenega prispevka za vzdrževanje družine. Smatrali smo, da je postalo s prehodom na ekonomske stanarine pri nas pereče tudi to vprašanje.

In končno smo pri izdelavi koncepcije močno poudarili stališče, da je treba vprašanje otroških dodatkov urejati na ravni republike, ža zaradi različnega gibanja natalnosti po republikah, zaradi razlik v poprečnih dohodkih, izvirajočih tako iz različne produktivnosti kakor iz razlik v življenjskih stroških, zaradi nujno različne politike do kmečkega prebivalstva itd.

Take so bile, prikazano shematično, temeljne postavke naše koncepcije, in to zadosti dokumentirane, predvsem z rezultati naše dotedanje politike na tem področju.

III

Minili sta dve leti, ko smo o tej koncepciji sprožili dokaj široko razpravo in ko so bila navedena stališča v pristojnih krogih sprejeta. Če se zdaj vprašamo, kaj sta nam prinesli zadnji dve leti v uresničevanju začrtane poti, moramo odgovoriti, da je zaskrbljenost več kot umestna. Zato menim, da je treba nekatere stvari v novih, reformnih razmerah vnovič ugotoviti, poudariti in opozoriti nanje. Če namreč ne štejemo nekaj uspehov, ki smo jih dosegli pri graditvi šolskih zmogljivosti, je za pretekli dve leti značilna popolna stagnacija na področju širjenja omrežja ustanov otroškega varstva, dijaških in študentskih domov, pomenita pretekli dve leti z zadnjimi restrikcijami v zvezi z otroškimi dodatki, porodniškim dopustom itd. celo občutne korake nazaj v primerjavi s stanjem v razdobju pred reformo. Zato moramo nujno postaviti vprašanje in dati nedvoumno oceno preteklega razvoja, nedavno sprejetih ukrepov in, rekla bom še več, *določene politike, ki se via facti oblikuje mimo in za hrbtom že sprejetih družbenopolitičnih načel.*

Ker se nasploh pri nas vsi ukrepi, ki jih zdaj sprejemamo, a priori razglašajo kot ukrepi v boju za reformo, mislim, da je za ocenjevanje razvoja otroškega varstva oziroma za ocenjevanje praktične politike v zvezi z reprodukcijo prebivalstva v reformnem razdobju potemtakem potrebno najprej jasno, čeprav na kratko, formulirati naše pojmovanje gospodarske in družbene reforme, sredi katere smo zdaj.

IV

Kmalu bosta pretekli dve leti, ko smo se zavestno odločili za reformo in s tem odprli nova pota v naših družbeno-ekonomskih dogajanjih.

Gospodarska reforma naj bi, na kratko povedano, omogočila močnejše uveljavljanje blagovno-tržnih zakonitosti nasploh in naj bi še posebej na področju razširjene reprodukcije te procese šele začela. Prehod k intenzivnemu gospodarjenju, vključitev v mednarodno delitev dela, sprostitvev cen, integracijski procesi itd., itd., o čemer govorimo in pišemo v zadnjih letih, so samo posamezni vidiki, posamezne manifestacije zgoraj sumarno določene orientacije bodočega razvoja našega gospodarstva. Sprostitvev blagovno-tržnih zakonitosti pomeni sprožitvev tiste notranje gonilne sile gospodarstva, ki pelje k hitremu večanju novoustvarjene vrednosti, edinemu realnemu viru tako razširjene reprodukcije kakor tudi življenjske ravni. Hitro večanje novoustvarjene vrednosti je imperativ nadaljnjega razvoja in zgodovinsko opravičilo, več, zgodovinska nujnost organiziranja blagovne produkcije tudi v razmerah socializma. Zato smo gospodarsko reformo pozdravili.

Od vsega začetka pa smo se zavedali, da reforma nikakor ne more zajeti same gospodarske sfere v ožjem smislu, ampak da mora pomeniti družbeno reformo. Se pravi, da smo od vsega začetka razumeli, da je z reformo treba začeti proces intenziviranja celotnega našega družbenega dogajanja. Ni namreč težavno ugotoviti, da nam je v dvajsetih letih zrasla taka vrhnja stavba, ki je po eni strani ekonomsko ne zmoremo in ki po drugi plati še kljub temu ni učinkovita. To zadeva vsa področja vrhnje stavbe: od velikega profesionalnega političnega aparata, ki ga predstavljajo vse naše družbenopolitične organizacije, do obsežne in marsikje premalo kvalificirane uprave, do zelo zamotanega in dragega predstavniškega sistema pa vse do družbenih služb, ogromnih po obsegu, toda z neustrezno strukturo in organizacijo, ki zato pri vsej svoji razsežnosti ostajajo nasproti družbenim potrebam malo učin-

kovite. Družbena reforma mora zato, po mojem mnenju, pomeniti predvsem nove racionalne koncepcije za celotno vrhno stavbo, mora zagotoviti ustrezen obseg in strukturo posameznih področij glede na potrebe in v skladu z ekonomskimi možnostmi, mora pomeniti boj za učinkovito in racionalno poslovanje in, povedano na splošno, mora postaviti zahtevo po nacionalnem varčevanju. Linearne finančne restrikcije brez zgoraj navedenih ukrepov pa lahko pomenijo samo še bolj neracionalno in neučinkovito životarjenje vseh za življenje sposobnih in za življenje upravičenih, pa tudi tistih, ki nimajo resnične perspektive in utemeljenosti.

V

Če presojava zdaj vprašanje otroškega varstva oziroma vprašanje družbene politike v zvezi z reprodukcijo prebivalstva v luči reformnih naporov, potem želim ugotoviti troje dejstev:

Prvič, reforma v ničemer ne spreminja naših načelnih izhodišč v koncepciji politike biološke reprodukcije. Biološka reprodukcija ostaja slej ko prej pomembno *družbeno vprašanje* in zato bremena v zvezi z reprodukcijo prebivalstva nikakor ne morejo biti zasebna stvar družine ali celo žena.

Toda ne samo da reforma v ničemer ne spreminja spretih izhodišč, gre celo za več: uspeh gospodarske reforme, kot jo pojmuje, je odvisen tudi od uspešnega reševanja problemov socialnega področja. Čim bolj bomo sproščali blagovno-tržne zakonitosti v sferi materialne proizvodnje, tem energičnejša in tem bolj premišljena družbena akcija je potrebna v socialni sferi. Socialni razvoj namreč ni le podlaga nadaljnjemu ekonomskemu vzponu, temveč predstavljajo uspehi na socialnem področju z idejo solidarnosti kot svojim temeljnim regulativom izredno kohezijsko silo naroda in pomemben pogoj politične stabilnosti.

Naj povzamem: *prva moja ugotovitev je, da tudi reformno razdobje potrjuje naša predreformna spoznanja in stališča v zvezi z reprodukcijo prebivalstva.*

Drugič, otroško varstvo v širšem smislu, všteti vse oblike družbene udeležbe pri prenašanju bremen biološke reprodukcije, predstavlja nesporno tisto področje, kjer smo že pred reformo izredno zaostajali za drugimi evropskimi deželami, ki so na približno isti stopnji razvoja. O tem imamo mnogo dokumentiranih podatkov. Zato je popolnoma neloogično, da ima to področje isto usodo kot neka druga področja

te tako imenovane socialne sfere, isto usodo kot področja, kjer je bil razvoj v preteklosti izrazito ekstenziven in jih je reforma zatekla v situaciji, ki je zanjo značilen preglomazen obseg področja, neustrezna struktura itd. In če je morda opravičilo za enostavne linearne finančne restrikcije na tako ekstenzivno razvijajočih se področjih le v tem, da se skuša tudi s tem ukrepom izsiliti izdelava novih koncepcij razvoja in funkcioniranja nekega področja itd., potem je seveda ista metoda na področju otroškega varstva spričo izrednega zastajanja v razvoju že pred reformo popolnoma neprimerna.

In tretjič, lahko bi se strinjala s stališčem, da pomeni gospodarska reforma izreden napor za naše gospodarstvo, če naj to napravi kvaliteten skok, katerega potrebujemo in zahtevamo, in da je zaradi tega treba izvesti določeno koncentracijo materialnih, organizacijskih in drugih sil na nekatere naloge tudi v škodo nekih drugih družbenih ciljev in nalog. Kakorkoli lahko sprejemem tako stališče, moram hkrati vendarle pibiti, da tako v gospodarskem kot v negospodarskem dogajanju nekatere stvari ne morejo predstavljati »manevrskega prostora«, da se tako izrazim, ne da bi nastale zelo hude ali celo nepopravljive posledice. *Celoten kompleks otroškega varstva ni in ne more biti manevrski prostor za še tako pomembne cilje gospodarske reforme.* Ta problem namreč sodi gotovo med tiste naloge, ki jih je treba reševati vzporedno s postavljenimi nalogami gospodarske reforme.

VI

In na kraju bi želela spregovoriti še o dveh stališčih, ki sta že nekako v zraku, katerima pa se je, menim, treba že prav v začetku postaviti po robu, ker njuna uresničitev lahko pripelje ne le v idejne zmešnjave, ampak hkrati tudi povzroči veliko praktično škodo.

Tu je najprej stališče, da je v skladu z našim družbeno-ekonomskim sistemom treba prenesti skrb in materialno odgovornost za reprodukcijo prebivalstva nasploh in za otroško varstvo v ožjem smislu posebej na same gospodarske organizacije. Nekateri sprejeti ukrepi, naj opozorim le na reguliranje trajanja porodniškega dopusta, so že na tej liniji.

Tako kot razumem naš družbenoekonomski sistem, njegovo logiko in intencije nadaljnjega razvoja sistema, menim, da je to stališče o prenosu odgovornosti za biološko reprodukcijo neposredno na gospodarske organizacije naravnost v nasprotju z našim sistemom.

Eno poglavitnih prizadevanj v celotnem razdobju graditve sistema po letu 1951, prizadevanja vseh naših reform in predvsem tudi zadnje, v kateri smo sedaj, je ravno v tem, da gospodarske organizacije postanejo blagovni proizvajalci, da ekonomski kalkulus postane osnova njihovih odločitev, da prenehamo mešati ekonomske, socialne in politične razloge tako pri ustanavljanju novih gospodarskih organizacij kot pri njihovem poslovanju, kar je bilo ravno značilno za naše prvo povojno razdobje administrativnega socializma, katerega posledice smo do dobra spoznali. Naša poglavitna težnja je postaviti gospodarske organizacije v take razmere, da bodo morale ravnati ekonomsko. To pa po mojem trdnem prepričanju navaja v zvezi z našim vprašanjem k temu, da je treba prenesti iz gospodarskih organizacij na celotno družbo ves tisti specifični riziko, ki ga za podjetje pomeni žena delavka zaradi svoje materinske funkcije. Dokler je namreč blagovna produkcija zgodovinski imperativ, so in ostanejo stroški osnova odločitev v podjetjih in le širša družbena skupnost lahko rešuje in mora reševati določene probleme.

Je pa še drug, zelo pomemben argument proti nevzdržnemu stališču glede prenosa odgovornosti za otroško varstvo. Gre za to, kar smo že rekli, da je socialno področje področje drugačnih zakonitosti. Gre za kategorijo dobrin, ki jih družba iz že navedenih razlogov na določeni stopnji razvoja zavestno izvzame iz blagovno-tržnih zakonitosti in teh meril in postavi zanje kriterije, ki bodo v celoti veljali šele v neki prihodnji družbi. Ideja solidarnosti in zahteva po zagotovitvi kolektivne varnosti vseh pomeni porazdelitev določenih bremen in prenos določenega rizika na nacionalno skupnost. Z drugimi besedami povedano, vprašanje socialnega področja, kamor sodi v prvi vrsti tudi vprašanje otroškega varstva v širšem smislu, ne more biti odvisno, zagotovo ne v osnovi in ne v glavnini, od tega, ali si član gospodarske organizacije, ki ima večji ali manjši dohodek; to celo ne v načelu, kaj šele, če upoštevamo vse mogoče konjunktur in druge monopolne dejavnike, ki vplivajo na višino dohodka kake gospodarske organizacije. Ideja, da se bremena biološke reprodukcije rešujejo na ravni gospodarske organizacije, je zato za sodobno družbo popolnoma nesprejemljiva in v protislovju s samim pojmom dobrine skupne porabe.

V zvezi z obravnavanim problemom je treba povedati nekaj besed o napačnem pojmovanju, ki ga pogosto srečujemo pri nas, o pojmovanju, da deatizacija pomeni decentralizacijo. To je seveda docela zmotno stališče in praktične izkušnje zadnjih let v materialni proizvodnji so nas o tem že resno

poučile. Na socialnem področju pa ni prišlo še do zadevnega načelnega spoznanja, še manj pa seveda do praktičnih sprememb v koncepcijah.

Toda dejstvo je, da je deetatizacija tudi na socialnem področju nujnost, in to iz dveh razlogov. Prvič, zaradi silnega širjenja tega področja postaja vprašanje racionalnosti v funkcioniranju prvenstvenega pomena. Poleg tega pa je jasno, da mora, glede na osnovno linijo razvoja našega družbenoekonomskega sistema, tudi na tem področju priti do organiziranja samoupravne družbe in do odmiranja države. Toda deetatizacija ima na socialnem področju specifično vsebino, ker je že iz omenjenih razlogov blagovna produkcija za to področje anahronizem. Te specifičnosti je treba ugotoviti in formulirati temu ustrezne koncepcije.

Naj na kraju povzamem: reprodukcija prebivalstva in prevzemanje družbene odgovornosti s tem v zvezi je nacionalno vprašanje in zato je treba iskati iz tega izhodišča za vsa nastajajoča vprašanja ustrezne sistemske rešitve. Nedvoumno je treba pribiti, da prenašanje odgovornosti neposredno na gospodarske organizacije praktično ne more pomeniti nič drugega kot zapirati oči pred problemi. Tak način reševanja drži v praksi lahko le do tega, da bo, gledano v celoti, storjenega zelo malo. Vrh tega pa se bomo znašli še v taki situaciji, da bodo gospodarske organizacije, ki, ne bom rekla ustvarjajo, ampak imajo visok dohodek, — med dejavniki, ki vplivajo na dohodek, je pač mnogo takih, ki ne pomenijo nobene zasluge ali napora kolektiva, — da bodo take gospodarske organizacije imele ne samo dobre osebne dohodke in pogoste delitve gibljivega dela, temveč tudi sijajno zdravstveno varstvo, urejeno otroško varstvo itd. To pa je situacija, ki se razlikuje od situacije pred sto leti le po tem, da se je *posameznik* takrat znašel, danes pa *kolektiv* v taki drugačni, vsekakor zelo različni situaciji v pogledu socialne varnosti. Mislim, da je to zelo nevarna pot, ki je naša družba zaradi vrste ekonomskih, družbenih in političnih razlogov nikakor ne sme ubrati.

In še o zadnjem vprašanju, o zaposlovanju žena. Mislim, da je treba ob tej priložnosti tudi o tem vprašanju vnovič nedvoumno poudariti naše stališče.

Ko smo pred dvema letoma razpravljali o biološki reprodukciji in oblikovali koncepcijo otroškega varstva, smo bili še v razdobju gospodarske ekspanzije — smiselne ali nesmiselne, o tem na tem mestu ne razpravljam — in praktično v situaciji polne zaposlitve, kar je samo po sebi bilo element pritisaka na družbo, da rešuje probleme zaposlenih žensk z družinskimi dolžnostmi.

V sedanjem poreformnem razdobju pa gre za zastoj v gospodarskem razvoju. Gre za zastoj zaradi potreb stabilizacije gospodarstva, zaradi nujnega prehoda na intenzivno gospodarjenje; zastoj je posledica nujnega prestrukturiranja našega gospodarstva glede na potrebo vključitve v mednarodni trg itd. Tako prihaja do določenih pojavov, predvsem mislim na sorazmerno večje težave v zvezi z zaposlitvijo. Za vprašanje, ki nas tu zanima, je važno poudariti, da je sedanji zastoj predvsem značilen za industrijo, medtem ko je za nekatere druge panoge značilna celo ekspanzija. To dejstvo je pomembno, ker predstavljajo žene v Sloveniji, kot je znano, preko 40% zaposlenih v industriji in ker je odstotek kmetijskega prebivalstva v Sloveniji že relativno nizek.

Če se zdaj, v taki ekonomski situaciji, kot je danes pri nas, pojavijo težnje prevaliti skrb za otroško varstvo v širšem smislu na gospodarske organizacije, ali z drugimi besedami, če pride da nekake indiferentnosti *družbe kot celote* za to eminentno družbeno problematiko, mislim, da ni nemogoče, da nastanejo nove »teorije« o tem, naj žene ostanejo doma, ker se s tem zmanjša pritisk na delovna mesta, ker izgine očitna potreba po ustanovah otroškega varstva, po reguliranju porodniškega dopusta itd. itd.

Ne mislim razpravljati o tem, kaj bi taka politika, glede na visok odstotek poročenih žena med vsemi zaposlenimi, pomenila za življenjsko raven prebivalstva naše republike. Želim poudariti le dejstvo, da bi taka politika praktično pomenila odmik od že sprejetih družbeno političnih stališč.

Na zaposlovanje žena gledamo namreč z vidika dejanskega osvobajanja žena. Smatramo, da je ponovna vključitev žena v družbene dejavnosti pogoj za njihovo resnično osvoboditev, kajti šele ekonomska samostojnost žena zagotavlja dejansko enakopravnost, pa tudi uresničitev ene temeljnih človeških pravic, se pravi pravice do dela, pravice do svobodne izbire poklica glede na sposobnost in zanimanje.

Ker je ponovna vključitev žena v družbene dejavnosti razgalila mnoge vidike diskriminacije, s tem da je postavila probleme odprto — vprašanje enakih državljskih pravic, vprašanje enake plače za enako delo, vprašanje šolanja ženske mladine itd. — je v zadnjih sto letih tako imenovano žensko vprašanje nujno postalo na neki način sestavni del vseh naprednih gibanj. Bitka za proklamiranje enakih pravic žena je v svetovnem merilu dobljena, načela odpravljati diskriminacije glede na spol so danes ustavna načela.

Toda napredne družbene sile našega časa se v graditvi demokratične družbe brez vsakršne diskriminacije, v boju

za skupnost svobodnih ljudi, v kateri naj delo postane edino merilo družbenega položaja človeka, ne morejo ustaviti pri proklamacijah niti ne pri pravni ureditvi vprašanj. Gre za ustvarjanje objektivnih možnosti za uresničevanje enakih pravic; gre torej za razreševanje tistih vprašanj, od katerih je dejansko odvisen enak položaj na delovnem mestu. *Razlika med naprednimi in konservativnimi stališči zato danes ni v priznavanju ali nepriznavanju ženske enakopravnosti, razlika se izraža v odnosu do teh vprašanj. Zato mora biti prva strateška naloga za prihodnje razdobje vprašanje dvojne obremenjenosti žena oziroma razrešitev konflikta, v katerem so ženske z družinskimi dolžnostmi. Razrešitev tega konflikta pa zahteva, prvič, v praksi priznanje dejstva, da je biološka reprodukcija pomembno družbeno vprašanje, priznanje tega dejstva in izpeljava vseh potrebnih konsekvenc iz tega. Razrešitev dvojne obremenjenosti žena zahteva, drugič, reševanje tistih problemov, ki izvirajo iz zastonosti privatnih gospodinjstev. Tako je naše načelno stališče, formulirano in sprejeto.*

Uresničevanje te usmeritve je gotovo postopen proces, katerega hitrost je odvisna tudi od ekonomskih možnosti. Toda vedeti je treba, da gre za vprašanje, ki spada med vprašanja, kjer umikov ne more biti. Gre za vprašanje, ki v svoji osnovni težnji ne sme biti odvisno od fluktuacij v gospodarskem dogajanju. Povedano jasneje, politika zaposlovanja je vsekakor eno zelo pomembnih narodnogospodarskih vprašanj. Problemi te politike so v dobi ekspanzije gotovo drugačni kot v razdobju zastoja gospodarstva. Toda tudi v razdobjih večjih ali manjših zastojev ne sme priti do diskriminacijske politike glede na spol. Pri tem seveda mislim, da *objektivno* ne sme priti do diskriminacije, kar pa je seveda odvisno od tega, ali smo omogočili ženi zaposlitev na delovnem mestu pod enakimi pogoji, kot veljajo za zaposlenega moškega delavca. Samo taka orientacija daje namreč resnično dolgoročno perspektivo, da bo žena iskana ravno tako kot moški delavec, da bo za enako delo enako plačana, da ne bo ob gospodarskih zastojih prva izločena itd.

VII

Naj končam: mnoge ocene kažejo, da je v doglednem času pričakovati ponovno ekspanzijo našega gospodarstva, natančneje industrije, pod takimi ali drugačnimi pogoji; o tem na tem mestu ne razpravljam. Ponovna ekspanzija pa

pomeni nove možnosti za zaposlovanje toda na novi ravni, do katere bo sedanji reformi uspelo dvigniti naše gospodarstvo. Zagotovo bo to situacija, ki bo zahtevala med drugim tudi višji kvalifikacijski sestav in višjo splošno izobrazbo zaposlenih. In kaj v tej perspektivi ekonomsko pomeni podatek o 41 % žena med vsemi zaposlenimi in ob tem podatek o precej nižji kvalifikacijski strukturi pri ženah ter predvsem podatek o znatnem zaostajanju pri izboljševanju kvalifikacijske sestave zaposlenih žena v primerjavi z moškimi zaposlenimi. Podrobna analiza vzrokov za to, da žene glede kvalifikacije zaostajajo za moškimi, nam je nesporno pokazala, da je poglavitni vzrok za to zaostajanje dvojna obremenjenost žena. *Razreševanje problemov zaposlenih žena z družinskimi dolžnostmi se nam tako pokaže ne samo kot eminentno družbeno, ampak hkrati še posebej kot eminentno ekonomsko vprašanje, kot ena izmed komponent bodoče rasti našega gospodarstva.*

Nove možnosti samoupravljanja

O bčinski sindikalni svet v Kranju je v septembru 1966 izvedel med kranjskimi delavci raziskavo mnenj (vzorec je bil reprezentativen). Raziskava je zajela tudi nekaj vprašanj o samoupravljanju. Odgovori anketiranih so taki, da navajajo k razmišljanju. V prispevku obravnavamo odgovore na eno teh vprašanj, in sicer: »Če bi hoteli odpraviti vse organe samoupravljanja, ali bi privolili v to?« V uvodu podajamo tudi nekaj bolj teoretičnih razglabljanj, ki naj bi osvetlila pomen odgovorov na to vprašanje.

1. Ali samoupravljanje stagnira?

Uvedba samoupravljanja, ki pomeni novo kvalitativno fazo v našem družbenem razvoju, je povzročila precejšnja razhajanja v oceni nadaljnjega družbenega in ekonomskega razvoja dežele. Nekateri so v decentralizaciji videli zavoro hitrejšega razvoja, drugi pa so prav s tem utemeljevali upravičenost in perspektivo samoupravljanja. Kritiki so svoje trditve utemeljevali predvsem z začetnimi težavami in tudi napakami prvih korakov novega sistema.

Tudi danes, na sedanji stopnji razvoja samoupravljanja, slišimo o njem različne, včasih celo popolnoma nasprotne trditve. Če današnje »teorije« o samoupravljanju primerjamo s teorijami izpred desetih let ali več, moramo ugotoviti določene premike, ki jih je seveda povzročil razvoj samoupravljanja kot sistema, z Marxovo terminologijo rečeno: uveljavitev tega osnovnega produkcijskega odnosa. Predvsem je čedalje manj tistih, ki frontalno napadajo sistem oziroma ki samoupravljanje v celoti odklanjajo. Na drugi strani pa je tudi manj takih, ki bi jih lahko šteli za nekritične optimiste, takih namreč, ki so v samoupravljanju videli čarobno formulo, ki bo mimogrede odpravila vse naše težave v gospodarstvu in na drugih področjih. Kritike se nanašajo predvsem na celo vrsto zelo konkretnih napak sa-

moupravljanja v različnih delovnih organizacijah, ki jih ne manjka in katere potem posplošujejo na sistem kot tak.

To je ena izmed korenin teorije o tako imenovani stagnaciji samoupravljanja, ki je bila čedalje bolj v veljavi spričo ekonomskih težav pred gospodarsko in družbeno reformo leta 1965. Zagovorniki stagnacije, krize samoupravljanja so naredili zelo preprosto posplošitev, ki pa je v jedru napačna. Premalo ustrezen ekonomski sistem so namreč razglasili za dokaz, da sistem samoupravljanja ne ustreza. Taki so tudi reformo razlagali kot dokaz za neuspeh samoupravnega sistema in kot vrnitev nazaj k politiki »trde roke« (beri: koncentracija oblasti v rokah posameznika), zlasti v gospodarstvu. Priznati je treba, da so se v stvarnih reakcijah nekaterih podjetij v prvem času po reformi res kazale težnje po »močni roki« direktorja ali ozkega kroga strokovnjakov (kolegija). Te težnje imajo tudi realno osnovo: zaostreni pogoji gospodarjenja zahtevajo bolj pretehtane, bolj strokovne odločitve, ki pa so jih zmožni dati samo strokovnjaki. Sicer pa tako imenovane »krize« oziroma »stagnacije« ni nihče jasneje opredeljeval in je zato tudi težko take trditve argumentirano zavračati. Zaostreni pogoji so seveda jasneje pokazali nekatere pomanjkljivosti v sistemu, treba je bilo razčiščevati odnose na področjih, kjer jih do sedaj ni bilo treba. O kakšni krizi ali stagnaciji samoupravljanja kot družbenega sistema ob reformi ali po njej pa ne moremo govoriti. Nasprotno, lahko bi rekli, da je ob ekonomskih kazalcih prav samoupravljanje izzvalo reformo in da je tudi po sprejetih ukrepih izpričalo svoje prednosti pred drugimi sistemi. Vzemimo samo enega od vidikov reforme, zahtevo po bolj enakih pogojih gospodarjenja v vseh vejah gospodarstva. Mirno lahko rečemo, da bi noben drug sistem upravljanja ne bil tako hitro in odločno postavil te zahteve. Prav iz smisla realizacije samoupravnih pravic, ki jih je uzakonila ustava, izhaja tudi potreba po spremembi ekonomskega sistema, potreba po spremembi nekaterih družbenih odnosov, torej zahteva po gospodarski in družbeni reformi. In končno, ali dejstvo, da delovne organizacije razpolagajo s 64,8% novoustvarjenih vrednosti, pomeni moč ali nemoč samoupravljanja?

Posebej naj omenimo še eno izmed teorij — označili bi jo lahko za tehnokratsko — ki pravi približno takole: »Samoupravljanje v delovni organizaciji je pravzaprav upravljanje podjetja po načelu, da več glav več ve. Takšno načelo je lahko uspešno, dokler sta tehnologija in organizacija proizvodnje ter poslovanja na nizki stopnji, primitivni. So-

dobna tehnologija, raziskovanje trga, linearna programizacija proizvodnje, avtomatski feed-back sistemi tako v proizvodnji kot v poslovanju pa načelo samoupravljanja izključujejo. V modernem podjetju so vse odločitve izračunane na podlagi alternativnih kibernetičnih ipd. vzorcev in je takoj jasno, katera odločitev je najboljša. Privrženci te teorije delajo dve veliki napaki. Predvsem pozabljajo, da cilji proizvodnje niso samo kvantiteta proizvodov, da cilj družbe ni samo produkcija sama zase, ampak da so cilji proizvodnje tudi družbeni. Odločitve v neki delovni organizaciji ne zadevajo samo proizvodnje, ampak tudi delitev, menjavo in potrošnjo. Uspešnost takih odločitev pa je težko, če že ne nemogoče, kvantitativno izraziti. Če nočemo človeka spremeniti v številko, v avtomat, v stroškovno postavko, potem je edina pot, da sodeluje pri upravljanju. To ugotavljajo dandanes ne samo marksistični, ampak tudi buržoazni družbeni teoretiki. Poleg tega pa ta teorija ne upošteva naših dejanskih družbenih in gospodarskih razmer, ko na področju avtomatizacije še nismo naredili niti celega prvega koraka.

Zavračanje ene skrajnosti pa ne pomeni, da pristajamo na drugo, da namreč samoupravljanje avtomatsko rešuje vse probleme. To ni in ne more biti res, sploh pa ne drži v sedanjih okoliščinah. Težave so in nič ne kaže, da bi jih v kratkem zmanjkalo. Nekatere imajo skupni imenovalc v vsej Sloveniji (kot npr. splošna in strokovna izobrazba zaposlenih), nekatere v posameznih področjih oziroma panogah dejavnosti (ekonomski pogoji), nekatere so specifične za posamezne delovne organizacije. Nekatere izvirajo tudi iz sistema, ki ni dovolj izdelan, ki ima za seboj še le dobrih petnajst let praktičnih družbenih preizkušenj. Splošni vtis je, da smo v teh petnajstih letih mnogo več pozornosti posvečali vsebini, da se je vsebina samoupravljanja zlasti v gospodarskih delovnih organizacijah bistveno razširila. Zanimarili pa smo oblike: zanemarili smo razvijanje možnosti za participacijo delavcev pri odločanju o čedalje širši vsebini ali pa smo temu vprašanju posvečali premalo pozornosti in ga bolj ali manj prepustili stihiji. Mogoče je to eden izmed poglavitnih vzrokov, da je resnično sodelovanje delovnih ljudi v procesu odločanja še vedno majhno. Oblike so pravzaprav iste kot leta 1951 ali vsaj 1956: delavski svet, upravni odbor, obratni delavski svet oziroma sveti delovnih enot (to zadnje je bolj izjema kot pravilo) in morebiti še kaka komisija. Zato dejansko še vedno sprejema odločitve nekdo v imenu delavcev, ne pa delavci sami. Seveda pa je razlika, če se delavec sam odloči za neko novost ali če o tem

odloči delavski svet. Dosti manj se čuti vezanega na sklep, pa čeprav je delavski svet volil. Posledice takih odločitev pa seveda padejo v vsakem primeru na njegova ramena. In če jih ne občuti prej, se to zgodi ob mesečnem obračunu osebnega dohodka.

V taki situaciji pa seveda ni nič čudnega, da se delavec ne čuti samoupravljavca, da se še vedno čuti v situaciji, ki ji pravimo mezdni odnos. Na zunaj se to kaže v tem, da govori: »oni so sprejeli«, »oni so odločili...«, »oni so krivi...«, ne pa »mi smo...«. Čuti se odtujenega od podjetja, od delovne situacije, omejenega v svojem delovanju in nesposobnega, da bi prebil zid »mi — oni«. Izraz takega stanja je ali kritizerstvo ali kritikastrstvo ali pa pasivnost, nezainteresiranost. Le redke delovne organizacije so do zdaj napravile pomembnejši korak naprej v pritegovanju delavcev k odločanju, lahko bi rekli korak k realizaciji dejstva, da ima *delavec* pravico in dolžnost biti samoupravljavec.

Napraviti tak korak seveda ni preprosta stvar. Nakazujejo se vsaj tri alternativne poti, vsaka s svojo argumentacijo. Poskusimo si jih čisto na kratko ogledati, v njihovih dobrih in slabih lastnostih:

1. Nadaljevanje dosedanjih oblik samoupravljanja. Shematično bi lahko rekli takole: delavci (vsi zaposleni) volijo delavski svet, ta voli upravni odbor in direktorja. To so samoupravni organi, ki naj potem v imenu delavcev upravljajo podjetje. Za pomembnejše zadeve in odločitve pa imamo še zbor delovne skupnosti in referendum. Demokracija je zagotovljena z volitvami in možnostjo odpoklica. Delavec si zagotovi in uresniči svojo samoupravljavsko pravico in dolžnost z volitvami (vsaki dve leti).

O pomanjkljivostih in prednostih teh oblik je bilo že mnogo napisanega, zato jih ne bi obravnavali obširno, ampak le shematično, kolikor je potrebno na tem mestu. Gre predvsem za to, da je ta oblika v bistvu predstavniški sistem (zahodna demokracija), ki omejuje samoupravljavške pravice delavcev na volitve in odpoklic (ponekod še dajanje predlogov). S tem je dejansko odločanje o dogajanju ločeno od delavca-samoupravljavca in preneseno na neke osrednje organe. Torej za delavca še vedno velja »mi — oni«. Do kakšne mere to velja, do kakšne mere je odločanje ločeno od delavca, je seveda odvisno tudi od metode dela samoupravnih organov. Če se delavski svet poprej posvetuje z delavci, če sprejme odločitve, za katero stoji tudi večina delavcev, potem je samo odločanje (glasovanje) samo še formalnost, samo tehnični akt. Kolikor nam izkušnje kažejo,

je tak način dela delavskega sveta v praksi težko najti. Bolj običajno je, da niti člani delavskega sveta ne dobijo pravočasno gradiva, da bi si lahko izoblikovali svoje stališče, kaj šele, da bi se posvetovali z delavci. Pritisk v tej smeri pomeni delegatski sistem voljenja članov delavskega sveta, da je natančno ugotovljeno, katerim volivcem posamezen član delavskega sveta odgovarja za svoje delo in tudi za svoja stališča. Večidel pa ta pot do zdaj ni dala kakih posebnih rezultatov. Praktično je delavec pritegnjen v neposredno dejansko odločanje šele, če je član samoupravnih organov (če pride v »vodilno garnituro«), pa še takrat je njegov vpliv odvisen od strokovne izobrazbe in (vodilnega) delovnega mesta.

Ponekod so dobro začutili pomanjkljivost takega sistema in so poskušali težave rešiti z ustanavljanjem najrazličnejših komisij z velikim številom članov, toda brez resničnih vsebinskih pristojnosti. Takšna situacija je omogočala tudi »kvantitativno« izraziti uveljavljenost samoupravljanja. »Pri nas je samoupravljanje uveljavljeno 25%, saj je 25% članov kolektiva vključenih v samoupravne organe oziroma komisije« — so ugotavljali ponekod. V majhnih delovnih organizacijah, kjer so vsi člani delavskega sveta, bi po tem načelu lahko rekli, da je samoupravljanje uveljavljeno v celoti. Primer niti ni bil tako osamljen, podobna stališča smo srečali v nekaterih časopisih, pa tudi v referatih funkcionarjev. Analiza trditve nakazuje dva problema: prvič, med besedami je povedano, da samoupravlja (odloča) samo tisti, ki je član nekega organa, in drugič, poudarek je na formalni plati samoupravljanja. Tisti, ki niso člani samoupravnih organov pa, tej trditvi parafrazirano, niso samoupravljavci. Jasno je, da taka rešitev v načelu ni sprejemljiva.

2. Kot reakcija na pomanjkljivosti prve variante je nastala druga, ki bi jo na kratko lahko označili kot: vsi odločajo o vsem. S teoretičnega vidika je takšna rešitev ustrežna. Vsi imajo možnost vpliva na vse odločitve, torej jih ne sprejemajo »oni«, ampak »mi«. Dejanska izvedba tega načela pa je pokazala takšne hibe, da načela praktično niso nikjer izvedli do kraja, ampak so bili napravljeni le posamezni delni poskusi. Kajti odločitev v delovni organizaciji je toliko, da če vsi pri vseh sodelujejo, nastane kratko malo vprašanje, kje vzeti še čas za delo. S povečevanjem števila zaposlenih se težave seveda večajo ne linearno, ampak eksponencialno. Kaj takega niti v majhnih kolektivih ni mogoče, v večjih pa sploh ne. Niti mogoče niti smiselno. To je

potrdila tudi praksa. Vendar v marsikaterem podjetju lahko najdemo zarodke takšne miselnosti ne samo pri posameznikih, ampak tudi v njihovih statutih. Dejstvo je namreč, da v nekaterih večjih podjetjih delavski svet razpravlja obširneje o nakupu pisalnega stroja, o majhnih zneskih raznih nadomestil kakor pa o večmilijonskih investicijah ali o zaključnem računu. Veliko zaslug za tako stanje ima seveda nizka usposobljenost članov delavskega sveta, ki so jim take malenkosti dosti bližje in bolj razumljive kot npr. investicije ali amortizacija. (Nekatere raziskave so namreč pokazale, da je razgledanost nekaterih članov delavskega sveta majhna, da ne vedo niti, kaj so to obratna sredstva ipd., čeprav te izraze tako rekoč vsak dan slišijo in o tem tudi sprejemajo odločitve.)

Na podlagi povedanega najbrž ni treba več posebej poudarjati, da je opisana varianta neracionalna in zaradi zamotanosti tudi tehnično neizvedljiva. Neprestani sestanki, referendumi, ipd. bi ohromili ne samo proizvodnjo, ampak tudi prepričanje ljudi, njihovo privrženost samoupravljanju.

3. Kot sinteza dobrih lastnosti obeh navedenih alternativ se ponuja tretja varianta, ki bi jo na kratko, z delovnim naslovom lahko označili kot samoupravno delitev dela. Shematično jo bomo poskušali očrtati takole: obstoje samo-
upravni organi: centralni delavski svet, upravni odbor, obratni delavski sveti oziroma upravni odbori ali ustrezni organi delovnih enot. Da pa bi delavski svet razbremenili in mu omogočili, da se posveti res predvsem »generalni politiki«
podjetja, obstoje tudi voljene komisije za posamezna problemska območja (npr. delovna razmerja, disciplina, HTV ipd.). Te komisije dokončno odločajo in ne samo predlagajo delavskemu svetu. Delavski svet nastopa kot instanca za pritožbe. S tem smo dosegli nekaj pomembnih prednosti: 1. centralni organi, katerih skrb je generalna linija politike podjetja, so razbremenjeni drobnjakarskih opravil; 2. instanca za pritožbe je znotraj delovne organizacije; 3. komisijam je omogočena specializacija pri delu; 4. zagotovljeno je, da so komisije odgovorne volivcem; 5. ker komisije odločajo, ne samo predlagajo, se smiselnost dela komisij poveča; 6. z dajanjem predlogov oceno odločitev ipd. je spodbujeno sodelovanje vseh delavcev.

Ta varianta še ni niti teoretično niti praktično dovolj izdelana. Verjetno je najbolj problematično sodelovanje vseh zaposlenih. Alternativa pa ima nekaj teoretičnih implikacij, ki jih kaže posebej navesti. Izhodišče te teorije je tako imenovana samoupravna delitev dela. Praktično gle-

dano gre za tole: »Vsi delavci so samoupravljavci z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki jih to nalaga. Ustava in zakoni določajo zelo široko vsebino, ki jo samoupravljanje zajema: od organizacije dela, razvoja podjetja, investicij, izobraževanja, delitve dohodka do delitve osebnega dohodka itd. Vsebina je tako široka, da ne more vsak vsega, posebno še, če se hoče lotiti problema res poglobljeno. Zato je smiselno in tudi nujno, da si delo razdelimo. Tako se vsak ukvarja z ožjim območjem problematike, toda s tistim poglobljeno.

Teoretično vzeto se da s tem strinjati. Vprašanje pa je, kako takšno delitev dela praktično izvesti, da ne bo sektašenja, da bo še vedno omogočen vpliv posameznika na vsa področja, če bo smatral za to potrebno oziroma če bo zaradi kake odločitve prizadet. Prav tako bo treba rešiti tudi vprašanje, kako zajeti v tako delitev dela vse delavce, da premagamo delitev na dejanske (člane samoupravnih organov) in potencialne samoupravljavce, ki bodo dejanski samo v primeru, če bodo izvoljeni v organe.

Torej ne gre, da bi zdaj že kar prisegli na to varianto organizacije samoupravnega dela. Nekateri delovne organizacije so v tej smeri že naredile prve korake. Kazalo bi analizirati njihove izkušnje in se šele potem odločiti. Vsekakor pa iz navedenega sledi, da samoupravljanje še ni družbeni mehanizem, ki bi se bil že dokončno stabiliziral in utrdil. Načela njegovega funkcioniranja še niso trdna in dokončno preizkušena. Za to bo potrebnih še precej praktičnih izkušenj, kritične analize teh izkušenj, pa tudi teoretičnih razglabljanj.

2. Za samoupravljanje ali proti njemu

Z uvodnim razmišljanjem smo hoteli utemeljiti naše vprašanje neposrednim proizvajalcem o njihovem mnenju glede samoupravljanja. Razmišljanja so ponavadi abstraktna in kvalitativna: nakazujejo težnje, ki se pojavljajo, ne pa tudi konkretnih razmerij med močjo teh teženj. Zato je tem pomembnejše, da vprašamo za mnenje o samoupravljanju tiste, ki so najbolj neposredni udeleženci, bolj ali manj aktivni, ker imajo največ izkušenj in ker so ga občutili na svoji koži, so tudi najbolj poklicani, da povedo svoje mnenje. Praksa nam mora služiti za korekture oziroma dopolnilo teorije, čeprav na to včasih pozabljamo, zlasti če se ne sklada z našimi pričakovanji, če nas »razočara«.

Reprezentativnemu vzorcu kranjskih delavcev smo postavili serijo vprašanj o samoupravljanju. Vprašanja smo

zastavili tako, da nam kažejo ne samo mnenja, odnos do samoupravljanja nasploh in do posameznih vidikov dela samoupravnih organov, ampak tudi, vsaj deloma, razloge za takšna ali drugačna mnenja.

Najprej nas je zanimal odnos do samoupravljanja v celoti, ugotavljali smo ga z nekoliko izzivajočim vprašanjem: Če bi hoteli odpraviti vse organe samoupravljanja, ali bi privolili v to? Preden pridemo k odgovorom, nekaj besed o vprašanju. Formulacija je zelo splošna in meri na splošni odnos, generalno stališče do pojava. Ker pa gre za pojav, ki je osrednji pojem našega družbenopolitičnega sistema, moramo v odgovorih pričakovati tudi vpliv političnega pritiska, pritiska političnega okolja, v katerem posameznik živi in dela. Skratka, verjetno je možnost, da se negativni odgovor na to vprašanje (da bi privolil v odpravo samoupravljanja) družbeno ali celo politično negativno vrednoti, vplivala na odgovore. Gre seveda za internalizirani pritisk. Anketa je bila strogo anonimna, tako da je morebitno izvajanje kakega pritiska ali sankcij bilo že zaradi tega nemogoče. Učinek tega pritiska na odgovore je bil seveda ta, da je manj odgovorov, da je »za« odpravo samoupravljanja. Nadalje moramo opozoriti, da formulacija vprašanja navaja k temu, da se je treba izjaviti glede na konkretne razmere v konkretni delovni organizaciji, in ne izzove samo opredelitve o sistemu v celoti. Odnos do samoupravljanja kot sistema se sicer nujno izoblikuje skozi prizmo konkretne situacije, konkretnih izkušenj v delovni organizaciji, na delovnem mestu. Vendar ima ta konkretna situacija na različne ljudi različen vpliv, glede na nekatere značilnosti posameznika. Na splošno bi lahko rekli (vsaj študije to kažejo), da je osnovni kriterij stopnja vzgoje, ki je je posameznik deležen. Čim bolj je kulturno zaostal, tem bolj misli v konkretnih oblikah, v konkretnih primerih. Z naraščanjem izobrazbe raste stopnja sposobnosti pojmovnega mišljenja, torej tudi sposobnost razlikovanja konkretne situacije od razreda pojavov. To pomeni, da bo v odgovorih toliko manj vsebovana konkretna situacija, nje-gove konkretne izkušnje, kolikor bolj je izobražen. To ugotovitev bomo še uporabili pri analizi odgovorov.

Zdaj pa si oglejmo odgovore na to vprašanje. V celoti jih je odgovorilo, da so

- za odpravo samoupravljanja 8%
- proti odpravi 92%

Torej bi lahko rekli, da je (le ali skoraj) vsak dvanajsti kranjski delavec za odpravo samoupravljanja. Vprašanje je, kako naj ocenimo ta podatek. Je to veliko ali malo, katastrofalno ali nepomembno. Ocena je vsekakor odvisna od tega, kdo so tisti, ki bi se strinjali z odpravo samoupravljanja. Ali gre za posameznike, ki se med seboj razlikujejo po družbenem položaju, načinu življenja, ali pa gre morda za skupino z natančno določenimi značilnostmi. Če gre namreč za posameznike, ki so bolj ali manj enakomerno razpršeni med vsemi delavci, potem bi bila kakšna večja zaskrbljenost spričo podatka družbeno neupravičena. Če gre za take posameznike, potem je to bolj njihov osebni problem kot pa družbeni. Odgovor, da je za odpravo samoupravljanja, ima lahko za osnovo ideološko nasprotovanje, lahko pa nastopa cela vrsta drugih vzrokov. Verjetno je, da delavci (vsaj delavci z nižjo stopnjo izobrazbe) vidijo v samoupravljanju predvsem nekatere svoje pravice in da gledajo na pojav manj kot na pojav družbenega sistema. Če mu kdo krati eno ali več teh pravic, potem je mogoče, da je za odpravo samoupravljanja, ker s tem kritizira omejevanje svojih pravic.

Med tiste, ki so odgovorili, da bi privolili v odpravo samoupravljanja, bi prišteli tudi take, ki so se tako ali drugače razočarali nad sistemom (vzroki so bili lahko tudi objektivni) in postali kritikastri.

Druga pa je situacija, če gre za skupino z določenim družbenim statusom in značilnostmi. V tem primeru bi kljub sorazmerno majhnemu številu kazalo skrbno raziskati vzroke, ki pogojujejo tako mnenje skupine. To bi pomenilo, da gre za tako imenovano socialno manjšino, ki živi pod pritiskom večine.

Poskušali bomo deloma odgovoriti na to vprašanje, odgovoriti, kolikor nam dopuščajo podatki (ker je absolutno število tistih, ki so za odpravo samoupravljanja, v vzorcu majhno, ni mogoča podrobna statistična analiza).

Če pa bi odgovore na to vprašanje vrednotili kot referendum o družbenem sistemu, potem bi morali ocenjevati predvsem podatek, da je 92% zaposlenih za samoupravljanje. Tako velik odstotek prav gotovo pomeni pozitivno oceno našega dosedanjega družbenega razvoja in je obenem močna opora in zagotovilo za nadaljnji razvoj v dosedanji smeri.

Ker smo rekli, da neposredne izkušnje s samoupravljanjem v konkretni delovni situaciji vplivajo na odgovor na to vprašanje (čeprav pri enih bolj, pri drugih manj), si naj-

prej pogledjmo variacije med posameznimi delovnimi organizacijami. Zaradi vsebine vprašanja imen delovnih organizacij ne bomo navajali. Podatki so pa tile:

— v industrijskih podjetjih variira odstotek tistih, ki bi privolili v odpravo samoupravljanja, med 0% in 18,5%, poprečje je	12%
— v kmetijstvu je poprečje	6%
— v gradbeništvu	3%
— v prometu	7%
— v trgovini in gostinstvu med	0% in 3%
— v zdravstvu	4%
— v šolstvu	4%
— ter v drugih dejavnostih poprečno	4%

Industrija torej prednjači, saj se v poprečju občutno razlikuje od drugih dejavnosti. To je pravzaprav presenetljivo, saj ima ravno industrija največ izkušenj in največjo samoupravljaljsko prakso. Če bi gledali samo poprečje, bi lahko prišli do teoretično in praktično nevarnega sklepa, da večja samoupravljaljska praksa povečuje nerazpoloženje do samoupravljanja. Statistični test o pomembnosti razlik je pokazal, da ne gre za razlike, ki bi bile posledica vzorčenja, oziroma da je verjetnost za kaj takega izredno majhna ($z = 3,8$; $p < 0,00$).

Vendar nam analiza odgovorov znotraj industrije, primerjava med posameznimi podjetji nakaže drugačno rešitev problema. Razlike med posameznimi podjetji (0%—18,5% tistih, ki bi privolili v odpravo samoupravljanja) so namreč večje kot pa razlike med industrijo (poprečno 12%) in drugimi področji dejavnosti (poprečno 4% takih, ki bi privolili v odpravo samoupravljanja). Poprečnega odstotka za industrijo tako niti nismo upravičeni računati, saj nam ne pokaže celote, ampak je močno deformiran in pristranski — neupravičeno visok na račun dveh velikih delovnih organizacij. Če namreč od vseh industrijskih delavcev izločimo delavce v teh dveh podjetjih (imenujmo jih podjetji A in B) in odgovore primerjamo z drugimi, je podoba takale:

V odpravo samoupravljanja bi privolilo

— v podjetjih A in B	17,6% anketiranih in
— v drugih industr. podjetjih	4,5% anketiranih

Zdaj je podoba popolnoma drugačna. Problem ni več industrija v celoti, ampak podjetji A in B, kjer bi privolilo

v odpravo samoupravljanja več delavcev kot vsak šesti delavec. To pa nikakor ne more biti slučajen podatek, ampak zanesljivo znamenje, da v teh dveh podjetjih, kar se tiče samoupravljanja, ni vse v redu.

Sorazmerno majhen vzorec nam ne omogoča, da bi v analizo vpeljali hkrati še druge spremenljivke in ugotavljali njihov relativni medsebojni vpliv, ampak jih bomo morali analizirati posebej in samo sklepati na njihov medsebojni vpliv.

Oglejmo si najprej vpliv izobrazbe. V odpravo samoupravljanja bi privolil tolikšen del anketiranih:

- 10% z nedokončano osnovno šolo,
- 12% z dokončano osnovno šolo,
- 4% z dokončano nižjo ali srednjo strokovno šolo in
- 8% z dokončano višjo ali visoko šolo.

Podatki kažejo zelo zanimivo razporeditev, z najnižjim številom tistih, ki bi privolili v odpravo samoupravljanja, med delavci z dokončano nižjo ali srednjo strokovno šolo, na obe strani pa se krivulja dviga. Pri visokem številu teh odgovorov med tistimi z dokončano in nedokončano osnovno šolo je viden vpliv že navedenih dveh podjetij, kjer štejejo delavci označene izobrazbe dobri dve tretjini anketiranih. To pa ne velja za ponovno zvišanje števila teh odgovorov pri tistih z visoko in višjo šolo, ki so tako rekoč enakomerno porazdeljeni po delovnih organizacijah, seveda pa prevladujejo v šolstvu in zdravstvu. Prav visok odstotek tistih, ki imajo visoko izobrazbo in so zaposleni zunaj gospodarstva pa bi privolili v odpravo samoupravljanja, zvišuje odstotek odgovorov pri visoko izobraženih nasploh. Podatki obenem nakazujejo, kje je jedro, ki kaže največje zaupanje v sedanjí sistem in ki verjetno predstavlja tudi tisti del, katerega je mogoče najhitreje mobilizirati.

Če označimo privolitev v odpravo samoupravljanja kot negativen odnos do perečih družbenih dogajanj, potem nam navedeni podatki prikažejo podobo, ki jo tako rekoč vedno dobimo pri podobnih raziskavah: negativni odnos do družbe se z izobrazbo znižuje nekako do končane srednje (strokovne) šole, potem pa se pri tistih z dokončano višjo in visoko šolo spet poveča. Pri tem je zlasti zanimivo zadnje povečanje, ki bi ga lahko z drugimi besedami označili: inteligenca, visoko strokovni kadri kažejo negativnejši (manj pozitiven) odnos do naše družbene stvarnosti kot pa srednje strokovni kadri. Po reakciji je inteligenca podobna neizo-

braženim oziroma nizko izobraženim, nikakor pa ne po vzrokih. Pri nizko izobraženih gre za manjše razumevanje družbenega dogajanja, pri inteligenci pa ali za večjo kritičnost ali pa večjo resigniranost. Kljub temu da ni naš namen razpravljati o vlogi inteligence v naši družbi, vendarle velja reči, da ni v celoti našla svojega mesta, da je z določenimi stvarmi nezadovoljna.

Vpliv dohodka na odgovore pa je takle: da bi privolili v odpravo samoupravljanja, je odgovorilo:

- 16% z dohodkom do 500 N din mesečno,
- 12% z dohodkom od 501 do 600 N din mesečno,
- 5% z dohodkom od 601 do 1200 N din mesečno in
- 12% takih z dohodkom nad 1200 N din mesečno.

Odvisnost med odgovori in višino dohodka je zelo podobna odvisnosti, ki smo jo opazili pri izobrazbi. Vzrok je v razmeroma tesni povezavi višine dohodka s formalno šolsko izobrazbo. Zveza sicer ni funkcionalna, je pa razmeroma močna. Odmiki gredo predvsem na račun razlik v dohodkih pri srednje in niže strokovno izobraženih.

Ti podatki so ponoven dokaz, da ne gre za enotne razloge oziroma vzroke pri odgovorih tistih, ki bi privolili v odpravo samoupravljanja. Pri enem delu zaposlenih je verjetno vzrok nizka izobrazba, majhen dohodek in kar je najpomembnejše: posploševanje slabih izkušenj v svoji delovni organizaciji na celoto. Torej parcialno pojmovanje samoupravljanja. Pri tistih z dokončano fakulteto in z dohodkom nad 1200 ali 1400 N din pa gre za druge razloge. Na tem mestu jih ne bomo mogli analizirati v celoti, ampak lahko nakažemo le nekaj verjetnih razlag. Dejstvo, da je večina inteligence, ki je odgovorila, da bi privolila v odpravo samoupravljanja, zaposlena zunaj gospodarstva, opozarja na neurejenost materialne baze samoupravljanja v družbenih službah in na sorazmerno majhne izkušnje s samoupravljanjem. Dejstvo je tudi, da se pri nas intelektualno delo slabše vrednoti (in manj plača) kot npr. zunaj naših meja, zlasti na Zahodu. To bi bil lahko vzrok, da del inteligence išče razloge za to v samoupravljanju oziroma da ne vidi v samoupravljanju možnosti za svojo večjo uveljavitev. Takih razmer pa, razumljivo, ne pogojuje samoupravljanje, ampak nizka stopnja razvoja proizvodjalnih sil v celoti, sorazmerno primitivna tehnologija proizvodnje in velik pritisk cenene nekvalificirane delovne sile. Gospodarstvo se je do zdaj razvijalo prav iz teh razlogov predvsem ekstenzivno in šele

reforma naj bi bila prelomnica za uvedbo intenzivnega gospodarjenja. V takih razmerah pa se inteligenca sorazmerno teže uveljavlja in mora premagovati mnoge »primitivne« ovire. Problem je kompleksen in odgovori na obravnavano vprašanje so samo eden izmed izrazov stanja, v katerem je inteligenca. Še enkrat pa poudarjam, da gre pri tem predvsem za probleme ne-industrijske inteligence.

Podobne vplive na odgovore kot izobrazba in dohodek kaže tudi razdelitev po kvalifikaciji. To tudi ni čudno, saj so ti trije vidiki med seboj povezani in skupno determinirajo položaj posameznika v delovni organizaciji. Izobrazbo smo izčrpnije obravnavali zato, ker je primarna in ima vpliv na druga dva, kvalifikacijo in dohodek.

Poseben pa je vpliv polazaja na delovnem mestu. Velikost vzorca nam omogoča le analizo po zelo enostavni delitvi glede na vrsto dela, na delavce in uslužbence. Popolnoma se zavedamo, da takšna delitev pri nas uradno ne obstaja več. Po delovnih organizacijah pa jo še kar redno uporabljajo za označevanje razlik med zaposlenimi v neposredni proizvodnji (delavci) in zaposlenimi v upravi, analitičnih, razvojnih, kadrovskih ipd. službah (uslužbenci). Iz podatkov sledi, da imajo uslužbenci pozitivnejši odnos do samoupravljanja kakor delavci. Da bi privolili v odpravo samoupravljanja, je namreč odgovorilo:

— delavcev	10%
— uslužbencev	2%

In to kljub temu, da skupina uslužbencev praktično absorbira vse z visoko izobrazbo in najvišjim dohodkom, o katerih smo že ugotovili, da bi jih sorazmerno precej privolilo v odpravo samoupravljanja.

Poskusimo nekoliko raziskati vzroke tega stanja oziroma razložiti tolikšne in takšne razlike v odgovorih. Če izhajamo iz tega, da delovni pogoji in delovna situacija vplivajo na mnenja in jih pogojujejo, potem moramo razlago iskati v tej smeri. Razlika v delovnih pogojih delavcev in uslužbencev pa je tako rekoč na dlani. Delo v proizvodnji je normirano, delo v upravi pretežno ni. Delovni pogoji so v proizvodnji težavnejši, tempo dela intenzivnejši. Dohodek je odvisen od količine opravljenega dela in ni fiksen kot običajno pri uslužbencih. Verjetno so taki odgovori zrcalo še obstoječega protislovja med umskim in fizičnim delom.

Poleg tega imajo uslužbenci zaradi tesnejše povezave z vodilnim kadrom večji vpliv na delo samoupravnih organov

(strokovne službe). V večji meri realizirajo svoje samoupravljaljske pravice že zaradi svojega položaja. Predvsem pa je pomembno, da jih nenormirano delo ne sili v intenzivno delo, da tako rekoč v primerjavi z drugimi sorazmerno lagodno živijo, in iz tega izhaja tudi njihov pozitivnejši odnos do sistema. Verjetno je pri marsikom med uslužbenci tudi osebni dohodek višji, kot pa bi ga imel v neposredni proizvodnji.

Če zdaj poskušamo odgovoriti na vprašanje, ki smo si ga postavili na začetku, namreč ali gre pri tistih, ki bi privolili v odpravo samoupravljanja, za skupino z določenimi značilnostmi ali za posameznike, moramo ugotoviti, da niti samo za eno niti samo za drugo, ampak za oboje skupaj. Prevladujejo »razočarani« posamezniki, ki pa ponekod dobivajo že značilnosti skupine. Seveda gre pri odgovorih le za izjave, ne pa še za dejansko ravnanje.

Možna pa je še ena razlaga teh odgovorov, ki izhaja iz učinkovanja samoupravnega sistema na posameznega delavca. Precej časa je bilo samoupravljanje le pravica delavcev, borbena geslo proti monopolizmu in samovolji posameznikov. To je pravzaprav značilno za prvo fazo uveljavljanja vsakega novega sistema. Ugotovitev velja za obdobje boja za materialne osnove samoupravljanja. Zdaj pa samoupravljanje vsaj v gospodarstvu tako osnovo ima in odločanje o sredstvih ni samo pravica, ampak tudi dolžnost samoupravljalcev. To pa pomeni, da morajo tisti, ki so odločili, nositi tudi posledice svoje odločitve, ki pa niso vedno samo prijetne. Nastane vprašanje kvalificiranega odločanja. V takih razmerah bi se marsikdo, ki ni kos situaciji, rajši umaknil.

Heidegger — »mislec biti«

III

V »Pismu o ‚humanizmu‘ (ki je izšlo 1947. leta kot priloga razprave »Platonov nauk o resnici«) je Heidegger — dvajset let po izidu »Biti in časa« — prvič navedel razloge, zakaj je ostalo njegovo glavno delo nedokončano. Heidegger govori v tem spisu o tretjem poglavju »Biti in časa«, ki naj bi bilo že vsebovalo »preokret« (Kehre) od »biti in časa« k »času in biti«, a je ostalo neobjavljeno, ker »da je pri izrekanju tega preokreta odpovedalo mišljenje, ki v jeziku metafizike — v katerem se še izraža I. del »Biti in časa« — tega ni zmoglo«. Hkrati pa poudarja Heidegger, da ta preokret ne pomeni nikakršne spremembe stališča iz ‚Biti in časa‘, temveč »mesto, v katerem pride mišljenje, ki smo ga poskusili misliti v ‚Biti in času‘, v tisto dimenzijo, iz katere se ‚Bit in čas‘ skusi iz temeljne skušnje pozabljenosti biti« — se pravi kot dosledno nadaljevanje idej ‚Biti in časa‘. V skladu s tem je Heidegger tudi odločno zavrnil »mnenje, da je poskus v ‚Biti in času‘ zašel v slepo ulico... Preko ‚Biti in časa‘ mišljenje tudi v tem spisu (v Pismu o ‚humanizmu‘) ni prišlo. Morda pa je med tem — nadaljuje Heidegger — prišlo nekoliko bliže svoji stvari.«

Kaj je bistvo tega »preokreta«, o katerem govori Heidegger, in ali res ne pomeni spremembe stališča iz »Biti in časa«? Ali je pri »izrekanju preokreta« res odpovedalo samo »metafizično« (se pravi logično) mišljenje, ali pa je odpovedala filozofska pozicija, iz katere je Heidegger izšel?

Heidegger sam označuje »preokret« kot sestop v temelj metafizike, kot prehod od »metafizičnega« k »bistvenemu« mišljenju (t. j. k mišljenju biti). Ker je vse dosedanje mišljenje — tako filozofsko kot znanstveno (z izjemo predsokratičnega grškega) po Heideggerjevem mnenju metafizično, se tudi v »Biti in času« kot prvem prodoru v novo dimenzijo mišljenja še ni bilo mogoče docela izogniti metafizičnemu načinu izražanja. Vendar je bilo v ‚Biti in času‘ metafizično

samo *izražanje*, ne pa tudi *mišljenje*, ki je bilo »že na poti« v temelj metafizike in je kot tako pripravljalo tla »bistvenemu« mišljenju. Kljub temu pa je metafizični način izražanja porajal nesporazume, kakor da gre le za novo varianto ontologije, ne pa za prodor v bistveno novo dimenzijo mišljenja. To je bilo po Heideggerjevem mnenju tudi vzrok, da so mnogi ocenili preokret kot prelom v njegovem miselnem razvoju, kot spremembo stališča ali celo kot zlom prvotne intencije »Biti in časa«. Tako Heidegger. Mi si bomo seveda tudi tu vzeli pravico, da preverimo te Heideggerjeve teze in tako vsaj deloma odgovorimo na vprašanja, ki smo jih zgoraj postavili.

Ko govorimo o preokretu v Heideggerjevem mišljenju, ne moremo mimo dejstva, da je ostalo glavno Heideggerjevo filozofsko delo (»Bit in čas«) kljub gornjim pojasnilom nedokončano. Namesto 3. razdelka I. dela in celotnega II. dela imamo kopico krajših in daljših spisov, izmed katerih pa nobeden po širini zasnove, bogastvu eksistencialnih analiz in sistematičnosti izpeljave ne dosega I. dela »Biti in časa«. Pogosta so številna ponavljanja in variacije, ki dostikrat le malo prispevajo k poglobitvi ali razjasnitvi problema. Spreminja se tudi slog, ki postaja vse bolj zgoščen, težko razumljiv in na nekaterih mestih preroško mračen. Eksistencialne analize in fenomenološke izkaze zamenjajo skrivnostni namigi, da bo to, česar ni mogoče pojasniti danes, postalo jasno in razumljivo v prihodnosti. Kopicijo se neologizmi in etimološke izpeljave, ki so v tolikšni meri vezani na pojmovne odtenke in izrazne možnosti nemškega jezika, da so dostikrat docela neprevedljivi. Zdi se, ko da jezik v resnici izgublja značaj občevalnega sredstva in se spreminja v »hišo biti«. Seveda so dostikrat to zgolj besede, ki pa niso brez nekega magičnega mika. Magični vpliv teh etimološko-jezikovnih konstrukcij, ki skoraj vzbujajo vtis, da ne mislimo več s pomočjo jezika, temveč da jezik misli namesto nas, gotovo ne more izhajati iz samih besed. Potrebna je neka čustvena odzivnost — Heidegger bi dejal uglasenost, odprtost za govoro bita — da jim človek podleže. Kjer take »uglasenosti« ni, kjer se jim skušamo približati zgolj z aparaturo logičnega mišljenja, je vpliv »bistvenega« mišljenja sorazmerno manjši, kolikor ne zadene sploh na popolno odklonitev. Odkod »uglasenost« za »govorico bita«, bomo skušali pokazati pozneje. Seveda pa je to samo zunanja fasada »bistvenega« mišljenja. Kdor bi sodil filozofska dela samo po tej strani, bi prav tako lahko odklonil večino Heglovih del, pa tudi drugih filozofov, ki dostikrat ne pišejo nič manj »nerazumljivo« kot

Heidegger. Za presojo filozofskih del so odločilna predvsem filozofska merila, ki preizkušajo njihovo notranjo koherentnost in utemeljenost osnovne pozicije, iz katere izhajajo, vprašanja sloga, razumljivost in podobno so že drugotnega pomena.

Vendar pa smo pri Heideggerju prav v tej točki v posebnem položaju. Po Heideggerjevem mnenju nerazumevanje njegovega jezika in odpor do »bistvenega« mišljenja nista posledica nedognanega sloga ali bralčeve filozofske nepoučenosti, temveč izvirata iz usodnega pozabljenja biti, ki preprečuje človeku dostop do resnice biti. V mraku svetovne noči, v času popolnega pozabljenja biti se celo mora dogajati tako. Ker je logično-predikativno mišljenje po Heideggerjevem mnenju produkt metafizike, »bistveno« mišljenje pa je pred vsako metafiziko, zato »logično« ni mogoče bistvenega mišljenja niti dokazati niti ovreči, pa tudi ne diskurzivno razložiti. Kdor že stoji v »razsvetljavi biti«, temu za razumevanje govornice biti logika ni potrebna, kdor pa je obrnjen stran od nje, usmerjen izključno na bivajoče, temu pa uporaba logičnega mišljenja ravno preprečuje pravilno razumeti »govor biti«. Po Heideggerjevem mnenju zakoni logike, ki naj bi bili metafizične narave, ne veljajo za bistveno mišljenje — in obratno. Osnovni zakon logike je načelo neprotislovnosti, medtem ko je »prvi« zakon bistvenega mišljenja »usodnostna primernost rekanja o biti kot usodi resnice«. Ta »zakona« si nista v nasprotju, ker pripadata povsem različnima področjema in se zato med seboj tudi ne izključujeta: vsak velja le na svojem področju. Ta Heideggerjeva teza je po naši sodbi globoko dogmatična, ker ne dopušča verifikacije in je nazadnje v nasprotju tudi s samo prakso njegovega mišljenja, saj se kljub vsemu naporu ni mogel izogniti predikativnemu izražanju. Hkrati pa ta teza tudi otežkoča *enakopraven dialog* s Heideggerjevo filozofijo, saj se vsak ugovor vnaprej diskvalificira kot izraz »zapuščenosti biti«, kot ostajanje na tleh metafizike, se pravi pozicije, ki naj bi jo bil Heidegger tako kot vso subjektiviteto »pustil za seboj«. Prav ta Heideggerjeva teza je eden izmed vzrokov docela nasprotujočih si ocen njegove filozofije: če namreč to tezo sprejmemo, potem se res zdi, da je Heideggerjevo filozofijo mogoče samo ali v celoti sprejeti ali pa v celoti odkloniti.

Mi bomo kljub temu skušali podvreči Heideggerjeve teze logično-komparativni analizi, čeprav s tem tvegamo očitek, da nismo našli poti »k bivališču biti«.

Osnovna, vodilna misel »Biti in časa« je teza, da gre le posamezniku kot posamezniku resnično za bit, medtem ko je generično v človeku do vprašanja biti ravnodušno. Iz tega je Heidegger napravil zaključek, da je vprašanje biti rešljivo le iz horizonta individualne človeške eksistence, se pravi z najstrožjo omejitvijo na vsakokratno lastno tubiti vprašujočega po smislu biti. V tem smislu je Heidegger v »Biti in času« opredelil filozofijo kot »univerzalno ontološko fenomenologijo, ki je izhajajoč iz hermenevtike tubiti kot analitike eksistence ugotovila konec vodila vsega filozofskega vpraševanja tam, odkoder le-to izvira in kamor se zopet vrača«. V II. delu »Biti in časa« bi bil moral Heidegger odgovoriti na vprašanje, kako od temporalne interpretacije eksistencialnih fenomenov (biti-v-svetu, sobit in samobit, skrb, smrt, krivda, vest itd.) priti do razumevanja nadbivajoče in nadčloveške biti. Z drugimi besedami: odgovoriti na vprašanje, kako to, »da bivajoče jè in da ni rajši nič«. Te naloge Heidegger ni izpolnil, pač pa je od spisa »Kaj je metafizika?« dalje preinterpretiral — kakor homo skušali pokazati — večino eksistencialnih fenomenov iz popolnoma drugačnega pojmovanja biti (točneje: razmerja med človekom in bitjo), kakor ga je razvil v »Biti in času«.

Trditev, da gre samo individualnemu v človeku resnično za bit, medtem ko je generično v njem do vprašanja biti ravnodušno, je po našem mnenju dogmatična. Ali ne dokazujejo neštevilni primeri, ko so posamezniki zavestno žrtvovali svoje življenje, svojo individualno bit za skupnost, za *ohranitev generičnega* (socialne grupe, družine, naroda itd.) ravno obratno? To Heideggerjevo tezo je sicer mogoče razumeti iz njegove polemike proti Husserlovemu pojmovanju človeka kot produkta samoapercepcije in izenačevanju biti s predmetnostjo (Sein = Gegenstandsein), vendar zato ni nič manj dogmatična. Ali se ne bi z vključitvijo resnične človeške zgodovine (pa najsi jo Heidegger še tako zaničljivo odpravi, češ da je to samo pripovedovanje zgodb), z vključitvijo stvarnih, zgodovinsko nastalih medsebojnih človeških odnosov — odprla tudi vpraševanju po smislu biti nova, neprimerno širša in globlja dimenzija, kakor pa je mogoča iz vidika vsakokratnega posameznika? Ali se morda Heidegger boji, da bi s tem filozofija utonila v sociologiji? Toda ali se niso nove filozofske ideje vedno porajale iz globljega, celovitejšega spoznanja stvarnosti, iz novih znanstvenih in družbenih spoznanj, ki jih je prinašala in prinaša s seboj vedno samo stvarna zgodovina, se pravi prav tisto, kar je že Husserl in za njim Heidegger postavil »izven igre«, v »oklepaj«?! Kar je pri II.

delu »Biti in časa« odpovedalo, ni bila nemoč logičnega mišljenja, da izrazi nemetafizično vsebino, temveč enostranost filozofske pozicije, iz katere je Heidegger izšel in ki se ji ni hotel ali mogel odpovedati.

Osrednji problem Heideggerjeve filozofije je vprašanje biti. »Bit in čas« je poskus, približati se temu vprašanju iz zornega kota individualne človeške eksistence. *Toda ali vemo, po čem vprašujemo?* Kaj je bit? Na to vprašanje ne najdemo v Heideggerjevi filozofiji enotnega — ali če hočemo biti precizni — *nikakršnega odgovora*. Löwith v svoji študiji o Heideggerju* upravično pravi: »Nihče ne more resno trditi, da je v resnici razumel, kaj je bit, ta skrivnost, o kateri govori Heidegger. Najlaže bi to še razumeli verniki, ki tudi ne stremijo za tem, da bi razumeli boga razodetja. Zaupajo mu, poslušajo ga, ne da bi ga kdaj videli kot bivajoče. Mislijo nanj, zahvaljujejo se mu in v vsakem delovanju vidijo njegovo pričujočnost.«

Heidegger opredeljuje bit ko tisto, kar je različno od vsakega bivajočega, pozneje pa tudi kot nasprotje vsemu bivajočemu. Razlikovanje med bitjo in bivajočim je po Heideggerjevem mnenju tudi edina filozofsko upravičena distinkcija. Vse druge distinkcije, kot npr. razlikovanje med ontologijo in spoznavno teorijo, etiko in antropologijo itd., pa tudi med mišljenjem in delovanjem, teorijo in prakso je po Heideggerjevem mnenju metafizičnega značaja. Heidegger tu povzema Kierkegaardov motto »čas distinkcij je prešel«. Odtod *teza*, ki jo tudi pri nas dostikrat slišimo, namreč da filozofske discipline danes niso več mogoče in da pomeni razvijanje samostojnih filozofskih panog vračanje na pozicije filozofije 19. stoletja.

Kakor znano, je Heidegger iz razlikovanja med bitjo in bivajočim ne samo razložil (ali bolje »destruiral«) metafiziko (kar pomeni Heideggerju vso dosedanjo filozofijo), temveč je iz te razlike izpeljal tudi celotno zgodovino »Zahoda«. Vprašanje, ki se tu popolnoma naravno zastavlja, je: ali je to razlikovanje upravičeno, ali mu res pripada tolikšna teža, kakor mu jo pripisuje Heidegger, in končno, ali in kje je Heidegger to svojo tezo dokazal. Tu pa se spet znajdemo v tisti posebni situaciji, ki je značilna za Heideggerjevo filozofijo in o kateri smo govorili že zgoraj. Ker je razlikovanje med bitjo in bivajočim *pred* vsako metafiziko (kar pomeni Heideggerju tudi *pred vsakim logičnim mišljenjem*), ker je metafizika, se pra-

* Löwith: Heidegger, Denker in dürftiger Zeit, str. 19.

vi logično mišljenje prav izraz pozabljenosti razlikovanja med bitjo in bivajočim, izhaja iz tega (po Heideggerjevem mnenju) zaključek, da razlike med bitjo in bivajočim po logični poti ni mogoče niti ovreči niti dokazati. Razen v uvodnem poglavju »Biti in časa«, kjer skuša Heidegger še v jeziku »metafizike« utemeljiti razliko med bitjo in bivajočim kot »transcendensom nasploh« (s čimer je v protislovju svojo tezo o nesposobnosti logičnega mišljenja, da to razliko pokaže), Heidegger pozneje nikjer več ne dokazuje te svoje teze, temveč iz nje povsod kratkomalo izhaja. Iz tega bi seveda sledilo, da je osnovna, nosilna teza celotne Heideggerjeve filozofije ne samo logično nedokazana, temveč celo logično nedokazljiva. Zanj ne bi jamčila logika, temveč samo prvi »zakon« bistvenega mišljenja, namreč »usodnostna primernost rekanja o biti kot usodi resnice«. Ker pa za »usodnostno primernost« rekanja o biti ne obstoje nikakršna izven Heideggerjevega filozofskega koncepta obstoječa merila, ki jih bi bilo mogoče *objektivno verificirati*, ne preostane drugega, kot da se Heideggerju na ljubo bodisi odpovemo logiki in na slepo vero sprejmemo trditev, da obstoje v filozofiji fundamentalne teze, ki jih ni mogoče logično dokazati — ali pa moramo ugotoviti, da sloni Heideggerjeva filozofija na logično nedokazani tezi. Da ne bi bilo nesporazuma, je treba poudariti, da tu ne gre za kakor formalistično logiko, temveč prav tako tudi za dialektiko in znanstveno mišljenje sploh. Heidegger bi seveda dejal, da je nesposobnost logike utemeljiti razliko med bitjo in bivajočim, ravno izraz pozabljenosti biti, oziroma bistvo metafizike sploh in da zato — dokler se giblujemo na ravni metafizičnega — se pravi logičnega ali znanstvenega mišljenja te razlike tudi ne moremo videti.

Heidegger opredeljuje v uvodu v »Bit in čas«, pa tudi še pozneje, bit kot »transcendens nasploh«, se pravi kot nekaj, kar prehaja vsako bivajoče kot bivajoče, ne da bi bilo samo bivajoče, in sicer tako, da je hkrati — čeprav samo nebivajoče! — *temelj vsemu bivajočemu*. V tem smislu je »usodnostno primerno« reči o biti samo to, da je »ona sama«. Vendar pa je bit v različnih Heideggerjevih formulacijah tudi tisto, kar je navzoče, odsotno, razodeto, skrito, odprto, razsvetljujoče, sveto, dajajoče se, pošiljajoče in dogajajoče se. Iz teh oznak lahko vidimo, da Heideggerjev pojem biti nima nobene zveze z *logično* opredelitvijo tega pojma. To sicer poudarja tudi Heidegger sam, ki pa iz tega izvaja zaključek, da je treba zato izbrati drugo pot, da bi prišli do »izvornega« pojma biti.

Da je pojem biti osrednja in celo edina preokupacija celotnega Heideggerjevega mišljenja, ne more biti nobenega dvoma. Kar se tega tiče, v Heideggerjevem miselnem razvoju res ni nikakršnega preloma, nikakršnega preokreta, ki bi pomenil »spremembo osnovnega stališča«. To velja celo za Heideggerjevo prvo filozofsko delo, habilitacijski spis z naslovom »Skotov nauk o kategorijah in pomenu«, v katerem se prvič pojavi ideja ontično-ontološke diference, se pravi razlikovanja med bitjo in bivajočim, čeprav izražena še v teološkem jeziku. V zaključnem poglavju namreč pravi, da se »filozofija živega duha ne more zadovoljiti z zlogovanjem stvarnosti (se pravi bivajočega), temveč si mora prizadevati, da se preko celote vsega znanega prebije v pravo stvarnost in pravo resničnost. Zato je potrebno, da znova povrnemo veljavo v transcendentno segajoči dimenziji duše, ki ji je dala svojo orientacijo krščanska filozofija srednjega veka, v nasprotju s površnim modernim načinom življenja in njegovo površno širino brez poglobljanja v absolutni duh Boga, in v transcendentni praodnos duše do Boga«. Če prevedemo — piše Löwith v že omenjeni študiji o Heideggerju — besede »prava stvarnost« in »prava resničnost« z »resnico biti«, »v transcendentno segajočo dimenzijo duše« z »ek-sistenco«, Boga z bitjo, »zgubljenost sodobnega človeka v površni širini sodobnega sveta« z »zapadlostjo svetu« in »zapušenostjo od biti« — tedaj je mogoče prepoznati poznejšega Heideggerja že v njegovem habilitacijskem spisu.* Kasneje je Heidegger teološki način izražanja sicer opustil, ostala pa je osnovna misel, ki nam morda bolj kot karkoli drugega pomaga razumeti, kaj je bilo (vsaj v začetku) mišljeno s pojmom transcendence in biti. Morda se je Heidegger prav »v Biti in času« najbolj oddaljil od svojega teološkega izhodišča, saj je v tem delu skušal misliti bit vseskozi iz dimenzije človeka. Nasprotno pa se zdi, da se je v drugi fazi svojega mišljenja, po slovitem preokretu, v katerem je človeka docela podredil biti, povrnil k svojemu teološkemu izhodišču — v obliki nekakšne dialektične negacije — čeprav je skušal ostati, kakor v »Pismo o humanizmu« izrecno poudarja, onstran teizma in ateizma, zavedajoč se »mejá mišljenja«. Če je filozofsko misel mogoče bolje razumeti v tistem, kar išče, kot iz tistega, kar najde, tedaj je za razumevanje Heideggerjeve filozofije vsekakor treba vzeti v premislek motto iz Novalisa, s katerim je zaključil svoje habilitacijsko delo: »Vsepovsod iščemo brezpogojno, a najdemo vedno samo stvari« — podobno kot

* Gl. str. 20 cit. delo.

je nekoč Avguštín izprašal vse vesolje, ali je Bog, a je dobil vsepovsod odgovor, da Bog ni ne nebo, ne zemlja, ne morje in ne zrak. Ali kakor je Heidegger sam zapisal pozneje: »Naj raziskujemo bivajoče še tolikokrat in še tako globoko, nikjer ne najdemo biti, vedno in povsod naletimo samo na bivajoče.«

Ključno vprašanje celotne Heideggerjeve filozofije in hkrati kritična točka »preokreta« je opredelitev razmerja med človekom in bitjo. V »Biti in času« je bil Heidegger vseskozi še prepričan, da vodi pot do biti skozi eksistencialne analize človeka kot posameznika (tubiti). Vse filozofsko vprašanje (po biti) izvira od človeka in se k človeku spet vrača. Alfa in omega vsega je torej človek. Bit je tu še vseskozi mišljena iz horizonta človeka kot tistega bivajočega, ki mu v njegovem bivanju gre za bit in ki je tudi edino sposobno bit razumeti, ki mu je lastno apriorno razumevanje biti. Naloga eksistencialne analitike je prav v tem, da to fenomenološko izkaže in tako odpre horizont, v katerem se vprašanje o smislu biti sploh more pojaviti. Bit je tu še vseskozi opredeljena spoznavnoteoretsko. V »Biti in času« Heidegger izrecno pravi: »Samo dokler je tubit (se pravi človek), t. j. *ontična možnost razumevanja biti*, obstoji (es gibt) bit. Če tubit ne eksistira, tedaj tudi ni nikakršne neodvisnosti in nikakršnega po sebi.« Stavek je popolnoma jasen in ga nikakor ni mogoče napačno razumeti. Seveda se tu zastavlja vprašanje, kaj je bilo z bitjo pred nastankom človeka in kaj bo z njo, ko človeka ne bo več. Naj skušamo rešiti to »težavo« kakor koli že, vsekakor ostaja Heideggerjeva teza, da je že v »Biti in času« pustil za seboj »vso subjektiviteto«, najmanj zelo dvomljiva. Nasprotno pa je Heidegger v »Pismu o humanizmu« in v poznejših spisih preobrnil smisel omenjenega stavka na glavo s trditvijo, da ni obstoj biti odvisen od obstoja človeka, temveč obratno. Pri tem je Heidegger izkoristil dvoznačnost nemškega izraza »es gibt«. V »Biti in času« se namreč omenjeni stavek glasi nemško takole: »Nur solange Dasein ist... gibt es Sein.« »Es gibt« pomeni običajno »obstoji«, »jè«, dobesedno pa seveda tudi »se daje«. V »Pismu o humanizmu« je Heidegger preinterpretiral smisel navedenega stavka tako, da je tisti, ki »se daje« — bit sama. Tako končno dobimo stavek: »Samo kolikor se bit daje, je tudi človek (tubit)« — torej ravno obratno od prvotnega smisla! V »Pismu o humanizmu« Heidegger tudi izrecno pravi: »Ni človek tisto bistveno, temveč bit kot dimenzija ekstatičnosti ek-sistence.«

Dalje. V »Biti in času« je Heidegger opredelil bit sicer že kot transcendens nasploh, vendar nikoli ne kot nekaj po sebi bivajočega. Bit je mišljena vselej samo kot bit bivajočega. V sklepni besedi k 4. izdaji spisa »Kaj je metafizika« pa beremo, »da biva bit ,pač' tudi brez bivajočega, nikdar pa ne bivajoče brez biti«. Šest let pozneje — v 5. izdaji istega spisa — pa je nepričakovano nadomestil besedo »pač« z »nikoli«, s čimer se smisel stavka seveda bistveno spremeni. Postavlja se vprašanje, kateri formulaciji naj sedaj verjamemo, tisti, po kateri biva bit ,pač' tudi brez bivajočega, ali tisti, ki trdi, da bit *nikoli* ne biva brez bivajočega? Na to vprašanje v Heideggerjevih spisih ne najdemo določnega odgovora, tako da je to — za razumevanje odnosa med bitjo in bivajočim bistveno vprašanje — ostalo nerešeno. Če bi sprejeli formulacijo iz 4. izdaje, bi iz tega sledilo, da je treba pojmovati bit ne samo kot nekaj različnega od bivajočega, temveč tudi od *bivajočnosti bivajočega*, s čimer pa se pomika bit, kakor upravičeno ugotavlja Löwith v svoji študiji o Heideggerju, v dvoumno bližino božanskega.* Atributi, ki jih pripisuje Heidegger biti v »Pismu o humanizmu« in v poznejših spisih, vsekakor opravičujejo tako domnevo, ali pa vsaj dopuščajo *tudi tako* interpretacijo, kljub nasprotnim Heideggerjevim zagotovilom. Opisani obrat po naši sodbi prikriva neuspeh eksistencialne analitike, da bi iz horizonta končne človeške eksistence odgovorila na vprašanje o smislu biti nasploh. Vprašanje, s katerim se končuje I. del »Biti in časa«, namreč, ali vodi od izvornega časa, se pravi od končne človeške eksistence pot k smislu biti, ali se bo pokazal (eksistencialno mišljeni) čas tudi kot horizont biti nasploh — to vprašanje je v drugi fazi Heideggerjevega filozofiranja ostalo neodgovorjeno. Še več: zgolj in samo »človeško« vpraševanje po smislu biti se od spisa »Kaj je metafizika?« dalje sploh ne pojavi več. Bit sama je pomaknjena *onstran* »človeškega« vprašanja po smislu, ki je »smiselno« le iz horizonta človeka. Na njegovo mesto stopi »resnica biti«, »razsvetljava biti«, ki tudi bistvo človeka pokaže v popolnoma novi luči. Ni več človek tisti, ki odkriva smisel biti, temveč bit sama se razsvetljuje v tistem »tu« človekovega bivanja. Namesto da bi bil pojem biti izvedel iz eksistencialnih analiz končnega posameznika, s čimer naj bi se eksistencialno mišljeni čas pokazal tudi kot horizont za razumevanje biti nasploh, kot je napovedal v I. delu »Biti in časa«, Heidegger od spisa »Kaj je metafizika?« dalje postulira *novo pojmovanje* biti ter izhajajoč od njega

* Str. 40 cit. dela.

preinterpretira vso dotedanjo eksistencialno sliko človeka tako, da se eksistencialna analitika na koncu spremeni v svojevrstno topologijo biti.

Najjasneje se vidi to prav na preintepretaciji pojma eksistence kot bistva človeka. V »Biti in času« je eksistenca mišljena kot po ničemer determinirana vrženost človeka v bivanje, v katerem pa človek prehaja, transcendirata samega sebe v »zasnavljanju sveta« (im Entwerfen der Welt). Heidegger tu izkorišča v večino drugih jezikov neprevedljivo mnogoznačnost nemških besed »Geworfenheit«, »Entwurf«, »entwerfen« in »Wurf«. V tem smislu opredeli Heidegger v »Biti in času« eksistencialno tubit (človeka) kot »geworfener Entwurf« (vrženi zasnutek). Eksistenca je seveda tudi tu že mišljena v odnosu do biti, toda le kot »Seinkönnen«, se pravi kot zmožnost bivati pristno ali nepristno. Bistveno pri tem je, da je človeška eksistenca mišljena tu izrazito ustvarjalno kot nenehno transcendiranje dane situacije, vrženosti, kot »zasnavljanje sveta«, čeprav pri tem človek ne more prekoračiti svoje vrženosti, svojega »odkod in kam«, ki ostaja slejkoprej »abgründiger Grund« (breztemeljnost) kot izraz tragične veličine človeka. To je seveda tipično eksistencialistično pojmovanje človeka, z vsemi njegovimi močnimi in šibkimi stranmi.

Pozneje, predvsem v »Pismu o humanizmu«, pa je Heidegger razvil bistveno drugačno koncepcijo človeka, ki se verbalno sicer le malo razlikuje od formulacij v »Biti in času«, medtem ko je vsebinsko skoraj v diametralnem nasprotju z njo. To je Heidegger mojstrsko izvedel s komaj opaznimi premiki poudarkov in navidez nepomembnimi etimološko-stilnimi preformulacijami, ki pa bistveno spreminjajo smisel in vsebino prejšnjih izvajanj. Tako npr. tudi v »Pismu o humanizmu« še vedno uporablja za opredelitev bistva človeka isto besedo eksistenca, le da jo z vezajem razstavi v njene etimološke sestavine »ek« in »sistenca« (»Ek-sistenz«, ek-sistenca). S tem je ustvarjen videz kontinuitete, kakor da gre le za natančnejšo eksplikacijo smisla, ki naj bi ga bila vsebovala že prvotna opredelitev pojma eksistence, v resnici pa uvaja Heidegger popolnoma novo opredelitev bistva človeka (oz. razmerja med človekom in bitjo). Pojem ek-sistence opredeljuje Heidegger v »Pismu o humanizmu« kot »stanje v razsvetljavi biti«. Ni več človek tisti, ki kot »vrženi zasnutek« zasnavlja svet, temveč »zasnavlja joče je bit sama«, ki »usoja, pošilja človeka v ek-sistenco tubiti«. Zdaj ni več bit (spoznavno-teoretično) odvisna od obstoja človeka, ni več človek nosilec razumevanja biti, temveč obratno: bit je kot svoj zametek (Wurf) zasnovala člo-

veka. »Človek je ek-sistirajoči protiosnutek (Gegenwurf) biti in kot tak poklican od biti same v varovanje njene resnice.«
 »Človek je od biti same — piše Heidegger v ‚Pismu o humanizmu‘ — zasnovan v resnico biti, da bi ek-sistirajoč varoval resnico biti kot njen pastir.« Človek je pastir biti. Eksistenca je »ek-statično prebivanje v bližini biti, čuvarstvo, skrb za bit. Bit posveti človeka v čuvarstvo za resnico biti«. Eksistencialni »tu« kot izraz človekove vrženosti v bivanje ne »bremeni« več človeka z občutjem tesnobe, grešnosti in krivde kakor v »Biti in času«, temveč je posvečeno mesto, kjer se godi razsvetljava biti sredi bivajočega. Kot bitje, ki je po biti sami prepuščeno v usodo ek-sistence, biva človek tako — pravi Heidegger v ‚Pismu o humanizmu‘ — da je ta »tu« razsvetljava biti. »Kot ek-sistirajoči prestaja človek tubit, vtem ko skrbi za ta »tu« kot razsvetljava biti.«

Težko je v tej Heideggerjevi konceptiji človeka prepoznati njeno eksistencialistično predhodnico iz »Biti in času«, še težje pa je najti zvezo med njima. Ne more biti dvoma, da je eksistencialistična konceptija človeka, ki kljub mnogim pomanjkljivostim in enostranostim vendarle poudarja kreativnost, aktivno ustvarjalnost človeka, žrtvovana mnogo bolj statični, pasivistični, skoraj religiozno obarvani viziji človeka, ki se podreja božji volji (tu: zahtevam resnice biti) ter gre prostovoljno nasproti usodi, ki jo je namenil človeku Bog (tu: bit) in ki v tej »hoji naproti« vidi smisel in poslanstvo človeka, njegovega individualnega življenja in celo človeške zgodovine.

Tudi v obeh spisih, v katerih obravnava vprašanje metafizike (»Kaj je metafizika« ter »Kant in problem metafizike«) in ki sta nastala že *po* »Biti in času«, opredeljuje Heidegger človekov odnos do biti še vedno kot razkrivajoči »vdor« (Einbruch) človeške eksistence v celoto bivajočega, ki kot tak šele omogoča bivajočemu, da »vzide« (aufbricht) in se razkrije v svoji biti. Razmerje človeka do biti je mišljeno tu še vseskozi ustvarjalno in tako vsaj deloma tudi še v spisu »O bistvu resnice«, v katerem je Heidegger prvič izrecno najavil »preokret«. Tudi tu je človek še vedno opredeljen kot tisto bivajoče, ki »dopušča bivajočemu« »biti« ali »ne biti«, iz česar je Heidegger izvedel pojmovanje resnice kot svobode. Zato toliko bolj preseneča preobrat, ki ga je Heidegger izvedel v »Pismu o humanizmu« in ki postavlja človeka v popolnoma podrejen položaj nasproti biti. Če odštejemo zgoraj našeta dela, ki v nekem smislu že nakazujejo prehod k novemu pojmovanju odnosa med človekom in bitjo (kar velja zlasti za razpravo »O bistvu resnice«, pa v Heideg-

gerjevem glavnem filozofskem delu, v »Biti in času« ni še prav nobenega znamenja, ki bi napovedovalo ali utemeljevalo tako radikalno spremembo stališča.

Če bi hoteli uporabiti primeru (ki pa je seveda kot vsaka primera le približno zadovoljiva), tedaj bi pojem biti, kakor ga Heidegger uporablja v »Pismu o humanizmu« in v poznejših spisih, morda najustrezneje primerjali z izvorom svetlobe, ki osvetljuje vse okoli sebe (kot »razsvetljava biti«) in dviga bivajoče iz mraka nebivanja v luč eksistence. Šele v »razsvetljava biti« se vse bivajoče pokaže kot to, kar je. Zato je razsvetljava biti istovetna z resnico biti. V »dobi metafizike« je človek obrnjen proč od biti, proti bivajočemu in zato vidi zgolj bivajoče, ne da bi se zavedal, da ga vidi samo zato, ker stoji (kot človek) vedno že v razsvetljava biti. Primera, ki smo jo uporabili, je v toliko nezadovoljiva, ker si biti kot »izvora svetlobe« ne smemo misliti kot neko posebno bivajoče, ki bi stalo pred ali nad ostalim bivajočim (realnim svetom). To »napako« je po Heideggerjevem mnenju delala metafizika, ki je postulirala neko »prvo bivajoče« (Boga, duha, idejo, materijo, voljo itd.) in iz njega skušala razložiti vse drugo. Nesposobnost, misliti bit drugače kakor bivajoče, je po Heideggerjevem mnenju ravno bistvo metafizike.*

Obrnjen proč od biti, ukvarjajoč se izključno z bivajočim, jemlje človek iz bivajočega mero za svoje mišljenje in ravnanje. Iz tega je nastalo pojmovanje resnice kot pravilnosti, skladnosti med mišljenjem in svetom bivajočega, vsa logična pravila in nazadnje tudi znanost sama. Stoječ v razsvetljava biti, v katero je vstopil, ko si je prvokrat zastavil vprašanje, kaj bivajoče jè, s čimer se po Heideggerjevem mnenju začenja zgodovina, je ob nastanku metafizike pozabil na luč (bit), ki razkriva bivajoče v tistem, kar

* Kljub polemiki proti metafiziki pa razlikovanje med bitjo in bivajočim ne more docela prikriti svojega metafizičnega izvora. Če prevedemo Plotinovo »absolutno eno« (tò hén) s pojmom biti, tedaj imamo že v novoplatonizmu izdelano kategorijo, ki se skoraj doslovno sklada s Heideggerjevimi opredelitvami biti. »To eno« ni ne duh ne materija, vzvišeno je nad vsako kategorialno določitvijo, a kljub popolni brezvsebinkosti izvor vseh določil in vsega bivajočega. Kot absolutna enost je onstran vseh nasprotij, posebej še onstran nasprotja med mišljenjem in stvarnostjo (nóesis — ousía). Misliti ga je mogoče le z relativnimi oznakami kot svetovni cilj (tò agathón) in svetovno silo (próte dýnamis). Kot tako poraja nujno in večno iz sebe svet (bivajoče), v vsem bivajočem je vedno prisotno, a vendar je od njega ločeno in različno. Celo pojem »razsvetljava biti« (Lichtung des Seins), srečamo že v novoplatonizmu: 'to eno« je luč, ki prinaša svetlobo v globine teme, in samo kar se pojavlja v njeni razsvetljava, ima značaj bivajočega. Materijo, ki se začenja tam, kamor ne sežejo več žarki luči, označuje Plotin naravnost kot ne-bivajoče (mè óu).

resnično je, in je v »usodni zmoti« zamenjal bivajoče za luč samo. Bistvo resnice, ki se je predsokratičnemu mišljenju že napol odkrivalo kot aletheia (neskritost), se je z nastankom metafizike spet skrilo človeku, in tradicionalna filozofija si je odtlej dalje zaman prizadevala, da bi ga pojasnila iz bivajočega kot tvorbo subjektivitete ali kot skladnost med mišljenjem in stvarnostjo.

Vendar Heidegger tudi v vprašanju resnice ni ostal zvest svojemu prvotnemu stališču. Kakor bit tako postavlja v »Biti in času« tudi resnico še povsem v odvisnost od človeka. »Izvorno resnična«, se pravi odkrivajoča bit bivajočega je v »Biti in času« še vseskozi »bivajoča tubit«, se pravi človek. »Bivajoče — poudarja Heidegger v »Biti in času« — je samo *tedaj* odkrito in samo *tako dolgo* (oboje podčrtal Heidegger!) odprto (resnično = wahr), dokler sploh tubit (t. j. človek) je. Newtonovi zakoni, pravilo protislovja, sleherna resnica sploh je samo tako dolgo resnična (wahr), dokler tubit je. Ko tubiti (človeka) še ni bilo in ko ga ne bo več, ni bilo in tudi ne bo nobene resnice, ker tedaj (resnica) kot odprtost, odkrivanje, odkritost *ne more biti*.«

V razpravi »O bistvu resnice« Heidegger sicer še definira resnico kot »svobodo« človeka, da bivajočemu »dopusti ali ne dopusti biti« (s čimer uvede v pojem resnice tudi negibnost zmote), vendar pa ta »svoboda« ne izvira iz fakticitete človeka, temveč iz ek-sistentnega odnosa človeka do biti, v katerem le-tá postopoma v tolikšni meri prevlada nad človekom, da ostane človek na koncu samo še »čuvar resnice biti«. Če je Heidegger v razpravi »O bistvu resnice« napravil prvi korak v smeri ek-sistentnega pojmovanja resnice, s tem da je vprašanje po bistvu resnice preobrnil v vprašanje po resnici bistva (kar pomeni biti), pa je v »Pismu o humanizmu« napravil še drugi, odločilni korak: resnica kot razsvetljujoče-zakrivajoče dogajanje je tu že docela »v pristojnosti« biti, ki je »človeka zasnovala v resnico biti« in ga »posvetila« v svoje čuvarstvo. »Da bi dospeli v dimenzijo resnice — piše Heidegger v 'Pismu o humanizmu' — je treba premisliti, kako bit človeka nagovarjajoče zahteva... Človek mora dopustiti, da ga nagovori bit... Samo tako mu bo *podarjeno (!)* domovanje za prebivanje v resnici biti.« Kaj je »resnica biti«, ostaja seveda prav tako nejasno kakor vprašanje, kaj je bit sama. Jasno je edinole to, da obstoj resnice ni več odvisen od obstoja človeka kot v »Biti in času«, temveč obratno: obstoj človeka, njegova zgodovinska usoda od resnice biti.

Izhajajoč iz pojma ek-sistence kot bistva človeka razvije Heidegger v »Pismu o humanizmu« novo koncepcijo človeka, ki po njegovem mnenju presega vse dosedanje »humanizme«, tako renesančnega kot krščanskega in marksističnega. Vsi ti humanizmi so po Heideggerjevem mnenju nastali na tleh metafizike in imajo zato še izrazito metafizični značaj. Ker so sami sad »brezdomovinskosti« človeka, zato tudi ne morejo odkriti pravega vzroka človekove odtujenosti niti pokazati resničnega izhoda iz nje. Pravi vzrok brezdomovinskosti in odtujenosti sodobnega človeka po Heideggerjevem mnenju niso ekonomska, politična in socialna protislovja današnje družbe, temveč človekova zapuščenost od biti (Seinsverlassenheit), pozaba biti, ki je nastala ob rojstvu metafizike in ki spremlja človeka vse do današnjih dni. Najgloblji izraz človekove zapuščenosti od biti je subjektivizem novoveškega človeka in iz njega izvirajoča volja po moči. Moč, ki jo je dalo »računajoče mišljenje« (t. j. znanost) človeku, je vzbudila v njem nepotešljivo željo po podreditvi vsega bivajočega človeku. Iz tega se je tudi rodila tehnika in tehnicizem z vsem tistim, kar sta prinesla in prinašata človeštvu s seboj. V tej svoji težnji, da si na podlagi mere, ki jo je povzel od bivajočega, podredi vse bivajoče, pa se je človek sam vse bolj izenačeval z bivajočim, postajajoč sam predmet med predmeti. V tem, ne v morebitni uporabi atomske bombe, je po Heideggerjevem mnenju največja nevarnost tehnike. Čimbolj obvladuje človek bivajoče, tembolj izgublja samega sebe, tembolj se odtuja od svojega človeškega bistva. Sledeč tej misli, skicira Heidegger novo koncepcijo človeka in njegove zgodovine, povezujoč jo s človekovim odnosom do biti in označujoč jo z izrazom ek-sistenca. V kakšnem odnosu je pojem ek-sistence z eksistencialno mišljeno eksistenco iz »Biti in časa«, smo že videli. Ker je ta »nova« koncepcija človeka, ki je po Heideggerjevem mnenju ni več mogoče imenovati humanistično, bistvenega pomena za razumevanje »poznega« Heideggerja in ker Heidegger prav v vprašanju odtujenosti (»brezdomovinskosti«) priznava marksizmu posebno vlogo, moramo posvetiti temu vprašanju nekoliko več prostora.

»V »Pismu o humanizmu« trdi Heidegger, da njegova koncepcija človeka »izvirneje misli bistvo človeka« kot vsi tako imenovani humanizmi. Vsi ti namreč opredeljujejo človeka — tako trdi Heidegger — kot »animal rationale«, kot »razumno žival« ali razumno »živo bitje«. »Animaličnost« povezuje človeka z živalskim svetom, s tako imenovano živo naravo sploh, razum pa dviga človeka — kot differentia specifica — nad vsa ostala živa bitja. Heidegger meni, da

ta opredelitev prenizko postavlja dostojanstvo človeka, ker kljub razlikam, ki jih ugotavlja, vendar podreja človeka rodu živalskega. S tem da »pritaknemo« telesu kot animaličnemu principu dušo, duha, osebnost ali tako imenovano eksistencialnost (Heidegger tu polemizira hkrati proti krščanstvu, personalizmu in Sartrovemu eksistencializmu), še zdaleč nismo prodrli do resničnega bistva človeka, saj ga v vseh teh primerih spravljamo le v odnos do bivajočega. Značilno je, da je Heidegger pri tem popolnoma prezrl znano Marxovo misel, »da je ljudi mogoče razlikovati od živali po zavesti, religiji ali čemurkoli hočemo, da pa so se ljudje *sami* začeli razlikovati od živali, ko so začeli *proizvajati* življenjska sredstva«. Te teze, ki po svojih *filozofskih* implikacijah ruši tradicionalno metafizično predstavo o človeku kot zgolj »razumnem živem bitju«, mnogo radikalneje, kakor vsa tako imenovana fenomenološka »destrukcija metafizike«, Heidegger niti ne omenja, kaj šele da bi se kritično spopadel z njo. Kako malo je Heidegger *premisлил* razliko med Heglovim in Marxovim pojmovanjem bistva dela in iz nje izhajajočo koncepcijo človeka, je razvidno iz tega, da navaja zgolj Heglovo opredelitev dela iz »Fenomenologije duha«, kakor da bi bila identična z Marxovo in da opredeli bistvo materializma nasploh (brez kakršne koli diferenciacije!) kot metafizično tezo, po kateri se vse bivajoče kaže kot »material dela«. Neupoštevanje teh razlik, ki so za razumevanje Marxove koncepcije človeka bistvenega pomena, meče kaj čudno luč na Heideggerjev postopek, s katerim je vse koncepcije človeka pred njim (tudi marksistično) spravil na skupni imenovalec metafizike. Po Heideggerjevem mnenju so vse dosedanje koncepcije človeka, vključno z marksistično, zgrešile bistvo človeka zato, ker ga niso opredelile (točneje: mislile) iz biti. Pri tem Heidegger pozablja, da je v »Biti in času« sam izšel iz eksistencialne koncepcije človeka ter se šele iz nje skušal dokopati do »mišljenja biti«. Nasprotno pa je v »Pismu o humanizmu« nepričakovano in brez vsake predhodne utemeljitve postavil trditev, da je bistvo človeka mogoče misliti le iz biti, se pravi iz nečesa, kar ostaja v celotni Heideggerjevi filozofiji neopredeljeno ali vsaj nedorečeno.

V »Pismu o humanizmu« daje Heidegger pravzaprav dvojno opredelitev bistva človeka: bistvo človeka nasploh in bistvo sodobnega človeka. Bistvo človeka nasploh opredeljuje Heidegger v »Pismu o humanizmu« kot ek-statično stanje v razsvetljavi ali resnici biti. Iz horizonta biti je človek mišljen kot medij, po katerem se »bit daje«. Kot tisti »tu«, v katerem se godi razsvetljava biti, je človek poklican od

biti same, da čuva resnico biti in »skrbi« zanj. Fenomen skrbi, ki je v »Biti in času« opredeljen kot eksistencialna enotnost strukturnih momentov človekovega bivanja v svetu, je tu preinterpretiran v »čuvarstvo biti«. Kot tisti »tu«, v katerem se edino more goditi razsvetljava biti, je človek še vedno »potreben« biti, da se more »dajati«, vendar ga potrebuje le kot čuvarja, pastirja svoje resnice. Mišljen »iz biti«, človek ni več ustvarjalno bitje, ki vržen v bivanje — prehajajoč samega sebe, — zasnavlja svet. Kakor v krščanstvu Bog ustvarja človeka po svoji podobi, tako tu bit »zasnavlja« človeka kot svoj »protiosnutek« (Gegenwurf). Človek je tu skoraj v verniškem odnosu nasproti biti. Kot varuh njene resnice mora pozorno poslušati in se pokoravati njeni govoric. »Samo kolikor je človek — piše Heidegger v »Pismu o humanizmu« — poslušen biti, lahko pridejo iz biti napotila, ki morajo (!) postati človeku zakon in vodilo.«... »Kar je treba še danes izreči, da bi človek postal pozoren na dimenzijo resnice biti, ki ga obvladuje in prežema, da bi se moglo goditi le biti na čast... ne pa zaradi človeka, da bi se z njegovo tvornostjo uveljavljali civilizacija in kultura.« Tako dobiva pojem biti postopoma obeležja, ki ga vse bolj pomikajo v bližino božanskega in ki so v diametralnem nasprotju s pojmovanjem biti, kakršno je razvito v »Biti in času«.

Kakor v krščanstvu Bog iz ljubezni ustvari človeka, tako po Heideggerju bit »iz ljubezni« omogoči mišljenje in po njem bistvo človeka. »Da mišljenje jè — razlaga Heidegger v »Pismu o humanizmu« — pomeni, da se je bit vsakokrat usodno zavzela za svoje bistvo. Zavzemati se za kako stvar ali osebo v njenem bistvu, pa pomeni ljubiti jo.« Heidegger tu poveže glagol ljubiti (lieben) z glagolom »mögen« (marati, rad imeti), preko njega pa s pojmi »vermögen« — »möglich« — Möglichkeit« (zmôči, možno in možnost) ter iz tega izvede zaključek, da možnost ni kakor v »logiki« in »metafiziki« nasprotje dejanskega, temveč »zmožnost biti«, da »ljubeče« dopusti »nečemu bivati«! Bit kot element je »tiha moč ljubeče zmožnosti« kot omogočanje vsega, kar je. Tu se vsaj nekoliko dvigne zavesa izpred skrivnostnosti biti. Mit božje ljubezni, iz katere je po krščanskem nauku Bog ustvaril svet in človeka, je tu preveden v okorni filozofski jezik kot »tiha moč ljubeče zmožnosti biti«.

Pomikajoč pojem biti vse bolj v bližino absoluta, pripiše Heidegger biti nazadnje značaj opore, varstva, zavetja, ki ga človek zaman išče v svetu bivajočega. Bit je izgubljena domovina človeka. »Pomembnejše kot vse drugo je — piše

Heidegger — da bi človek našel pot k bivališču v resnici biti. Šele to bivališče zagotovi izkustvo trdnega in trajnega ... zakaj oporo za sleherno obnašanje podari resnica biti ... Bit je varstvo, ki človeka v njegovem ek-sistentnem bistvu obvaruje za svojo resnico.« Da je Bog iz ljubezni ustvaril svet in človeka, imajo verujoči kristjani zagotovilo v Kristusovi smrti na križu. Kakšno zagotovilo more dati Heidegger verujočim v bit, da je bit v resnici »naklonjena« človeku, zlasti če v biti »ne biva samo odrešilno, temveč tudi zlo (das Böse)« in bes (das Grimmige), ker je bit sama »to razporno« (das Strittige)? Ali ne tiči v tem prastara predstava o principih dobrega in zlega, pomaknjena le korak nazaj, v »temelje metafizike«, da bi bila mišljena iz »nega«? Ali pa je morda le zadnji preostanek dialektičnega mišljenja iz principa negativitete, kolikor opredeljuje Heidegger »razpornost biti« kot bistveni izvor »ničanja« — kljub trditvi, da se »ničanje z dialektiko sicer pokaže, vendar pa ostane v bistvo zakrito«?

Iz pojmovanja biti kot izgubljene domovine izvira tudi Heideggerjeva teza o brezdomovinskosti kot bistvu sodobnega človeka. Ni dvoma, da je Heidegger prav s to tezo najmočneje vplival na sodobno zavest, čeprav je bila največkrat sprejeta nekritično, brez zadostnega vpogleda v njene filozofske osnove in implikacije. Heidegger sam je pojem brezdomovinskosti povezal s Heglovim in Marxovim pojmom alienacije in postavil v tem vprašanju marksizem nad fenomenologijo in (Sartrov) eksistencializem. »Kar je Marx v bistvenem in pomembnem smislu spoznal od Hegla sèm kot odtujitev človeka — piše Heidegger v »Pismu o humanizmu« — sega s svojimi koreninami nazaj v brezdomovinskost novodobnega človeka. Ta brezdomovinskost je priklicana iz usode biti v podobi metafizike, kjer se metafizika sama utrjuje in zakriva kot brezdomovinskost. Ker poseže Marx, vtem ko izkusi odtujenost, v bistveno dimenzijo zgodovine, je marksistični zgodovinski nazor močnejši kot vsa ostala historija. Ker pa nista niti Husserl niti — kolikor doslej vidim — Sartre spoznala bistvenosti zgodovinskega v biti, zato niti fenomenologija niti eksistencializem ne dosejata tiste dimenzije, v kateri bi šele postal mogoč produktiven razgovor z marksizmom.«

Vendar pa je med Marxovo teorijo alienacije in Heideggerjevo koncepcijo brezdomovinskosti bistvena razlika (ki je razvidna deloma že iz navedenega citata). Medtem ko je Marx odkril ekonomsko-politične vzroke odtujenosti sodobnega človeka na podlagi ekonomsko-filozofske analize kapitalističnega načina proizvodnje in lastninskih odnosov v razredni

družbi ter hkrati v revolucioniranju obstoječih družbenih odnosov pokazal konkretno zgodovinsko možnost, da bi človek premagal svojo odtujenost, pa je Heideggerju poglavitni in celo edini vzrok brezdomovinskosti novodobnega človeka »zapuščenost od biti« oziroma pozaba biti, ki je »usojena« človeštvu v podobi metafizike kot »posebne in doslej edine pregledne faze zgodovine biti«. Najtežja posledica »pozabljenosti biti« je po Heideggerjevem mnenju v tem, da ostaja »resnica biti nemišljena«. V skladu s tem se »bitno-zgodovinskemu mišljenju« kaže bodoča usoda človeka v tem, da »najde v resnico biti in se poda na pot, da jo poišče«. Da bi človek našel pot v bližino biti, v svojo pravo domovino, »mora dopustiti, da ga znova *nagovori* bit«. V nasprotju z marksizmom, ki vidi rešitev, izhod iz alieniranega sveta v revolucioniranju družbenih odnosov, v »brezobzirni kritiki vsega obstoječega«, vidi Heidegger rešitev brezdomovinskosti v *mediju izrekanja biti*, v mišljenju in pesniškem snovanju. Mišljenje izrekajoč »rečnosti mišljenja primerno réko« pripravlja pot prihodu biti. Mišljenje pusti v svojem rekanju spregovoriti bit. Takšno mišljenje (t. j. mišljenje biti) nima nobenega praktičnega rezultata in nikakršne praktične »vrednosti«. Vendar pa je obveznost »njene réke«, t. j. tega, kar (iz)reka, po Heideggerjevem zagotovitlu bistveno višja kot veljavnost znanosti. Mišljenje biti ni niti teoretično niti praktično, ker se »dogaja pred tem razlikovanjem« (ki je po Heideggerju metafizičnega značaja). Kljub temu pa je »dejavnost«, ki prekaša kakršno koli prakso: presegajoč vsako opazovanje skrbi za luč, v kateri se lahko šele mudi in giblje teoretično gledanje.

V skladu s takim pojmovanjem mišljenja pomika pozni Heidegger filozofijo vse bolj v bližino poezije. V pesniškem snovanju Hölderlina, Rilkeja, Trakla in drugih odkriva Heidegger govornico biti, ki hodi daleč pred filozofsko mislijo. V mraku »svetovne noči« samo pesniki še slutijo sledove bogov, ki so se umaknili človeku, hodijo po njihovih sledovih in s tem utirajo pot prihodu biti. Biti pesnik v »bornem času« — piše Heidegger v razpravi »Čemu pesniki« — pomeni »pojoč paziti na sledove pobeglih bogov... Bistvu pesnika, ki hoče v današnjem času resnično biti pesnik, pripada, da mu iz bornosti časa postaneta pesništvo in pesniški poklic pesniško vprašanje. Zato morajo pesniki v bornem času pesniti predvsem o bistvu pesnjenja. Kjer se to dogaja, smemo slutiti pesništvo, ki je poslano v usodo svetovne dobe. Drugi se moramo naučiti poslušati rekanje (Sagen) *teh* pesnikov.«

Sodobna ontološka poezija se v znatni meri razvija v znamenju teh Heideggerjevih misli o poslanstvu pesnika in pesništva v dobi »svetovne noči«.*

Heidegger je svoje poglede na umetnost razložil predvsem v razpravi »Izvor umetniškega dela« in v spisu »Čemu pesniki?«. Za izčrpnije obravnavanje te strani Heideggerjeve filozofije bi bila potrebna samostojna študija. Tu se bomo omejili samo na tista vprašanja, ki so bistvenega pomena za razumevanje Heideggerjevega odnosa do umetnosti, brez česar bi bila slika Heideggerjeve filozofije nujno nepopolna.

Kakor bistvo človeka tako skuša Heidegger tudi bistvo umetnosti misliti iz biti. Tradicionalna estetika, ki je po Heideggerjevem mnenju metafizična, pojmuje umetniško delo kot predmet čutnega dožemanja. Danes se to dožemanje — piše Heidegger — imenuje doživljanje. Način, kako človek doživlja umetnost, naj bi bil ključ do njenega bistva. Doživljanje pa ni merodajno samo za umetniški užitek, temveč tudi za umetniško ustvarjanje. Vendar je prav »doživljanje« — zaključuje Heidegger — tisti element, v katerem umetnost počasi, toda zanesljivo umira. Ko kritizira subjektivistično in formalistično estetiko, postavlja Heidegger hkrati vprašanje o zgodovinskem smislu umetnosti v današnjem času. Čemu sploh vprašujemo po bistvu umetnosti? »Zato — odgovarja Heidegger — da bi lahko pristneje vprašali, ali umetnost v naši zgodovinski tubiti je ali ni izvor in pod kakšnimi pogoji more in mora to postati.« Heidegger se sklicuje na znano Heglovo misel iz »Predavanj o estetiki«, kjer pravi Hegel: »Umetnost nam ne velja več za najvišji način, v katerem si resnica priskrbi eksistenco... V vseh teh razmerjih je in ostane umetnost za nas nekaj *preteklega*.« Vprašanje, ali je umetnost »še bistven in nujen način, v katerem se dogaja za našo zgodovinsko tubit odločujoča resnica, ali pa umetnost to ni več« — Heideggerju ni samo vprašanje umetnosti kot take, temveč bistveno vprašanje sodobnega človeka in njegovega zgodovinskega poslanstva. »Zmerom, kadar se dogaja umetnost — piše Heidegger v »Izvoru umetniškega dela« — stopi v zgodovino neka spodbuda, s katero se zgodovina šele ali spet začne... Umetnost je zgodovina v tem bistvenem smislu, da zasnavlja zgodovino.« Seveda pa zgodovine tukaj ne smemo razumeti kot stvarno historično dogajanje v smislu svetovne zgodovine, temveč kot dogajanje »resnice biti«, se pravi v specifičnem Heideggerjevem smislu.

* Prim. B. Majer: »Dileme eksistencialne kritike«, »Teorija in praksa«, 1965, štev. 11, 12; 1966, štev. 2.

Zgodovinsko dogajanje je v Heideggerjevi filozofiji vedno določeno po metafizičnem dogajanju, po zgodovini metafizike kot »usodi« biti (Geschehen = Geschick!). Misleč bistvo umetnosti iz biti, opredeljuje Heidegger umetnost kot »samopostavljanje resnice v delo«. »Bistven način, kako se resnica umešča v bivajočem, ki ga sama razpira, je samopostavljanje resnice v delo... Tudi umetniška lepota sama je eden izmed načinov, kako biva resnica* kot neskritost... Nastajanje umetniškega dela je način porajanja in dogajanja resnice... Resnica sama je tista, ki iz temelja svojega bistva teži k umetniškemu delu.« V takem pojmovanju umetnosti se umetnik kot tvorec umetniškega dela umika docela v ozadje. Nastanek umetniškega dela pomeni — piše Heidegger — »da se je tukaj dogodila neskritost bivajočega... Tam, kjer ostanejo neznani tako umetnik kot potek in okoliščine nastanka dela, najčisteje izstopi in se pokaže ta »da« (>dass«) ustvarjalnosti dela... V vsaki veliki umetnosti — in samo o tej tukaj govorimo — ostaja umetnik nasproti umetnini nekaj brezpomembnega, skoraj nekakšen v ustvarjanju uničujoči se prehod (Durchgang) za prihod (Vorgang) umetniškega dela.« Totalna podreditev bistva človeka biti, ki je značilna za vse Heideggerjevo mišljenje v njegovi drugi fazi, prihaja tu posebno jasno do izraza.

V nasprotju s formalistično estetiko postavlja Heidegger v ospredje razmišljanja o bistvu umetnosti problem *umetniške resnice*. Ta Heideggerjeva teza skriva v sebi izredne možnosti in je nedvomno ena tistih Heideggerjevih idej, ki so najmočnejše vplivale na nastanek tako imenovane ontološke poezije in iz nje izhajajoče umetnostne kritike. Vendar pa je pri tem največkrat ostalo nedomišljeno, kaj Heideggerju pravzaprav pomeni pojem *resnice biti* in kakšna protislovja in filozofske implikacije skriva v sebi. Če namreč bit »sama« iz svojega bistva »daje«, da se dogaja območje odprtosti, razsvetljava onega »tu« (t. j. bistvo človeka), v katerem vsako bivajoče vznika na svoj način, in če se resnica dogaja samo tako, da se *sama* umešča v bivajoče, (v primeru umetnosti v umetnino), če sta oboje — razsvetljava odprtosti in umeščanje v odprto *isto* dogajanje resnice — kot beremo v »Izvoru umetniškega dela«, in če ima vrh tega vse to značaj usode, se pravi dogajanja, ki se mu ni mogoče izogniti ali ga spre-

* Drugi načini bivanja resnice so »državotvorno dejanje«, bistvena žrtev in mislečevo vpraševanje, »ki kot mišljenje biti le-to imenuje v njeni vpraševanja vredni dvomljivosti«. Edino znanost po Heideggerjevem mnenju ni »izvirno dogajanje resnice«, temveč zmeraj zgolj dodelava nekega že odprtega območja resnice. Značilno za Heideggerjevo podcenjevanje znanosti!

meniti — tedaj je »umetniška resnica« kljub nasprotnim Heideggerjevim zagotovitvam neke vrste fatum, ki se *polašča* umetnika, spreminjajoč ga v medij od njega popolnoma neodvisnega dogajanja »resnice biti«. Postavlja se vprašanje, kaj je še ostalo od nekdanje Heideggerjeve eksistencialne koncepcije človeka kot »ustvarjalca zgodovine« in ali ni — kakor nekoč pri Heglu — nazadnje samo še »izginjajoči moment« v vse obvladujoči zgodovini biti?

Toda, kaj je bit sama? To vprašanje ostaja v Heideggerjevi filozofiji brez odgovora. To je ena najbolj paradoksalnih strani ne samo Heideggerjeve filozofije same, temveč tudi njenega vpliva na del sodobne inteligence. Kar bi pri vsakem drugem filozofskem nazoru (nepredeljenost temeljne filozofske kategorije, iz katere izhaja in na katero se neprenehoma sklicuje) povzročilo zlom pozicije, diskreditiralo ali celo onemogočilo vsak drug nazor, ki bi hotel veljati za filozofskega, to je v Heideggerjevi filozofiji izvor njene moči, skrivnost njenega vpliva in uspeha. Prav *nedorečenost pojma biti* ali celo njena nedomišljenost (pri Heideggerjevih pristaših) je tisto, kar dopušča in celo izziva različne možne interpretacije, ustrezajoče razpoloženju, težnjam in ambicijam dostikrat docela nasprotujočih si družbenih plasti. To ne velja samo za pojem biti, temveč tudi za vse njegove derivate, kakor so resnica biti, zapuščenost od biti, pozabljenost biti, brezdomovinskost, prihod biti in ne nazadnje tzv. zgodovinskost ali zgodovina biti. Možnost različnih interpretacij še posvečuje dejstvo, da srečujemo v različnih Heideggerjevih spisih — kot smo deloma to skušali pokazati — docela različne formulacije istega filozofskega pojma ali filozofske vsebine.

Brezdomovinskost sodobnega človeka je mogoče pojmovati religiozno (kot »zapuščenost« od Boga, kot posledico »odpada« človeka od Boga), sociološko kot posledico protislovij razredne družbe, ali pa tudi kot rezultat docela konkretne družbene situacije, kot posledico »izpraznjenja« določenih idealov ipd. Filozofsko je mogoče brezdomovinskost pojmovati kot sinonim za pojem alienacije ali popredmetenosti sodobnega človeka, kar dopušča spet različne razlage glede na to, kaj razumemo pod alienacijo, njenimi vzroki itd. *Prihod biti*, ki je izrazito eshatološka konstrukcija, je spet mogoče pojmovati religiozno kot prihod božjega kraljestva, sociološko kot prihod brezrazredne družbe oz. komunizma, kot »rešitev uganke zgodovine« (v Marxovem smislu) ali pa preprosto kot nedoločeno in nepredeljeno predstavo o boljšem, bolj človeškem in pravičnejšem svetu prihodnosti. *Zgodovino biti* je prav tako mogoče pojmovati religiozno kot zgodovinsko

pripravo za prihod »božje države« v Avguštinovem smislu, sociološko in filozofsko pa kot mistificirano zgodovinsko dogajanje, spremenjeno v psevdozgodovino biti. Nasprotje med tradicionalno metafiziko bivajočega in »izvornim« mišljenjem (biti) bi v tem primeru ne bilo nič drugega kot mistifikacija za kapitalizem značilnega razcepa med »civilizacijo« in »kulturo« (Spengler) ali »duhom« in »dušo« (Klages) — teza, ki jo zastopa Lukacz v spisu »Sinn un Form«.

Za vsako izmed navedenih interpretacij je mogoče najti v Heideggerjevih delih oporo, čeprav se Heidegger distancira od kakršnega koli poskusa, misliti bit v katerikoli izmed zgoraj navedenih interpretacij. V tem pogledu bi Heideggerjevo filozofijo najustreznejše mogli imenovati *filozofijo nedorečenega*.

Prav zaradi te svoje nedorečenosti je mišljenje biti nalletelo na močan odziv zlasti v tistem delu sodobne inteligence, ki je izgubil revolucionarno perspektivo, vero v ideale in možnosti revolucionarne spremembe sveta in ki se mu je dosedanja zgodovina sveta, zlasti v polpretekli dobi pokazala kot brezizhodno krožno gibanje oblikovanja, izpraznjevanje in ponovnega, prav tako brezizglednega formiranja neuresničljivih družbenih idealov, ki so se doslej vedno izkazali kot »idealno dopolnilo« obstoječega, kot njegovo »sveto« opravičilo in lepotna korektura. Zdi se, da prav nedorečenost mišljenja biti — popolna vsebinska neopredeljenost, »izpraznjenost« filozofske kategorije, s katero operira, eshatološki patos, s katerim sredi »svetovne noči« napoveduje prihod biti, ne da bi ga polnila s kakršno koli vrednostno vsebino, s kakršnimi koli konkretnimi družbenimi ideali in cilji, zgodovinska pomembnost, ki jo pripisuje tistim, ki »izrekajoč bit« kažejo drugim pot iz noči (t. j. mislecm in zlasti poetom biti) — ustreza opisanemu razpoloženju v delu današnje inteligence. Pri tem želimo podčrtati, da to razpoloženje samo po naši sodbi ni nikakršna zgolj subjektivna slabost »prosto lebdeče« inteligence, temveč izraz realnih, še neobvladanih protislovij današnjega družbenega razvoja, protislovij in nevarnosti, ki spremljajo sodobnega človeka na njegovi poti v neznano.

V tem smislu je Heideggerjeva filozofija nedvomno otrok »svetovne noči«. Ali pa tudi kaže iz nje, ali so misleci in poetje biti na pravi »sledi«, kazaje nam drugim pot iz »noči«, ali pa so sami zablodili in se izgubili na ovinkastih stezah goščave biti, ki ne vodijo nikamor — in so tedaj zares »Holzwege«, (tj. slepe poti), to vprašanje naj bo prihranjeno za

tiste, ki »prebivajoč v hiši biti« mislijo in opevajo bit, da ga premislijo iz horizonta in meja Heideggerjeve filozofije same.

Naš prikaz Heideggerjevega mišljenja je s tem pri kraju. Daleč od tega, da bi mogli izčrpno orisati celotno problematiko Heideggerjeve filozofije, smo se omejili na tista vprašanja, ki so po naši sodbi bistvena za razumevanje Heideggerjeve filozofske misli. Pri tem so mnoga nikakor nepomembna vprašanja in cele strani Heideggerjevega filozofiranja morale ostati neosvetljene. Zato si pričujoča študija tudi ne lasti kakršnekoli dokončnejše sodbe o Heideggerjevem mišljenju v celoti. Namen te študije je bil predvsem ta — kot smo poudarili že v začetku — da uvede bralca v osnovno problematiko Heideggerjeve filozofije in da ob problemih, ki jih odpira, vzbudi v njem potrebo po *kritičnem* razmišljanju o njej. Če bo pričujoča študija vsaj v skromni meri naletela na tak odziv, bo avtorjev namen dosežen.

Strukturalne spremembe v slovenski družbi

1

V zadnjem času se pri nas in v socialističnih deželah nasploh vse močnejše izraža zanimanje za teoretično problematiko socialne strukture socialističnih družb.* Po izvoru je to zanimanje povsem naravno. Socialistične družbe so v procesu nenehnega spreminjanja, to pa nujno odseva tudi v njihovi razredni oziroma socialni strukturi. Idejnopolitična izhodišča, s katerimi delavski razred stopa v revolucionarni boj in na katerih snuje svoje porevolucijske (revolucionarne) družbene ukrepe ravno zaradi učinkovitega uveljavljanja, ki omogoča naglo preobražanje družbenih odnosov in prerazporejanje družbenih sil — izgubljajo svojo revolucionarno ost, če niso prenovljena z vidika dosežkov revolucionarnega razvoja in sprememb, ki jih odseva v socialni strukturi. Poudarjeno zanimanje za problematiko socialne strukture razvite socialistične družbe je torej izraz njenih revolucionarnih razvojnih teženj.

Današnja družbeno situacijo lahko v marsičem primerjamo s stanjem v razvoju kapitalistične družbe, ki je neposredno spodbudilo Marxa k analizi sprememb v razrednih strukturah takratnih družb. Narava in pomembnost družbenih sprememb, do katerih je prišlo v štiridesetletnem razvoju socialističnih družb, terjata poglobljeno analizo, preverjanje dosedanjih pogledov in prenovitev izhodišč za prihodnji družbeni revolucionarni razvoj.

2

Narava in pomembnost družbenih sprememb v dvajsetletnem porevolucijskem (revolucionarnem) razvoju jugoslovanske socialistične družbe, sprememb, ki so z vidika iz-

---

* Objavljeni prispevek so uvodne misli avtorjev za eno od četrtkovih srečanj na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani o aktualnih vprašanjih reorganizacije ZK.

kušenj socialističnega razvoja še posebej tehtne, ker se uveljavljajo v znamenju samoupravljanja, še toliko bolj jasno in nedvoumno narekujeta tako analizo in preverjanje. Izhodiščna marksistična, občeteoretična koncepcija o socialni strukturi in njenem preobražanju v socialistični družbi je osnova za empirično proučevanje strukture jugoslovanske družbe in njene socialne gibljivosti. Vloga empiričnega raziskovanja ob tem pa seveda ni zgolj v preprostem preverjanju, temveč predvsem v bogatitvi in razvijanju teorije, da se le-ta prebije iz običih shem in standardnih predstav v nove konkretne okvire.

Glede na to, da je v zadnjih letih pri nas vse bolj očiteno in učinkovito napor, ki naj bi privedel do takih teoretičnih opredelitev, v zadnjem času pa konkretno spodbujen z gibanji, ki jih sprožata proces družbene reforme in reorganizacijska (reformna) akcija Zveze komunistov, je nujno, da se vanj vključimo tudi z vidika slovenske družbene skupnosti in na osnovi analize premikov v njeni socialni strukturi. Le tako bomo zagotovili, da bodo teoretične opredelitve učinkovite glede empirične preverljivosti in optimalne z vidika ocenjevanja in usmerjanja družbenega razvoja; torej, da bodo pripomogle k razjasnitvi vseh posebnosti in tipičnosti v socialnem preobražanju jugoslovanske socialistične družbe, k njenemu objektivnemu ovrednotenju in smotrni politični usmeritvi.

3

Doslej je bilo v tem pogledu pri nas opravljenega le malo. Premoremo nekaj monografij o premikih posameznih socialno profesionalnih kategorij, nekaj parcialnih analiz o spremembah v naravi lastninskih odnosov, nekaj do deskripcije privedenih raziskav o udeležbi delavcev (občanov) v raznih oblikah samoupravljanja in drugih izrazih njihove politične participacije, dalje raziskave (bolje: podatke) o socialnem izvoru dijakov in študentov, o gmotnem položaju posameznih slojev prebivalstva in o položaju delavcev v delitvi, o migracijskih tokovih mesto — vas, podatke o strukturi članstva družbeno-političnih organizacij itd. Ob tem pa je značilno dvoje. Prvič, nasploh premoremo o tem mnogo več podatkov, kot pa imamo od njih koristi. Pri tem tudi statistična služba ni naprej, saj pogosto zajema podatke v nezadostne in neustrezne sheme, ki otežujejo obdelavo in analizo. In drugič, večina raziskav in raziskovalnih posku-

sov — čeprav v parcialnih mejah — ni izšla iz težnje in potrebe po razjasnitvi občeteoretične problematike o socialni strukturi slovenske družbe in so torej njihovi rezultati¹ le delno in omejeno uporabni.

Pred nami se torej neposredno odpira pomembna raziskovalna naloga, saj njena uresničitev lahko bistveno pripomore k objektivnemu ocenjevanju dosedanjega stanja ter k usmerjanju v prihodnje.

4

Družbeni razvoj Slovenije v zadnjih dvajsetih letih označujejo intenziviran proces industrializacije in urbanizacije ter razkrajanje klasičnih razrednih družbenih struktur. Slednje, oprto na prvo in drugo, je izraz interesa delavskega razreda ter rezultata organizirane revolucionarne akcije dobršnega dela delavskega razreda in inteligence, povezanih v Komunistično partijo oziroma z njo v narodno-osvobodilni boj in socialistično graditev. V tem obdobju dobijo vse družbene institucije nov socialni pečat, odnos do produkcijskih sredstev kot merilo razredne diferenciacije pa izgubi klasični pomen. S tem seveda niso bili odpravljeni vsi elementni klasične diferenciacije, bili pa so nadomeščeni z novimi osnovami diferenciacije, integrativnimi in dezintegrativnimi po svojih socialnih učinkih.

5

Delavski razred. Kot je protislovna nasploh socialna struktura, ki obsega razredne in brezrazredne strukture, tako je protislovna narava delavskega razreda samega. Lahko trdimo, da delavski razred² sicer obstaja, začinja pa se ukinjati njegov razredni položaj. Znotraj njega se prepletajo elementi mezdnege in svobodnega dela. Med elementi mezdnih odnosov lahko omenimo: različne variante lastninskega monopola v delovnih organizacijah ter med delovnimi organizacijami in državo, grupiranje okoli centrov od-

¹ Tudi težko dostopni, ker v večini primerov niso objavljeni.

² Pojem delavski razred je v rabi v širšem in ožjem pomenu. Po širšem pojmovanju sestavljajo delavski razred vsi delovni ljudje, ki sodelujejo v družbenem procesu dela — gre torej za načelo združenega dela, ko se vedno tesneje povezujejo različne funkcije in vrste dela materialne in nematerialne proizvodnje. Po ožjem pojmovanju pa so delavski razred le tisti proizvajalci, ki opravljajo pretežno fizično delo v materialni proizvodnji.

ločanja in oblasti v delovnih skupnostih itd. Procesi, ki vplivajo na transformiranje klasične razrednosti delavskega razreda, so družbena lastnina in samoupravljanje. S tem so večidel pravno likvidirani zasebno lastninski odnosi, kar pa seveda ne pomeni, da v družbi izginejo tudi resnične neenakosti. Samoupravni procesi so procesi osvobajanja dela, ko se proizvajalci osvobajajo pritiska posebnih družbenih grup, ki upravljajo proizvodnjo, čeprav v njej ne sodelujejo.

Ko opazujemo proces razslojevanja in predrevolucijskih razrednih okvirov, lahko ugotovimo pomembne spremembe, ki kažejo, da razrede v prvotni funkciji čedalje bolj nadomeščajo razredi oziroma družbene kategorije (sloji in skupine) s spremenjenimi socialnimi funkcijami. Antagonizem kot izraz zaostrene konfliktnosti interesov, ki izvira iz zasebne lastnine in izrabljanja, nadomeščajo blažje oblike konfliktov in nasprotovanj med njimi; izražajo se v sodelovanju v okviru samoupravne družbene organizacije dela in življenja.

Tako se vse bolj uveljavlja po naravi nehierarhičen značaj dela, ki pa ga socialna organizacija, predvsem pa konkretna socialna praksa še vedno omejujeta. To se v naših razmerah npr. kaže v koncentraciji upravljavskih pooblastil v rokah manjšine s povsem določenimi socialnimi značilnostmi (nizka kvalificiranost, visok položaj v organizaciji dela in pomembne samoupravne in politične funkcije), torej v objektivno omejenih možnostih udeležbe vseh v samoupravljanju itd.

6

Proces presnavljanja oziroma preslojevanja stare socialne strukture je dosegel v našem razvoju stopnjo, ko je sekundarno spodrinilo primarno, ko so klasični razredni antagonizem in nasprotja med razredi nadomestila nasprotja med interesi posameznih socialnih kategorij v razredu. Medtem ko je bila v prvih obdobjih po revoluciji ost interesa delavskega razreda uperjena v druge lastniške razrede in v njihovo eliminacijo (in to zato, ker je bilo merilo lastništva še vedno odločujoče), se delavski razred v spremenjenih okvirih v zadnjem obdobju vse bolj usmerja vase. Kot socialna kategorija, katere dominantnost ne izkazuje le absolutno in relativno povečanje, temveč predvsem dejstvo, da je nosilka naprednega proizvodnega načina in da se razvija v razmerah samoupravljanja, se naglo preobraža. Zanima pa nas,

katera so odločujoča merila razslojevanja in kateri momenti vplivajo na socialno strukturo v novih razmerah. Kakšna je stopnja preobrazbe delavskega razreda iz klasičnih predstav do danes?

Zgolj programska deklaracija, terminološko žongliranje in akademski boj okoli pojma delavskega razreda ne bodo privedli k razrešitvi. Značilno je namreč, da se nove socialne kategorije razvijajo in uveljavljajo, zavedamo pa se jih (razkrivamo njihov pravi socialni pomen) šele mnogo kasneje. Če je »preobražanje« klasično, je že sorazmerno preprosto opazovanje lahko učinkovito. Preobrazbe pri nas pa niso klasične. Dihotomno razredno formulo nadomešča polivalentno razčlenjen »delavski razred«, ki v samoupravni organizaciji dela in družbe uveljavlja različne in nasprotne in torej pogosto neusklajene interese.

Učinkovito osnovo za presojo o razrednosti oziroma o razčlenjenosti naše sodobne družbe lahko da le široko zasnovana raziskava, ki bo enakovredno upoštevala klasična merila, ob njih pa preizkušala vsa nova, predvsem še tista, ki izvirajo iz narave dela, delovnega položaja in vrste dela ter se posameznik na njihovi osnovi uveljavlja.

Ugotovili smo že, da premoremo le malo raziskav in da torej pojava tu ne moremo argumentirano proučiti in analizirati. Preostane nam torej le opisovanje iz preprostega opazovanja družbenih razmer in nizanje hipotez. Glede na to, da so odločujočega pomena razlike, ki izvirajo iz dela in ki se kažejo v različnem položaju v organizaciji dela, v različni kvalifikaciji, višini dohodka itd., si torej oglejmo, kakšen je socialni položaj, kakšna funkcija in notranja struktura nekaterih osnovnih slojev, ki nastajajo zaradi te diferenciacije.

7

Delavski razred v Sloveniji se kvantitativno in kvalitativno po položaju, socialni funkciji in notranji strukturi intenzivno preobraža. Preobražanje poteka pod vplivom pred-revolucijskih političnih izkušenj in objektivnih družbenih procesov. Z ekspropriacijo razred lastnikov izgubi svoja temeljna socialno ekonomska obeležja, delavski razred pa svojega »partnerja« v produkcijskih odnosih (svoj drugi pol) in s tem temeljno obeležje svoje socialne funkcije. V primerjavi z drugimi republikami sorazmerno močan delavski razred se tudi pri nas pod vplivom povojne ekstenzivne graditve in industrializacije naglo številčno razrašča.

Nove politične funkcije razreda in njegova nagla kvantitativna rast vplivajo na njegovo subjektivno preobrazanje. Osveščeni in politično angažirani pripadniki delavskega razreda prevzemajo odgovorne družbene položaje v državnih institucijah in vodilne položaje v podjetjih in so s tem izločeni iz neposredne materialne proizvodnje, pomnoženo pa jih nadomeščajo delavci, ki prihajajo s kmetov. Preobrazba subjektivne baze razreda se torej izraža v tem, da njegove najaktivnejše pripadnike nadomešča razredno neosveščen, v novo socialno okolje neintegriran kmečki delavec, ki komaj premaguje težave, povezane s spremenjenim delovnim (socialnim) položajem — in je torej v svoji politični funkciji labilen.

Da se del politično in oblastno angažiranih pripadnikov delavskega razreda čuti subjektivno tako preobraženemu razredu manj odgovornega, kažejo zapleti v presnavljanju državne oblasti v družbeno samoupravljanje. Dve osnovni nasprotujoči si sili tega obdobja, etatizem in samoupravljanje, imata namreč skupno subjektivno razredno bazo, pri tem pa se na etatizem in njegovo socialno destrukcijo seveda vežejo vse socialno reakcionarne kategorije ter mu ostajajo zveste sopotnice vse do danes.

Strukturni izraz zaostrenosti dveh nasprotujočih si interesov sta sloj birokracije in po svojem položaju, socialni funkciji in notranji sestavi preobražen delavski razred, ki vključuje vse kategorije, razvojno vezane s samoupravljanjem.

Notranja sestava tako preoblikovanega delavskega razreda je mnogo pestrejša in na videz mnogo manj enovita kot v predrevolucijskih razmerah. Neposredna osebna vključitev v družbeno delo, ne glede na način vključitve, je osnova povezovanja. Torej: delo v neposredni materialni proizvodnji (pretežno ročno, mehanizirano, avtomatizirano), strokovno programersko, organizacijsko, koordinacijsko in vodstveno delo (intelektualno delo), tehnično manipulativno in administrativno delo (t.i. nemanualno delo) ter vse oblike strokovnega in kreativnega dela v nematerialni proizvodnji. Pestrost se torej izraža v notranji razslojenosti, ki izvira iz načina neposredne osebne vključitve v družbeno delo. Iz tega izhajajo osnovne kategorije: nekvalificirani in polkvalificirani delavci, kvalificirani in visokokvalificirani delavci, strokovnjaki, organizatorji proizvodnje, administrativni uslužbenci itd. Te kategorije niso enoznačne. Med seboj se na različne načine prekrivajo, značilno pa je, da se v samoupravnem procesu povezujejo glede na svoj objek-

tivni socialno ekonomski interes, oprt na dejstvo, da se vključujejo v družbeno delo.

Taka notranja razčlenjenost je po eni strani izraz in posledica družbene delitve dela, po drugi pa posledica različnih možnosti in kvalitet, na podlagi katerih se posamezniki vključujejo v družbeno delo.

Neenakost kot posledica se ob tem seveda ne izraža samo v funkcionalnih, temveč tudi v disfunkcionalnih učinkih. Glede na to, da je samoupravni položaj delavcev (v širšem smislu) omejen zaradi materialne osnove samoupravljanja, ker na oblike delitve še vedno bolj ali manj vplivajo birokratski odnosi, ker razširjena reprodukcija še vedno ni postala temeljna samoupravna funkcija, ker obstoječi samoupravni sistem (institucionalni okviri) samoupravljanje v marsičem omejuje, ker torej samoupravljanje še vedno ni »racionalno« v svojem učinkovanju na položaj posameznika, na kolektiv in skupnost, se disfunkcionalne prvine poleg funkcionalnih uveljavljajo v vseh socialnih kategorijah. Najneposredneje pa se vsi ti pojavi manifestirajo v notranji delitvi dohodka v kolektivu, ki v marsičem opredeljuje odnos delovnih skupin in posameznikov do delitve.

Po disfunkcionalnih učinkih skrajna pojava sta uravnolovstvo in dejstvo, da so izrazitejšje razlike v dohodkih med delovnimi kolektivi, področji dela, panogami, regijami, kot pa skrajnje razlike med različnimi kvalifikacijami znotraj istega kolektiva — in to ne glede na družbene učinke dela. Uravnolovstvo kot pretirana težnja zmanjševanja ekonomskih statusnih razlik med socialnimi kategorijami destimulira predvsem višje kvalificirane delavce, medtem ko različne možnosti v nagrajevanju v različnih kolektivih disfunkcionalno učinkujejo (destimulirajo) predvsem na najvišje kvalificirane strokovnjake in ustvarjalce v nematerialni proizvodnji.

8

Nekvalificirani delavci. Skrajnja položaja v organizaciji proizvodnje sta strokovnjak, organizator proizvodnje, in nekvalificirani delavec. Glede na to, da v naši družbeni proizvodnji po obsegu in pomenu prevladuje kvalificirano delo, socialna kategorija nekvalificiranih delavcev pa ima glede na razvitost delitve in organizacije dela le še omejen tranzitni pomen, izgublja prvotna formula o primarnem revolucionarnem značaju neposrednega fizičnega dela, ki je izraz fetišizacije, svoj pomen. Jasno je namreč, da so osnovne

nosilke socialnega in političnega napredka tiste sile, ki se s svojo usposobljenostjo in kvalifikacijo vključujejo v razvito družbeno delo.

Obrobnost kategorije nekvalificiranih delavcev v Sloveniji pa še posebej kaže dejstvo, da je to socialno najbolj labilna kategorija, ki je bila v obdobju ekstenzifikacije gospodarskega razvoja sicer številna, pa se je pretežno intrageneracijsko preslojila v kategorijo kvalificiranih delavcev; to je kategorija, ki se celo v jugoslovanskem povprečju reproducira le v 20,5% (medtem ko se kategorija kvalificiranih v 48% in je torej mnogo bolj homogena in stabilna); kolikor ima trajnejši intrageneracijski pomen, je najtesneje povezana z delavci posestniki (t.i. polproletarci), ki že zaradi lastne statusne neopredeljenosti ne morejo biti izvor napredka socialnih odnosov; in naposled v precejšnjem delu primerov je povezana s takimi sezonskimi delavci, ki brez teženj po kvalifikaciji prihajajo na delo zaradi trenutne potrebe in zato tudi subjektivno ohranjajo mezдно pozicijo. Ekstenzivna kmečka proizvodnja namreč še vedno omogoča take kombinacije aktivnosti, značilno pa je, da si taki delavci celo povečujejo prvotno posest z dokupovanjem zemlje in zakupom. Mehanizacija, intenzifikacija in kooperacija kot osnove razslojevanja in preobražanja kmeta posestnika v kmeta proizvajalca bodo bistveno vplivale na proces socialne identifikacije delavca posestnika.

Nekvalificirani delavci so socialna kategorija, ki glede na naravo dela, način delovne vključitve, omejenost v izboru dela itd. najneposredneje občuti delovno breme. Zaradi svoje nestanovitnosti, nerazgledanosti, prostorske gibljivosti in delovne izčrpanosti nepovezani nekvalificirani delavci v samoupravni organizaciji komaj presegajo raven lastnega omejenega položaja, se tako pogosto utapljujejo v mezдно zadovoljstvo in so v oporo birokratsko tehnokratskim težnjam vodstev v kolektivih. Nekvalificirane delavce namreč opredeljujejo z različno intenzivnostjo tile odnosi: mezda, odtujitev presežne vrednosti, omejene potrebe, nezanesljivost zaposlitve in ekonomska prisila v izboru poklica, omejena socialno profesionalna gibljivost, opravljanje izključno izvršnih funkcij, podrejenost in nesvoboda v odnosu do nosilcev oblasti in do odločanja v samoupravnih in oblastnih organih.

Seveda pa vse navedeno ne pomeni, da nekvalificirani delavci kot sloj niso zanimivi, še posebej socialno in politično. Če je to tranzitna oblika delovnega uveljavljanja kmečkih fantov, ki prihajajo v industrijo s težnjo po kvali-

fikaciji, odločujoče vpliva na njihovo strokovno in politično profiliranje. Če je to številčno močnejša kategorija v posameznih panogah, zadržuje v njih prvine birokratizma, samoupravljanje pa omejuje na »prave« člane delovnega kolektiva in vzdružuje nesamoupravne odnose kot primarne itd. Vendar pa je ta sloj, ker živi v manj ugodnih socialno ekonomskih razmerah, tudi revolucionarni dejavnik. Njegova revolucionarnost se izraža v težnji za odpravo mezdnih odnosov in zboljšanje socialno ekonomskega položaja.

9

Kvalificirani in visoko kvalificirani delavci. Za te sloje je značilno, da delajo z bolj razvitimi produkcijskimi sredstvi, da so udeleženi z večjim deležem v družbenem proizvodu, njihova dejavnost je vsebinsko bolj polna; pripadniki teh slojev imajo večje potrebe, zagotovljena jim je socialno ekonomska varnost, svobodneje si izbirajo poklic, udeleženi so v samoupravljanju in imajo možnost za preraščanje razrednih okvirov delitve dela; vse bolj se jim mezda spreminja v osebni dohodek in tako zgubljajo obeležje mezdnih delavcev; imajo večje možnosti za sodelovanje v upravljanju itd. Sloj kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev je nosilec združenega dela in pospeševalec povezovanja interesov med seboj in vsemi drugimi udeleženci v proizvodnem procesu. Progresivnost teh slojev se kaže v njihovi funkciji pospeševanja razvoja proizvodnje in naprednih proizvodnih odnosov. Zaradi enotnosti interesov med slojem kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev ter strokovnjakov, ki izhajajo iz razvite proizvodnje, je mogoče pričakovati proces preraščanja prvih v druge. Vendar te procese zavirajo različne prvine. Ena izmed njih je, da se je precejšen del kvalificiranih delavcev oblikoval v sorazmeroma kratkem obdobju v procesu industrializacije iz nekvalificiranih delavcev in mu še ni uspelo, da bi se preobrazil v progresivnem smislu. Del tega sloja je prešel med uradništvo in s tem začel opravljati funkcije, za katere ni bil niti kvalificiran niti sposoben. Te funkcije je zato opravljal nezadovoljivo, poleg tega pa je bil zgubljen za kvalificirano, produktivno delo v materialni proizvodnji. Ta sloj seveda, kot vsi, ni le progresiven. Njegovo protislovnost izpričuje, mimo progresivnosti, to, da se v njem lahko razvijejo posebni interesi za ohranitev privilegiranega položaja v odnosu do drugih slojev delavskega razreda (pred-

vsem do nekvalificiranih delavcev). Tedaj je ta sloj lahko pod vplivom birokracije in tehnokracije ter njuna opora.

Posebne značilnosti imajo kvalificirani in visokokvalificirani delavci, ki delajo v nerazvitem industrijskem delovnem procesu v obrtniški ali polobrtniški proizvodnji. Sam način delovnega procesa le-teh je takšen, da se pri njih ne uveljavljajo vse značilnosti družbenega dela. Družbeni položaj teh delavcev je zaradi individualističnih črt, ki jih ohranja njihovo delo, podoben položaju polproletarcev. Posledice tega pa se kažejo v nezainteresiranosti za družbeno delo in samoupravne odnose in v usmerjenosti za zasebno dejavnost.

10

Uradniki. Nižje in srednje uradništvo v družbenih in državnih organih in delovnih organizacijah je v porevolucijskem razvoju doživljalo kot socialna kategorija najneposrednejše spremembe³. Nov razredni značaj države je zahteval prenovitev državnega aparata, centralistični sistem upravljanja pa je terjal veliko število administrativnih uslužbencev v državnih organih, zavodih, ustanovah in v državnih gospodarskih podjetjih.

Socialni izvor povojnega uradništva je silno heterogen. Srednje položaje v aparatu na vseh ravneh prevzemajo predvsem politično angažirani delavci, deloma tudi kmetje, nižje in operativne funkcije pa zavzemajo v njem polizobraženci (mala matura, nedokončana srednja šola), ki se neposredno na delu usposabljujejo za administrativno manipulativna opravila. V ta sloj pa prehajajo tudi kvalificirani in celo nekvalificirani delavci iz materialne proizvodnje. Vanj pa je v dobršni meri vključena tudi inteligenca, ker v glavnem ne prevzema pomembnejših mest v sistemu državnega upravljanja. Uradniški sloj, ki se je v prvih povojnih letih številčno močno povečal, se je ukoreninil kot samosvoja socialna kategorija, sicer močno heterogena, vendar pa ima tudi nekaj skupnih značilnosti. Čeprav je materialni in družbeni položaj srednjega in nižjega uradništva močno diferenciran, ima ta sloj tudi določene obče značilnosti: na osnovi določenega lastninskega monopola in oblasti nad delom, ko prev-

³ Za ta sloj ni jasno, ali ga je mogoče prištevati v delavski razred v širšem smislu, ker se ob tem postavlja vprašanje, kako daleč gre lahko »širjenje« delavskega razreda. Eno stališče je, da med sloje delavskega razreda v širem smislu ni mogoče šteti tistih delov uradništva, ki sodelujejo pri opravljanju državnih funkcij (npr. državna uprava, vojska itd.).

zema nase funkcije odločanja, distribucije in nadzorovanja, nastaja njegov privilegiran položaj v odnosu do slojev delavskega razreda. S tem pa vpliva na njihov položaj.

Z razvojem družbenopolitičnega in gospodarskega sistema se je del uradništva sicer kvalificiral in na podlagi kvalifikacije prevzemal ali ohranjal ustrezna strokovna mesta v organizaciji, drugi del pa je strokovno in družbeno okrnel in se je ohranjal predvsem z monopolizacijo položaja in tako tudi v poznejših obdobjih omejeval in zadrževal razvoj samoupravnih odnosov. Ta sloj ima znamenja vmesnega sloja. Tedaj, ko je družbeni položaj njegovih pripadnikov odvisen od kvalifikacije, prevladujejo pri njih znamenja kvalificiranih delavcev oz. strokovnjakov. Sloj uradništva v tem primeru prevzema določene vodstvene funkcije, identificira se z umskim delom in pridobiva še druge karakteristike, značilne za sloj kvalificiranih delavcev oziroma strokovnjakov. Kadar pa je njihov položaj neodvisen od kvalifikacije, pač pa odvisen od funkcije v organizaciji in predvsem od politične pripadnosti — pri tem pa opravlja pomembnejše funkcije upravljanja — tedaj je ta sloj nosilec birokratskih in mezdnih odnosov. Ta poslednji pojav npr. izrazito ilustrirajo podatki o šolski izobrazbi in kvalifikaciji strokovnih uslužbencev v našem gospodarstvu in izpričujejo porazno stanje in zaprtost tega sloja. Sloj uslužbencev lahko nudi konservativni odpor takrat, ko se del njegovih funkcij kaže kot odvečnih, njegovi privilegiji pa kot neosnovani. Konservativni odpor se stopnjuje, če je prizadeta materialna osnova njegove eksistence itd.

Družbeni položaj uradništva je lahko podoben položaju mezdnih delavcev; v tem primeru podpira uradništvo obstoj birokratsko tehnokratske hierarhije ali pa si prizadeva za odpravo mezdnih odnosov. K osvobajanju mezdnih odnosov, skupaj s sloji delavskega razreda, pa prispeva sloj uradništva, ko je njegov položaj odvisen od kvalifikacije in ko po svoji funkciji objektivno ustreza organizaciji dela.

Za heterogeni družbeni sloj, ki se pretežno ukvarja s funkcijami upravljanja, z družbenim delom in s politično oblastjo, je značilno, da je njegov družbeni položaj odvisen od stopnje znanja in kreativnosti, ali pa od položaja v obstoječem sistemu politične moči. Pri delu tega sloja se uveljavlja kot poseben element politična pripadnost, kar po-

meni, da družbeni položaj le-tega ni odvisen predvsem od dela, temveč od obsega družbene moči in oblasti. Na vseh ravneh družbene organizacije se pojavlja težnja, da se ta del vodstvenega sloja osamosvoji kot tehnokracija ali kot birokracija, da se zapre vase in se družbeno distancira od drugih slojev. Takšna usmeritev povzroča navzkrižje in spopade med njim in sloji delavskega razreda.

Odnosi, ki jih pospešujejo nosilci funkcije vodenja, niso preprosti. Predstavljajo različne interese, tako da afirmirajo tudi interese drugih grupacij in se ne manifestirajo avtomatično kot birokracija. Posledica trajnejše osamosvojitve dela sloja, katerega dejavnost je povezana z oblastjo in osamosvojenim upravljanjem, je, da so njegovi interesi nasproti zgodovinskim interesom delavskega razreda, s katerimi so v konfliktu, in da povzročajo konserviranje in krepitev elementov lastninskega monopola, uzurpacijo politične oblasti, političnih organizacij itd. Odnosi, ki jih pospešujejo funkcije vodenja, pa se lahko povezujejo z interesi delavskega razreda le tedaj, če je družbeni položaj njihovih pripadnikov zasnovan na delu in na samoupravnih odnosih.

Za socialni izvor vodstvenega sloja, ki je izredno heterogen, veljajo podobne ugotovitve kot za sloj uradništva. Ključni vodstveni položaji na vseh ravneh so bili po revoluciji odvisni predvsem od političnih kvalifikacij. Z razvojem samoupravljanja se je del tega sloja obnavljal na osnovi kvalifikacij, drugi del pa se je ohranjal z monopolizacijo svojega položaja. (Kvalifikacijska struktura direktorjev npr. ilustrira številčnost drugega dela vodstvenega sloja in počasnost obnavljanja vodstvenih funkcij.) V družbenih skupnostih, državnih organih in organih političnih organizacij so v zadnjih letih opazni ugodnejši premiki. Njihov sestav se obnavlja z bolj ustreznimi kadri. Ti pa vedno ne pridejo dovolj do veljave, ker nekatere ključne pozicije zasedajo kadri z neprimernimi kvalifikacijami. Struktura pa se spreminja tudi tako, da se je del vodstvenih slojev, ki je že pred tem opravljal vodstvene funkcije, kvalificiral, kar tudi kaže na določeno zaprtost tega sloja.

Inteligenca. Razvoj in uveljavljanje inteligence v revolucijskem obdobju bistveno označuje: prvič, nerazvitost kulturne osnove, ki pa je v primerjavi z jugoslovanskim povprečjem vendarle precejšnja; drugič, okrnjenost stro-

kovnega profila inteligence, ki je vezan na njene tipično administrativno upravne in prosvetiteljske funkcije preteklega obdobja (pravo, medicina in teologija); tretjič neposredna in aktivna udeležba inteligence v revolucionarnem dogajanju v času NOB; četrto, neopredeljenost družbene funkcije inteligence v prvem porevolucijskem obdobju, kar se v družbeni praksi in v odnosih kaže vse do danes. To se izpričuje v skrajnih izrazih antiintelektualizma, po drugi strani pa v pretiranem poudarjanju elitne vloge inteligence. In petič, izreden razmah oblik nemanualnega dela, ki ga večidel opravljajo ljudje brez izobrazbe. Ti si prilaščajo strokovno odgovorna delovna mesta in tako »nadomeščajo« inteligenco v njeni naravni funkciji v novih družbenih razmerah.

Zadnja značilnost je še posebno pomembna, zato, ker se v kategoriji nemanualnih delavcev razmerje med kvalificiranimi in nekvalificiranimi povzpenna na 1:10⁴ v prid nestrokovnjakov in ker ta proces teče pod geslom združevanja umskega in fizičnega dela. Naša družbena praksa, nasičena z birokratizmom, tako dejansko omejuje razvoj dela: ustvarja pritisk in oblast nad fizičnim delom, umsko delo pa odrija iz aktivnih družbenih sfer in ga krasi z oznako politične opozicije.

Seveda pa porevolucijski razvoj vendarle pomembno vpliva na preobražanje inteligence. Mlada povojna inteligenca, po izvoru vezana na socialno najaktivnejše sloje, se smotrneje usmerja tako na humanistično, še posebej pa tudi na naravoslovno in tehnično področje (4:6 v prid naravoslovnih in tehničnih ved). Posegi v družbeno organizacijo dela (uvedba delavskega samoupravljanja) in prevajanje državnoplanskega gospodarstva v tržno gospodarstvo pomenijo pomemben premik v perspektivi družbenega uveljavljanja inteligence. Sicer še vedno izločena iz sfere upravljanja, pa številčno okrepljena in po strokovnih usmeritvah zaokrožena inteligenca doživlja v zadnjem desetletju intenziven proces profesionalizacije in povezovanje v centre ter prebija tradicionalno in za prvo porevolucijsko obdobje značilno osamljenost. S tem pa so dane osnove za njeno neposrednejšo integracijo z drugimi sloji delavskega razreda v razvijanju samoupravljanja. Inteligenca tako pridobiva tisto mesto, ki ji gre kot najvišje kvalificirani socialni kategoriji, katera se na osnovi lastnega dela vključuje v družbeno delo.

1. Jugoslovanska povprečje.

Tak proces povzroča v sferi nemanualnega dela diferenciacijo, ki ogroža vse nekvalificirano delo in ga nadomešča s kvalificiranim ter mu daje ustrezen družbeno politični pečat. Tok preobražanja je pomembno povezan z institucijo rotacije in reelekcije.⁵

Stopnja in intenzivnost družbene uveljavljenosti inteligence pa v Sloveniji še zdaleč ne ustrezata njeni naravni socialni funkciji. To velja še posebej v primerjavi z drugimi socialističnimi republikami, kjer sicer z manj lastnih tradicij opravlja mnogo pomembnejšo družbeno vlogo.⁶ Sicer pa je uveljavljanje inteligence v aktivne družbene sfere v zadnjih letih pri nas potekalo vse preveč pod kadrovskim skrbništvom, po nejasnih merilih izbiranja in v omejenem krogu.

13

Družbeni sloj *zasebnih lastnikov* lahko razdelimo na del, ki uporablja tujo (mezдно) delovno silo, in pa del, ki je sam delavec s svojimi produkcijskimi sredstvi. Pri lastnikih produkcijskih sredstev z najeto tujo delovno silo se pojavljajo, kljub omejitvam, težnje po kapitalizaciji in razširjeni reprodukciji prek neformalnih kanalov, zlasti s pomočjo fiktivnih pravnih poslov. Konflikt teh slojev z drugimi je bolj zaostren, ker vodi razvoj k odpravljanju zasebno lastninskih mezdnih odnosov. Druga skupina zasebnih lastnikov, tistih, ki so sami delavci s svojimi produkcijskimi sredstvi, se vključuje v druge sloje delavskega razreda in se običajno razločuje od prvega sloja zasebnih lastnikov. Zato je seveda močno pomanjkljivo določati značaj tega sloja izključno po zasebnem lastništvu produkcijskih sredstev. Mogoče je hipotetično trditi, da se spreminja drobno lastniška mentaliteta zasebnih lastnikov — delavcev s svojimi produkcijskimi sredstvi. Zanje velja, da so tako ali drugače povezani s progresivnimi družbenimi sloji delavskega razreda, kar je odvisno tudi od odnosov med drugimi sloji, predvsem pa od stopnje podružbljenja njihovega dela in sprememb njihovega družbeno ekonomskega položaja. V tej zvezi so za slovenske razmere še posebej zanimivi kmetje.

⁵ Podatki o sestavi samoupravnih in družbeno političnih teles kažejo, da se udeležba inteligence v njih ob uveljavitvi tega načela nekajkrat poveča. Podatki o reelekciji direktorjev pa kažejo, da preobrazba ni bistveno posegla v birokratsko vodstveno strukturo v gospodarstvu.

⁶ Podatki o sestavi skupščinskih teles, organov družbeno političnih organizacij ter podatki o izobrazbi vodilnih in strokovnih delavcev v gospodarstvu v drugih republikah kažejo, da smo v Sloveniji daleč pod povprečjem in možnostmi.

Kmetje. Kot vsi drugi družbeni sloji je tudi kmečki sloj v porevolucijskem obdobju močno pod vplivom industrializacije, urbanizacije in razkrajanja starih razrednih družbenih okvirov. Na videz po svoji strukturi in osnovah klasičen se kmečki sloj v porevolucijskem obdobju vendar pomembno preobrazi, tako da lahko govorimo o uveljavljanju novih osnov socialnega grupiranja kmetov.

V preobražanju slovenskega kmeta se uveljavljajo v razvoju predvsem tele osnove razslojevanja: prvič, migracija iz vasi v mesto, kot posledica ekspanzije ekstenzivnega državnega gospodarstva, hkrati pa kot spontan izraz težnje revnih kmetov in kmečkih delavcev za ugodnejši družbeni položaj v mestu. Slovensko podeželje tako prvič močno aktivira svojo funkcijo rezervoarja delovne sile. Drugič, delno vključevanje v družbene oblike dela ob posestvu in delu na zemlji. To so predvsem vse oblike sezonskega vključevanja kmečkih delavcev in sorazmeroma trdnjše oblike povezovanja, katerega izraz so delavci posestniki (t. i. polproletarci). Čeprav strukturno neizkristalizirani — in torej tranzitni — vsi ti pojavi povezovanja kmečkega dela z industrijskim delom in vasi z mestom bistveno vplivajo na preobražanje slovenske vasi. Tretjič, ekonomska emigracija v tujino. To je značilna oblika razslojevanja slovenskega kmečkega sloja, ki v zadnjih letih vse bolj nadomešča migracijsko funkcijo povezovanja kmečkega in industrijskega dela (sezonci in polproletarci). Četrto, družbene oblike dela na zemlji še predvsem v zadnjih letih pomembno vplivajo na socialno prestrukturiranje kmetov. Intenzifikacija kmečkega dela kot izraz razvitejše tehnologije (mehanizacija, kemiizacija itd.) omogoča spremembe v družbeni naravi kmečkega dela, ki se izraža v njegovem organiziranem (kooperacija) in spontanem povezovanju. Kmečko delo pa s tem vse bolj izgublja svoje prvotne značilnosti: tradicionalno avtarkičnost nadomešča vključevanje v družbeno delitev dela in v odnose denarno blagovne menjave. Petič, zaradi naglih strukturnih sprememb, ki jih proces urbanizacije ne dohaja, spreminja slovenska vas svojo socialno fiziognomijo. Tudi v tem je ena izmed spodbud in osnov za njeno preobražanje. Prvotno homogena postane namreč vas po svoji socialno ekonomski in profesionalni strukturi silno pestra. To med drugim potrjuje podatek, da se kljub izrednemu upadu deleža kmečkega prebivalstva v vsem slovenskem prebivalstvu v zadnjih sto letih (z 83,3% v letu 1857 na 30,8% leta 1961)

število vaškega prebivalstva ni bistveno spremenilo (okoli 1 050 000 ljudi); kljub izredni prostorski gibljivosti, ki je v Sloveniji v tem času daleč nad jugoslovanskim povprečjem (indikator razvitosti), delavci, uslužbenci, inteligenca ostajajo oziroma celo postajajo »vaščani«. Prvotno avtohtona kmečka srenja postaja tako pomemben element urbanizacije. Šestič, velikost posesti ob vsem tem vse bolj izgublja prvotni pomen. Veliko posest sta odpravila agrarna reforma in zakon o agrarnem maksimumu; zaradi razdeljevanja odvzete zemlje med agrarne interesente označuje prvo povojno obdobje še vedno drobljenje posesti, predvsem značilno za medvojno obdobje. V zadnjih letih pa skrajni tendenci (veleposest — male kmetije) vse bolj nadomešča težnja po zaokrožanju posesti na pet, osem in več hektarov — v smeri agrarnega maksimuma. Ta težnja v novih razmerah ni izraz kapitalizacije, temveč naravna posledica opisanih socialnih premikov in uvajanja sodobne tehnologije v kmečko delo. Zemlja kot produkcijsko sredstvo prehaja torej iz manj v bolj produktivne roke. Ves ta razvoj bo verjetno v bližnji prihodnosti postavil vprašanje oportuniti enostavne fizične omejitve posesti (10 ha obdelovalne zemlje).

Vsi socialni premiki slovenskega kmeta v zadnjih 21 letih potrjujejo tehtnost spoznanja, da težnje po socializaciji kmetijske proizvodnje v naših razmerah ni mogoče ustvariti preprosto z ekspropriacijo zemlje⁷, temveč le z vzpostavljanjem okoliščin, v katerih se kmet lahko vključuje v razvite družbene oblike proizvodnje (mehanizacija, kemizacija). To pa seveda terja odzvem bremena družbenih obveznosti s kmeta (kot jih je nosil v prvem obdobju), razvijanje industrijske baze za intenzifikacijo kmečke proizvodnje in razvijanje ustreznih oblik delovnega povezovanja individualnih proizvajalcev.

Značilno za položaj kmečkega sloja je, da težnjo po izboljšanju življenjskega standarda vse bolj povezuje z razširjanjem proizvodnje in da naša agrarna politika uveljavljanje take težnje vse bolj objektivizira. Zato verjetno lahko pričakujemo določeno stagnacijo v razzslojevanju slovenske vasi oziroma kmečke mladine, ali pa vsaj premik, ko ne bo več predvsem izvor nekvalificirane delovne sile, saj se, če teži k prehodu, že vse bolj kvalificira v obrti ali strokovnih šolah.

⁷ B. Kidrič, referat na V. kongresu KPJ.

Razumljivo je, da tako preobražanje slovenskega kmeta vpliva na možnosti njegovega družbenopolitičnega vključevanja. Narodno politično vlogo⁸, ki je omogočila njegovo sorazmerno široko vključitev v politično življenje v prvem obdobju ter potem pasivizacijo in odmaknjenost⁹, mora nadomestiti njegova družbeno politična aktivizacija v razvijanju oblik družbenega povezovanja kmečkega dela in v komunalni samoupravi.

15

Značilnost socialne strukture slovenske družbe je torej njena izredna razčlenjenost in tesna medsebojna prepletenost vseh osnovnih in najštevilčnejših slojev. Poleg obravnavanih se v tej strukturi seveda uveljavljajo tudi pomembni drugi sloji, pa tudi za te je značilno, da delo oziroma odnos do dela opredeljuje njihov socialni položaj. To velja za vse, ki se vključujejo v najrazličnejše oblike družbenega dela, pa tudi za individualne proizvajalce, ki so hkrati lastniki delovnih sredstev.

Ob tem je naš pogled omejen in ne ujame vseh deviacij, ki jih tak razvoj prinaša. Birokracijo je mogoče odpraviti le z objektivizacijo družbene organizacije dela; izrine naj vse, ki ne sodelujejo v ustvarjanju vrednosti (v najširšem smislu!), vrednosti pa omogoči, da se dosledneje uveljavlja kot politično ekonomska sila njenih ustvarjalcev. Elemente stare družbe, predvsem še oblike kapitalizacije in privatizacije, ki še vedno vplivajo na strukturo in opredeljujejo eno skrajnost položajev v njej in ki se uveljavljajo zaradi obhajanja administrativnih omejitev (število delavcev, obseg posesti...), pa je treba ujeti v ekonomski precep itd.

Iz opisa premikov v socialni strukturi in v strukturi dela vsakega razreda je mogoče spoznati njuno notranjo heterogenost, zasnovano na trajnejših ali občasnih odnosih nasprotovanja in konfliktov med posameznimi socialnimi kategorijami znotraj njih. Problem posameznih slojev je v tem, da jim uspe čimbolj uskladiti svoje posamične interese s skupnimi interesi delavskega razreda. Pri vseh slojih, ki svoj položaj snujejo na delu, je ta težnja naravna — in

⁸ Teze za pripravo VII. seje CK ZKS.

⁹ Razen v krajevni in deloma komunalni samoupravi kmet v političnem življenju sploh ni udeležen. O tem govore tudi podatki o sestavi skupščinskih teles, vodstvenih organov družbeno političnih organizacij in o članstvu kmetov in kmečkih delavcev v ZK.

torej učinkovita. Če pa pravico do razlage zgodovinskega interesa monopolizira en sam sloj, še posebej, če ta svojega položaja ne snuje na delu (birokracija), so možnosti usklajevanja omejene. Posamezni sloji v taki politični situaciji nastopajo zunaj svojega socialnega oziroma razrednega konteksta, se lovijo v na videz nerazrešljiva nasprotja, ki jih monopolistični sloj zapleta in zaostruje zato, da bi ostala prikrita njegova kontradiktorna narava. Progresivistična gesla so v tem primeru le samoobrambni zaslon, ki ga izpodkopava dejstvo, da sloj monopolizira (razlago interesa) oblast delavskega razreda in na njej gradi svoj položaj. To pa seveda ne pomeni, da so vsi sloji enako progresivni. Čeprav zasnovan na delu, je njihov odnos do kratkoročnih in dolgoročnih družbenih ciljev najtesneje povezan z razmerami njihovega delovnega vključevanja. Te pa so različne, s tem pa je različna tudi intenzivnost njihovih razvojnih teženj. Izredna družbena razgibanost in razvojnost ter naprednost so pojavi, ki so nedvomno v odnosu vzajemnosti. Izvor zagona se skozi naš razvoj premika iz prvotnega delavskega razreda in njegove reprezentance v proletarski državi na delavski razred v njegovi novi socialni funkciji razvijanja samoupravljanja.

Ker že v današnjih razmerah v družbenem delu skrb za razvoj prevzemajo predvsem kategorije kvalificiranih in izobraženih delavcev, je razumljivo, da so kot subjekti ravno oni osnovni potencialni vir socialističnega razvoja.

NIKO TOŠ
PETER KLINAR

Še o slovenstvu

V št. 2/1967 Teorije in prakse sem skušal zavriniti nekatere teze o ogroženosti slovenstva. Od tedaj, ko sem uredništvu oddal svoj tekst, pa do danes se je v slovenskem javnem, pa tudi političnem življenju zvrstila vrsta predlogov, misli, stališč, zahtev, pri katerih je šlo za problematiko, ki je posredno ali neposredno povezana s sedanjim položajem slovenstva. Ta zavzetost, ki je pogosto tudi navzkrižna, in pa zavest, da bi svojemu zapisu v št. 2/67 Teorije in prakse moral še marsikaj dodati, me silita, da skušam opomniti na nekatere vidike razprav o sodobnem slovenstvu in na nekatere vidike mednacionalnih odnosov.

Upravičeno lahko trdim, da še nikoli v povojnem obdobju o problematiki mednacionalnih odnosov in posebej o problematiki slovenstva ni bilo toliko napisanega in govorjenega kot v zadnjem letu in še posebej v zadnjih mesecih. Ob tej ugotovitvi pa se že postavljajo nekatere dileme. Očitno je namreč, da prihaja tudi do takih stališč in predlogov, ki jim ni mogoče docela pritrditi, čeprav se uvrščajo v »obrambo« slovenstva. Vrsta teh predlogov ali ne vidi ali pa noče videti realnih možnosti časa in prostora. Ali pa obravnava problematiko mednacionalnih odnosov ločeno od drugih družbenih problemov v Jugoslaviji, jo poenostavlja in zožuje le na nekatere vidike ali celo en sam vidik, npr. samo na jezikovno vprašanje. Tako ob stališčih (po mojem v marsičem upravičenih, kolikor gre za jezikovno problematiko) zastran slovenske TV zlasti pogrešam razpravo o vsebinskih vprašanjih ipd. Taka zreducirana, zožena obravnava pa kaj hitro lahko prestopi okvire realnosti in postane s tem neprepričljiva. Zato kaj lahko izzveni — zlasti v širšem jugoslovanskem prostoru — kot pretiravanje. Hkrati pa odpira možnosti, da bi se prizadevanje za nacionalno samobitnost in afirmacijo prikazalo kot odsev slovenskega šovinizma. Seveda pa ustreza tudi tistim, ki dejansko skušajo rovariti zoper enotnost, sodelovanje in povezanost jugoslovanskih narodov.

Mislím pa, da nas dejstvo, da v zadnjem času tudi v Sloveniji ne moremo in ne smemo zanikati obstoja šovinističnih pojavov in teženj, ki kažejo tudi na razne poskuse preživelih družbenih sil, da bi ribarile v kalnem, ne sme nikakor zavesti k temu, da bi se zbalí sproščene diskusije o mednarodnih odnosih. Res namreč je, da skoraj 20 let o nekaterih vprašanjih ni bilo veliko razprav in da so nekateri problemi, npr. vrsta praktičnih vprašanj o slovenščini kot enem od uradnih jezikov v Jugoslaviji, ostali neurejeni vse do sedaj. Res je tudi, da je bilo že samo načenjanje vprašanj o nekaterih vidikih položaja slovenskega naroda (pa tudi jezika) v preteklosti kaj lahko označeno kot nacionalizem. Zato pač ni čudno, in še manj znamenje za preplah, če prihaja sedaj, ko so pravzaprav šele po brionskem plenumu nastali vsi pogoji za sproščeno razpravo o mednarodnih odnosih, tudi do pretiravanj, poenostavljanj, nerazumnosti pri zahtevah po afirmaciji slovenstva. Značilno je po svoje tudi, da se npr., na drugi strani pojavljajo še vedno tudi ideje o enem državnem jeziku, pa celo ideje o jugoslovanstvu v nacionalnem smislu ipd. Vse dokler ne bo zlomljena vrsta starih hegemonističnih pojmovanj, bo prihajalo tudi do vrste pretiranih zahtev, pa celo šovinističnih izpadov. A to ne sme voditi k trenutnim kompromisom, celo k zaviranju diskusije, ali pa k frontalnim napadom zoper tiste, ki zahtevajo, čeprav se včasih z njimi o vsem ni mogoče strinjati, ureditev posameznih, še nerazrešenih vprašanj.

Gre ob vsem tem, po mojem, zlasti za to, da ohranimo raven diskusije, da damo stvarém in problemom realno težo in oceno, da ločimo stvarno upravičeno in mogoče od nemogočega in zlasti od šovinističnega, da ohranimo odnos do mednarodne problematike v Jugoslaviji, kakor se kaže v vsej svoji kompleksnosti in širini, da ne podlegamo stihiji in hysteriji. Seveda pa bo raven stvarne diskusije mogoče vzdrževati le, če bomo dejansko znali odpravljati vzroke negodovanja in konfliktov, če bomo torej, kolikor gre za slovenstvo, *uspeli zagotoviti uresničitev svojih stvarnih zahtev*, če se nam bo posrečilo odpraviti zmote in deformacije, ki so posredni ali neposredni ostanki centralističnih pojmovanj in birokratske prakse. S tem, če bomo dejansko odpravljali vse še obstoječe deformacije in nejasnosti v mednarodnih odnosih, bomo najbolje spodrezali korenine šovinističnim pretiravanjem, hkrati pa razmeroma lahko dosegli diferenciacijo med resnično zavzetostjo za afirmacijo slovenstva v socialističnih razmerah in raznimi nacionalističnimi in antisocialističnimi ambicijami. Tem se sedaj ni težko

navezovati na obstoječa prizadevanja za ureditev še nekaterih odprtih praktičnih vprašanj mednacionalnih odnosov pri nas ali skrivati se za njimi.

V zvezi s povedanim je vprašanje t. i. »taktike«. Zaobseženo je v nekaterih stališčih in bi ga v grobem označil takole: »netaktično« je v sedanjih razmerah poudarjati nekatere vidike mednacionalnih odnosov in postavljati nekatere zahteve, čeprav so upravičene in utemeljene. Očitno je, da je tako taktiziranje lahko v škodo predvsem samim progresivnim silam na Slovenskem, koristi pa kvečjemu tistim, ki iščejo svojo politično rehabilitacijo pod krinko skrbi za »slovenstvo«. Škodilo pa bi tako taktiziranje tudi odnosom med našimi narodi, ki so lahko pristni, resnično bratski le, če so v praksi in v načelih nedeformirani. Tako taktiziranje bi ohranjalo realno osnovo raznim šovinističnim pritiskom.

Je pa še drug vidik »taktike«. Kaže, da nekateri pojmujejo veliko zavzetost ZKS in socialističnih sil za polno afirmacijo slovenstva v okvirih jugoslovanske federacije, za vsestranski razvoj slovenskega naroda, slovenske državnosti, slovenskega jezika, kulture itd. kot nekako tekmo s preživelimi, zlasti klerikalnimi silami, ki skušajo socialističnim silam prav ob slovenskem nacionalnem vprašanju vsiliti določena stališča in poglede. O dejstvu namreč, da so v slovenskem političnem življenju sedaj pričujočna prizadevanja preživelih družbenih sil, ki bi rade izrabile nacionalno vprašanje kot sredstvo za lastno afirmacijo, je težko dvomiti. V slovenski prostor skušajo vpeljavati ideje in zahteve, ki bi utegnile tudi sedaj goditi nekaterim krogom na Slovenskem. Pojmovanje, da naj, če hočemo »odvzeti veter« jadrinam teh družbenih sil, socialistične sile prednjačijo v »slovenskih« zahtevah, bi utegnilo postati usodno, saj bi pomenilo, da smo si dali vsiliti neko politiko, da »plujemo s tujim vetrom«, da smo podlegli stihiji. Nevarna se mi zdi možnost, da bi podlegli stihiji in usmeritvi, ki bi nam jo vsiljeval kdo drug, še zlasti, zato ker je mnogim ljudem dandanes očitno nejasno, do kod pravzaprav hočemo z afirmacijo slovenstva. Pa tudi sicer se je težko znebiti vtisa, da se včasih tudi naša praktična politika v zvezi z mednacionalnimi odnosi ne more docela otresti stihije. Zato je treba dosledno vztrajati na načelnih izhodiščih ZKJ o nacionalnem vprašanju. Kjer so nejasnosti o interpretaciji teh načel, pa doseči potrebno jasnost. Treba je, skratka, imeti, vzdrževati in dopolnjevati jasno socialistično koncepcijo o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji in s tem v slovenstvu

pod pogoji socializma. Brez jasne usmeritve in če ne bomo sami ustvarjali »vetra«, temveč ga le lovili v svoja jadra, bomo bolj ali manj pristajali na ton diskusije, na probleme, na težnje, koncepcije ipd., ki nam jih bo ali iz zamejstva ali v Sloveniji sami vsiljeval kdo drug. Skratka, pluli bomo s tujim vetrom.

Prav tako, kot če bi progresivne sile pri nas ne imele in ne izvajale lastne, socialistične koncepcije o razvoju in vlogi slovenstva, pa bi bilo nevarno, če bi si kdorkoli delal utvare in skušal izrabljati perečo problematiko mednacionalnih odnosov kot sredstvo za zagotavljanje politične enotnosti, kohezivnosti na Slovenskem. Tu merim na dejstvo, da dandanes ponekod postavljajo probleme »slovenstva« v ospredje do take stopnje, da se lahko izgubi izpred oči vrsta drugih, še kako pomembnih in neurejenih problemov v Sloveniji pa tudi v Jugoslaviji.

Verjetno ni treba posebej utemeljevati trditev, da živimo v Jugoslaviji prav sedaj v obdobju, ko se na področju mednacionalnih odnosov skušajo s pospešenim tempom odpraviti neskladja med načeli in prakso. Pri tem, zlasti po brionskem plenumu, nedvomno obstoji veliko razumevanja in možnosti za uveljavitev tudi tistih slovenskih zahtev, ki v preteklosti niso bile postavljene ali se niso mogle uveljaviti. Vendar se mi zdi, da obenem ko obstoji v političnem vodstvu Jugoslavije in v političnih vodstvih republik sedaj nedvomno velika zavzetost za socialistično ureditev mednacionalnih odnosov, za praktično zagotovitev enakopravnosti v vseh njenih vidikih, da pa je — po drugi strani — v mnogih jugoslovanskih ljudeh zakoreninjenih še vedno veliko predstav, ki so nastale ali pa niso bile presežene v preteklih letih. Take predstave so in še bodo vir nerazumevanj, leglo nekake inercije, ki včasih še ovira praktično ureditev nekaterih odprtih mednacionalnih problemov. Zato je potrebno, da tudi Slovenci z jasno postavljenimi in dosledno zagovarjanimi stališči pripomoremo k odpravi nekaterih še obstoječih »jugoslovanskih predsodkov«. Treba je, npr., v jugoslovanskem prostoru dokončno utrditi spoznanje (in vse, kar temu spoznanju sledi) o Jugoslaviji, ki je nastala in temelji na prostovoljni samoodločbi narodov. Sem sodi tudi spoznanje o naših socialističnih republikah kot državnih tvorbah, temelječih (kolikor gre za nacionalni vidik) na *nacionalni suverenosti*. (Pri tem posebnosti Bosne in Hercegovine ne morejo in ne smejo vplivati na ocenjevanje jugoslovanske federativnosti.) Torej naše socialistične republike kot *nacionalne državnosti* presegajo klasičen

pojmem federativnosti, pri katerem gre predvsem za porazdelitev administrativnih kompetenc, npr. ZDA, Avstrija ipd. Prav tako naš federalizem daleč presega nekakšne oblike kulturne avtonomije. SR Slovenija je zgrajena na temelju suverenosti delovnih ljudi in suverenosti slovenskega naroda, na temelju samoodločbe pa je povezana v jugoslovansko federacijo. Ob takem izhodišču morajo seveda odpasti vse tiste tolikokrat pričujočne meditacije, ki so v bistvu jugoslovanskega razvoja videle predvsem nekakšno možnost »transformacij«, ne pa predvsem *razvoja vsake od jugoslovanskih nacij* pod pogoji enotnega družbenopolitičnega sistema. Skratka, meditacije, ki so videle v Jugoslaviji možnost nekakšnega postopnega nacionalnega poenotenja. Ne pa tega, kar Jugoslavija je, namreč prostovoljno izbran državni in družbenoekonomski sistem, ki najbolj ustreza in najbolje *omogoča razvoj vsakega od jugoslovanskih narodov*. Menim, da je v nekaterih jugoslovanskih slojih še dokaj nejasnosti in zmotnih predstav o nekaki transformativni funkciji jugoslovanske federacije. Praktično se je to izpričevalo v najrazličnejših meditacijah o nastajanju nekakšnega nacionalnega jugoslovanstva, v meditacijah o državnem jeziku, o »jugoslovanski kulturi«, v nerazumevanju procesov integracije, celo v predstavah o mešanih zakonskih zvezah kot sredstvu na poti k socialističnemu jugoslovanstvu ipd. Ob tem je bilo poudarjanje načela o pravici narodov do samoodločbe, o državnosti republik, o doslednem spoštovanju jezikovne enakopravnosti, dejansko obstoječih razlik ipd. kaj lahko (in je pogosto tudi bilo in je včasih še) razumljeno kot šovinizem, kot nekaj, kar ogroža jugoslovansko enotnost. V nekakšni skrbi za enotnost Jugoslavije so rasle tudi razne teoretične koncepcije, npr. tista o kompenzaciji samoodločbe pa ideje o etnični sorodnosti kot podlagi jugoslovanstva ipd. Jasno je, da je ob takem pojmovanju Jugoslavije kot nekake možnosti (in ob njej potrebe) »transformacij« — čeprav so bila naša načela in tudi usmerjenost političnega vodstva drugačna — cvetela »skrb za enotnost« z vsemi svojimi ekscesi. Cvetelo je reguliranje vsega na »jugoslovanskem nivoju« in z »jugoslovanskim povprečjem«. Na drugi strani pa se je seveda krepil občutek nacionalne ogroženosti. Nastale so široke možnosti za šovinizem vseh baž. Skušnja nam kaže, da si bo treba še veliko prizadevati, da se bo v naših najširših množicah zakoreninilo in utrdilo spoznanje o Jugoslaviji kot svobodni večnacionalni skupnosti, ki ni sama sebi namen, temveč je *prostovoljno zgrajena skupnost za uresničevanje socialnih in nacionalnih*

teženj v njej povezanih ljudi in narodov. Skratka, slovenski narod se ni prostovoljno združil z drugimi jugoslovanskimi narodi zato, da bi se po stoletjih boja za obstanek kakorkoli »ukinjal« — temveč zato, ker meni, da v federativni, enakovpravni, bratski skupnosti lahko najboljše uresničuje svoje socialne težnje in svojo polno, vsestransko nacionalno afirmacijo. »Jugoslovanska prizadevnost« na eni strani in »občutek ogroženosti« na drugi strani pa sta seveda resno ovirala tudi resnično spoznavanje in sodelovanje med narodi Jugoslavije.

Menim, da imamo sedaj vse pogoje, da preživelo miselnost dokončno odpravimo in da je, ne glede na včasih boleč prelom s predstavami posameznikov, tako miselnost potrebno odpraviti. V tem prizadevanju in prizadevanju za ureditev praktičnih vprašanj mednacionalnih odnosov, moramo biti Slovenci dosledni tudi zato, ker nas bo taka doslednost najboljše usposabljala za obračune z lastnim, slovenskim šovinizmom.

Da je slovenski šovinizem dandanes navzoč in občuten, ni mogoče zanikati. Tega dejstva ne smemo prezreti, še zlasti ne, ker se pojavlja pod pogoji, ko so v našem prostoru prisotne tudi razne tuje mahinacije in pritiski in ko je naš političen položaj sorazmerno zapleten glede na vrsto družbenih in zlasti ekonomskih vprašanj, s katerimi se spopadamo. Šovinizem se prikazuje sedaj pri nas v raznih reakcijah posameznikov, kot postavljanje raznih zahtev popolnoma zunaj prostora in časa, zunaj realnih možnosti, kot očitno pretiran občutek ogroženosti, pa tudi v nastajanju celo raznih reakcionarnih političnih koncepcij. Posredno pa se izpričuje slovenski šovinizem zlasti tako, da se izgublja izpred oči dejanske možnosti za sodelovanje v jugoslovanskih okvirih. Ne glede na dejstvo, da je slovenski šovinizem pogosto reakcija na nekatere neurejene vidike mednacionalnih odnosov pri nas, se je treba odločno postaviti tako zoper njegove vzroke kot tudi pojavne oblike. Ko govorim o vzrokih, mislim, kot sem že omenil, zlasti tudi na vsa tista *neurejena vprašanja, ki porajajo, omogočajo šovinizem.* Merim pa tudi na včasih pojavljajoče se poskuse v Sloveniji, da bi na ne fair način svojo lastno nemoč, nenačelnost in nezmožnost prikriili tako, da iščemo vzroke neuspehov na jugoslovanskem nivoju! Kdo je, npr. kriv, če ne mi sami, da smo, čeprav najrazvitejši, kadrovske najšibkejši v organih zveze, kar ima seveda lahko tudi praktične posledice? Niso redki naši ljudje, na vseh ravneh in področjih, ki ne postavijo, ali vsaj ne postavijo dovolj odločno določenih zahtev,

potem pa neuspeh pripisujejo težavam v »centru«, oz. skušajo sklepe, ki se jim niso uprli načelno, obiti »pod mizo«. Jasno je, da je vsak tak primer voda na mlin šovinizmu, tako kot je tudi očitno, da včasih Slovenci ne znamo prestopiti odprtih vrat. Kdo nam je v preteklosti branil zahtevati ureditev nekaterih praktičnih vprašanj, ki se urejajo sedaj? Iskati vzroke svojega šovinizma predvsem zunaj samega sebe, bi ne bilo ne prav in ne učinkovito!

Posebej me preseneča močan občutek ogroženosti slovenstva v Jugoslaviji, ki je v nekaterih naših ljudeh. Včasih je tako močan, da vidi nevarnost že v vsakem povezovanju in sodelovanju z jugovzhodom. Zgodovina izpričuje resno nevarnost za slovenski narod, prihajajočo s severa in zahoda. Le-ta je še sedaj deloma navzoča v tisti politiki v Avstriji in Italiji, ki vsaj tolerira, če že ne pospešuje, asimilacijo slovenskega življa. Ob tem ne vem, na primer, ali je že kdo postavil vprašanje idejnega, v obrobnih delih pa morda celo potujčevalnega vpliva sosednjih televizij, ko se je že opomnilo na škodljive in »nevarne« vplive srbsko-hrvatskega dela programa v naši televiziji? Dandanes je v Sloveniji včasih tudi pri dejavnostih, kjer so pogoji za to, prav neverjetno težavno uveljaviti razne oblike sodelovanja v okviru Jugoslavije. Pri tem je seveda več vzrokov; med njimi pa je prav gotovo tudi naše nerazumevanje možnosti, ki jih prav razviti Sloveniji nudi širši jugoslovanski prostor. Menim, da nas dandanes tudi obstoj raznih nejasnosti in neurejenih vprašanj nikakor ne odvezuje od prizadevanj za čimširše sodelovanje in spoznavanje znotraj jugoslovanskega prostora.

V nekaterih, čeprav ozkih ljubljanskih krogih sedaj kaj lahko postaneš »unitarist« že zato, če se zavzemaš za sodelovanje in povezovanje v Jugoslaviji, zoper slovensko zaprtost in ozkost, zoper pretiravanja in nacionalistično historijo. Podobno, kot si v preteklosti v Jugoslaviji kaj hitro postal »nacionalist« ali »šovinist«, ponekod pa še sedaj lahko, že zato, če si se zavzemal za dosledno enakopravnost v mednacionalnih odnosih, polno afirmacijo slovenstva, za doslednejšo in odločnejšo politiko v tej smeri.

Očitno je, da je za afirmacijo socialističnega slovenstva treba delovati odločno in s potrebno jasnostjo. Treba si je odločno in dosledno prizadevati za uveljavitev vseh naših upravičenih zahtev in ureditev praktičnih, še neurejenih zadev v mednacionalnih odnosih. Treba je dokončno odpraviti vsakršne lažne predstave in »jugoslovanske« iluzije. Odločnost v tej smeri nas bo usposobila za dosleden obračun z

vsemi tistimi idejami v slovenskem prostoru, ki so v bistvu posredno ali neposredno šovinistične. Jasno nam namreč mora biti, da je trdna podlaga za boj zoper pojave šovinizma lahko le *dejanska zagotovitev vseh nacionalnih in jezikovnih pravic*. Ob praktično neurejenih mednacionalnih odnosih ali ob idejni nejasnosti bo naš boj zoper šovinizem le boj zoper posledice, ne pa boj zoper vzroke. Obstoječi šovinistični pojavi nam morajo biti spodbuda za še doslednejšo zagotovitev vseh vidikov nacionalne enakopravnosti v praktičnem življenju, ne pa spodbuda k nekakim kompromisom in umikom. Po drugi strani pa nas obstoj nekaterih še neurejenih vprašanj (sicer pa smo sedaj priča veliki zavzetosti za njih ureditev) nikakor ne odvezuje od odločne obsodbe vseh oblik in pojavov lastnega slovenskega šovinizma, vseh pojavov lastne ozkosti in zaprtosti.

ERNEST PETRIČ

Enakopravni partnerji s tujimi podjetji

Najpomembnejši motivi za investiranje tujega kapitala so za naše gospodarstvo osvojitve najnovejše tehnike in tehnologije, stik, spremljanje in stalno obnavljanje najnovejših dosežkov znanosti in tehnike. Druga industrijska revolucija, ki poteka v razvitih državah, nas bo sicer dosegla z zamudo. Vanjo bomo vključeni posredno, ker so naše lastne materialne in intelektualne sile preskromne. Imamo omejene možnosti za raziskave, kreiranje in prodajo.

Poseben motiv je tudi dolgoročna poslovna usmeritev v proizvodnji in prodaji. Naš trg je premajhen za visoko specializirano in velikoserijsko avtomatizirano proizvodnjo. Nekaterne naše kapacitete pa so še sedaj prevelike in skoraj brez izjeme tehnično zastarele.

Našemu gospodarstvu očitamo majhno poslovnost, skromno iniciativo in kreativnost, ki so vse gotovo zelo potrebne. Če bi prevzeli nekatere poslovne navade tržnega gospodarstva, bi z njimi prav gotovo pridobili. Če bi nam kdo pomagal premagovati ležernost, inertnost in vdano sklicevanje na družbo in objektivne okoliščine, nam tudi ne bi škodilo.

Končno je še en motiv: pridobiti investicijska sredstva za aktiviranje naravnih bogastev, tako za razvoj nerazvitih področij kot za popolno zaposlitev prebivalstva. Ta motiv navajam na koncu zato, ker smo do sedaj imeli veliko denarja, pa ga nismo vedno najbolj razumno porabljali. Za visoke obresti pa tudi sedaj lahko najemamo izdatne kredite.

Naša odločitev, da se povežemo z gospodarstvi vzhoda in zahoda, z razvitimi in nerazvitimi, je prav gotovo utemeljena z dolgoročno usmeritvijo in ni odsev trenutnih pogojev in težav. Vključevanje jugoslovanske ekonomike v svetovno samo po sebi zahteva odprt trg investicijskih sredstev in višjo stopnjo ekonomskega povezovanja. Kreditni odnosi so se sedaj pokazali nezadostni in ne delijo poslovnih rizikov na investitorja in dajalca posojila. Procese bi morali sicer pogumno odpreti vendar pa to storiti zelo taktično in selektivno. V bodoče moramo preprečiti uvajanje lukrativnih poslov. Selekcijo bodo morali izvajati za to usposobljeni organi. Ni namreč sprejemljivo, da bi tuj kapital lahko nastopil kjerkoli in v katerikoli panogi.

Ne razpravljamo o tem, ali so sprejemljiva mešana podjetja. Bolj pomembna se mi zdi zgornja in spodnja meja udeležbe tujega podjetnika. Zavezati ga mora materialno in ne pravno. Bistven odnos ne sme biti obligacijski, ampak posloven, to je obojestranska zainteresiranost na uspeh, ne pa samo za plasma kapitala in plačilo visokih obresti. Puščam ob strani tudi spodbude, ki jih moramo tujemu kapitalu dati, pri tem pa se moramo obnašati kot srednje razvita država. Temu dejstvu moramo prilagoditi tudi vse pogoje. V tem sklopu so naslednja vprašanja: vzpodbujanje ponovnega investiranja dobička, možnost izvoza dobička iz države, preprečevanje dvojnega obdavčenja tujega podjetnika, linearna obdavčitev po enotni stopnji kot za naša podjetja z mnogo bolj blago progresijo obdavčitve dohodkov. Za transfer partnerjevega deleža bomo morali poiskati novo rešitev, ker sta retencijska kvota in devizni delež na odpisani letni amortizaciji nezadostna. To je pač pogodba sui generis in zahteva dodatno sistemsko obdelavo. Sicer pa tudi oba gornja predpisa nista noben klasičen ekonomsko sistemski model, pa sta kar uporabna.

Zanimanje tujega kapitala se bo verjetno pokazalo, ker je pri nas delovna sila še na voljo. V zahodnoevropskih državah se pojavljajo močne politične težnje, ki nastopajo proti nadaljnjemu povečevanju tuje delovne sile v domačih podjetjih. Naša naravna bogastva so gotovo vrednota, ki še ni dovolj izrabljena. Geografski položaj in prometne možnosti

naših pristanišč so prednost, ki lahko prispeva k povezovanju. Končno postaja naša država počasi tudi turističen pojem, kar je lahko zelo pomembno. To so nekateri motivi za tujega investitorja, ki bo ob nižjih stroških želel višjo profitno stopnjo.

V preteklosti nismo vselej upoštevali dejstva, da ima Jugoslavija 19 milijonov prebivalcev in sorazmerno majhen trg. Nekatero panogo in proizvodne skupine našega gospodarstva, za katere so značilne velike potrebe po kapitalu, avtomatizirana proizvodnja in koncentracija znanstveno raziskovalnega dela, se v naših razmerah težko razvijajo. Morda je glede tega značilna strojna gradnja in proizvodnja industrijske opreme ter ladjedelništvo. Naša konkurenčnost se ne zmanjša zaradi kvalitete in cen, ampak zaradi majhnih možnosti za kreditiranje v primerjavi s tujo konkurenco. To so tipična podjetniška udejstvovanja, za katera je treba imeti mnogo denarja. Gotovo je, da se ob tem problemu odpirajo nekatera vprašanja našega družbeno ekonomskega sistema. Ker bo tuji partner zainteresiran za uspeh, bo hotel sodelovati v vsem poslovnem in proizvodnem procesu. Temu se zelo lahko izognemo po naši stari preizkušeni praksi — s kreditnimi pogodbami. Tu in tam finančnemu kapitalu kreditni odnos celo bolj ustreza, posebno če je zavarovan s supergarancijo vlade ali centralne emisijske banke. Razbremenjen je poslovnega rizika in pobira visoke obresti, ki so odbitna postavka našemu dohodku. Dohodek se s tem zmanjšuje prav tako, kot če bi ga delili na del za pokrivanje osebnih dohodkov, z ostankom čistega dohodka pa sklenili sporazum o delitvi.

Naš socialistični sistem ne bi smel biti ovira mobilnosti in integraciji. Tudi v mednarodnih ekonomskih odnosih moramo uveljaviti svojo ustvarjalno socialistično iniciativo, vitalnost in intelektualno svetovljanstvo, ki smo ga izpričali v mnogih prelomnih političnih obdobjih. Seveda je potreben razumen prijem, ki bo obojestransko sprejemljiv. Če bo tuji partner hotel postavljati vodilne kadre, bo to nekaj, kar je zame nesprejemljivo. Če pa bo zahteval, da naj bo vodilna ekipa v takem podjetju visokokvalificirana in v preteklosti uspešna in preskušena, lahko s tem samo pridobimo. Dolgoročna poslovna usmeritev, nepretrgana prodaja in obnavljanje tehnologije — vse to bo v prid bolj nam kot partnerju.

Postopno nadzorovano in selektivno uvajanje proizvodno tehničnih in ekonomskih oblik sodelovanja je nujen spremeljevalec načel ekonomske reforme, ki nas usmerja na tržno

blagovno gospodarstvo, odprto svetovni ekonomiki. Tudi če se sedaj ne bi zedinili, da je treba proučiti možnosti za kooperacijo s tujimi investitorji zaradi obstoječega pravno ekonomskega sistema, se bomo kljub temu morali odločiti za adaptacijo nekaterih rešitev. Gibanje investicijskih sredstev, kooperacija in integracija se ne razvija zadostno med domačimi proizvodnimi podjetji. Ugotavljamo, da pogodbe niso spoštovane, da imamo mnogo razdružitvev in odcepitvev in da nam bi bila potrebna stabilna ekonomska klima za pospešitev modernih tokov nacionalne ekonomike. Po stopnji koncentracije sredstev in intelektualnih sil se ocenjuje moč določene ekonomike. Naša subjektivna akcija gre bolj v smeri prosvetljevanja in navodil. Odprto je vprašanje svobodne delitve dohodka glede na dolgoročni razvoj gospodarstva. Kako je z razvojem nacionalne ekonomike ob pogojih močne dekoncentracije sredstev? Ali bomo dosegli popolno zaposlenost, ki je eden izmed poglavitnih ciljev vsake organizirane družbe? Ali je delitev dohodka po živem delu brez upoštevanja družbene produktivnosti in opredmetenega dela vselej primerna? Ali lahko finančni sistem deluje v smeri socialnega ekonomskega in političnega ravnovesja brez progresije?

S stališča samoupravnih odnosov je nebitvena oblika zmanjševanja dohodka. Važno je, da usmerjamo gibanje tako, da ne pride do vzvišenosti tujega partnerja, kar ima lahko nezaželene posledice na družbenoekonomske odnose in samoupravljanje. Če pojmujeemo samoupravljanje kot absolutno poslovno svobodo, potem je treba pabiti, da to samoupravljanje ne more biti niti sedaj niti kadarkoli. Vsaka samoupravna odločitev, ki želi ostati racionalna, je vezana na materialne in poslovne pogoje, ki nudijo ozek spekter možnosti. Zelo malo je takih odločitev, ki ponujajo enakovredne skrajnje alternativne rešitve. V mnogih razpravah čutim idealiziranje absolutne svobode, o kateri so teoretiki marksizma davno povedali, da je v subjektivnem spoznanju nujnost. Samo kratkoročno in za ceno velikih žrtev je mogoče sprejeti katerokoli odločitev. Politično razsojanje o rešitvah pa ni izbiranje med možnostmi, ampak izbiranje med posledicami. Praviloma so le kratkoročno mogoče zelo različne in celo manj racionalne rešitve. Dokazov za to dajejo naši inflacijski tokovi dovolj. Le dolgoročen poslovni interes podjetij se do neke mere pokriva z interesi nacionalne ekonomike.

Predolgo smo se prepuščali iluzijam, da lahko zapremo svoje materialne tokove za lastne meje. Zavarovali smo se

z vsemi sredstvi. Končno pa smo vse to zavrgli in sklenili, da naše proizvodne uspehe izmerimo s splošnimi mednarodnimi merili. Samoupravljanje kot družbeno ekonomski odnos in vsebina socialističnih odnosov je po različnih poteh prihajajoča in zmagovita oblika prihodnje ureditve sveta. Tudi to samoupravljanje pa ne more zmagati brez boja z drugimi sistemi. Kot tehnika vodenja mora biti samoupravljanje izpostavljeno preskusu glede na moderni management. Mislim, da nobena tehnika vodenja ne more zmagati in postati prevladujoča, če je zaprta v ambient svoje notranje politične strukture. Naša metoda vodenja mora dati merljive pozitivne materialne rezultate na eni strani, na drugi strani pa mora vključiti vse zaposlene v skupen poslovni interes z oblikovanjem humanistične in demokratične klime, ki selektivno omogoča zmago najboljših odločitev. Če bi samoupravljanje kot tehniko vodenja preskusili z mednarodnimi merili, bi prišlo do izboljšanja in racionalizacije. Prav nič pa ne bi trpela naša demokracija in suverenost.

Ko doživljam institucionalno injiciranje samouprave, opažam, da je obremenjena s kabinetnimi rešitvami in nepoznavanjem poslovnega življenja delovne organizacije. Merim na stotine notranjih predpisov, dolgotrajne procedure brez vsebinskih možnosti itd. Moderen sistem vodenja ni neobčutljiv za sodelovanje zaposlenih in dobre tovariške odnose. Po vsem svetu se postopno uvajajo pravice do samoupravljanja v materialni in nematerialni sferi. Ne moremo na materialnem področju odstranjevati meja, sistem vodenja pa gojiti brez upoštevanja mednarodnih meril. Mislim, da je racionalno postavljeno samoupravljanje sistem, ki lahko prevlada in ki lahko, modificiran, obogati vse moderne tehnike vodenja. Samo to bi tudi bila njegova resnična zmaga. O samoupravljanju kot ekonomskem odnosu in še bolj kot o sistemu upravljanja podjetniških in družbenih zadev je treba realistično povedati kaj več predvsem zato, ker posamezniki mislijo, da je povezovanje med domačimi in tujimi podjetji z njim nezdržljivo.

Pogledi na mednarodno podjetniško povezovanje so si ob začetku razprav zelo nasprotovali. Sedaj prevladuje mnenje, da bo sodelovanje koristno in da odseva našo moč in zmožnost. Ker pa je od načelnih soglasij do sistemskih rešitev in njihove praktične uporabe navadno dolga pot, se moramo pripraviti na težave. Verjetno bodo praktični zapleti in nevšečnosti, pa tudi morebitni porazi zopet vzbudili dvome pri tistih, ki bi nas radi obvarovali pred enakopravno tekmo na vseh področjih.

RINO SIMONETI

Uvoz tujega kapitala

Gotovo je, da bo imel uvoz tujega kapitala nekatere ekonomske in tudi politične posledice. Zato se lahko upravičeno vprašamo, ali je uvoz tujega kapitala resnično potreben in ali že obstoječe oblike kreditnih odnosov ne zadostujejo, tako da moramo preiti na druge oblike. Mislim, da ni mogoče zanikati možnosti, da bi naše gospodarstvo lahko razvijali naprej z lastnimi silami, in brez uvoza tujega kapitala. Ta pot bi bila vsekakor mogoča, vprašanje pa je, kako hitro bi se razvijalo gospodarstvo in kakšno ceno bi morali plačati, če bi hoteli v doglednem času dohiteti gospospodarsko razvite dežele in se vključiti v mednarodno delitev dela. Če si zastavimo cilj: čim hitrejša rast narodnega dohodka in čimprejšnja vključitev v mednarodno delitev dela, pa je uvoz tujega kapitala pogoj sine qua non. Če je torej tuj kapital neogiben, se še vedno zastavlja vprašanje, zakaj ne bi nadaljevali s kreditnimi odnosi kot doslej? Na to vprašanje lahko odgovorimo, če si ogledamo naslednja dejstva.

Razvoj industrijske proizvodnje terja tesno povezavo industrije z znanstveno raziskovalnim delom. Lahko rečemo, da je znanstveno raziskovalno delo dandanes sestavni del proizvodnega procesa. To dejstvo terja, da začnemo tudi pri nas razvijati znanstveno raziskovalno bazo za našo industrijo. Vprašanje pa je, ali je smotrno, da raziskovalno bazo sami razvijamo, četudi bi imeli lastne sile in možnosti za njen razvoj, ali je to — skratka — ekonomsko utemeljeno, saj bi delala za relativno majhno število kapacitet. Skušnje v svetu kažejo, da bi bila taka odločitev ekonomsko neutemeljena. Zato je edino smotrno, da pride do sodelovanja s tujimi podjetji, ki imajo že razvito raziskovalno in znanstveno bazo.

Uspešno uveljavljanje naše industrije na zunanjem trgu zahteva, da začnemo razvijati optimalne kapacitete, ki zagotavljajo najnižje stroške proizvodnje. Pri tem pa nastane vprašanje, ali si lahko sami pridobimo tržišče za optimalne kapacitete. Verjetno je to mogoče doseči samo s sodelovanjem s tujimi podjetji.

Sodim, da sta to gotovo dva dokaza, ki pričata, da je uvoz tujega kapitala neogiben, če želimo hitro rast narod-

nega dohodka in intenzivirati gospodarstvo. Ti dejstvi nam dajeta tudi odgovor na vprašanje, kateri motivi narekujejo uvoz kapitala? Sodim, da je pglaviten motiv prav pridobivanje moderne tehnologije in vodenja. Prav zaradi tega tudi ni dovolj, da ostanemo pri kreditnih odnosih s tujino, temveč moramo preiti na nove oblike sodelovanja s tujim kapitalom.

Če tako razumemo osrednji cilj uvoza kapitala, nam je tudi docela jasno, da v bistvu ne gre za povečanje priliva tujega kapitala, temveč da gre za to, da dobimo takšne oblike sodelovanja naših gospodarskih organizacij s tujim kapitalom, ki bodo zagotovile stalen stik našega gospodarstva z razvojnim delom v tujini, koncentracijo kapitala in prodajo proizvodov na zunanjem trgu.

To stališče tudi kaže, da uvoz tujega kapitala ni akcija, ki ima le trenuten značaj, temveč da gre za dolgoročno nalogo, s katero bo mogoče modernizirati naše gospodarstvo in se uspešneje vključiti v mednarodno delitev dela.

Uvoz tujega kapitala bo seveda terjal, da razčistimo nekatera teoretično ekonomska vprašanja, o katerih doslej še nismo razpravljali in o katerih tudi ni jasnih stališč. Tu gre za vprašanje odnosa med živim in opredmetenim delom in za vprašanje izkoriščanja tujega dela. Prepričan sem, da razreševanja teh teoretičnih vprašanj ne zahteva samo uvoz tujega kapitala, temveč razvijanje blagovne proizvodnje v našem gospodarstvu. Nadaljnje razvijanje blagovne proizvodnje terja tudi razrešitev vprašanja o gibanju kapitala med gospodarskimi organizacijami. V sedanjem položaju je docela jasno, da združevanje ni mogoče na etatistični način, temveč le s svobodnim dogovorom med gospodarskimi organizacijami. Zato je treba najti spodbudne oblike prelivanja sredstev med gospodarskimi organizacijami. Seveda pa je cela vrsta teoretičnih vprašanj, ki nastanejo prav z uvozom tujega kapitala. Ta vprašanja so: kaj je z upravljanjem v gospodarskih organizacijah, kaj je z delitvijo dohodka, kaj je z družbeno lastnino, kaj je z načelom nagrajevanja po delu, kaj je z izkoriščanjem tujega dela in kaj je z vprašanjem družbenega usmerjanja našega gospodarstva? Gotovo so to vprašanja, ki jih ni mogoče enostavno zamolčati in o njih ne odkrito razpravljati.

Prav tako je treba priznati, tudi politične posledice uvoza tujega kapitala. Gotovo bo tuj kapital lahko tudi nosilec raznih imperialističnih teženj. Naša naloga je, da preprečimo takšne vplive in da gremo le na takšne oblike sodelo-

vanja, ki nam bodo nudile tiste možnosti, ki jih od tujega kapitala pričakujemo.

Ob uvozu tujega kapitala nastane tudi vprašanje oblik sodelovanja naših gospodarskih organizacij s tujim kapitalom. O tem vprašanju so diskusije zelo žive in pestre. Možnost samostojnih neposrednih vlaganj tujega kapitala v naše gospodarstvo je verjetno izključena. Kajti če je osrednji motiv uvoza tujega kapitala pridobivanje moderne tehnologije in modernega vodstva, res nima pomena, da bi tuj kapital nastopal samostojno. Nastopal naj bi le v sodelovanju z našimi gospodarskimi organizacijami. Poslovno sodelovanje mora biti bistvo vseh oblik sodelovanja. Vsako shematično urejanje tega vprašanja bi verjetno več škodilo, kot pa koristilo. Sicer pa je, kar zadeva oblike sodelovanja, res tako, kot je nekdo pred kratkim dejal, namreč, da ni toliko pomembna oblika kot vsebina. Imamo lahko obliko, ki je na videz popolna in ki ne kaže nobenega izkoriščanja, v resnici pa je njena vsebina prav nasprotna; in tudi narobe.

Na koncu še o vprašanju usmerjanja in nadzora nad tujim kapitalom. Če je naš poglavitni cilj, da dobimo z uvozom tujega kapitala moderno tehnologijo in vodstvo, ni mogoče dopustiti, da bi bil uvoz tujega kapitala brez usmerjanja. Uvoz tujega kapitala bi bilo treba usmeriti v tiste panoge, ki imajo za razvoj našega gospodarstva največji pomen. Prav tako bi bilo primerno, da se določi tudi obseg tujih sredstev, ki bi jih v določenem obdobju uvozili. To bi bilo zlasti potrebno v sedanjem položaju, to je v času gospodarske reforme, ko se nekatera podjetja nahajajo na robu rentabilnosti in iščejo rešitve tudi v trenutnih izboljšavah, ki lahko dolgoročno pomenijo veliko škodo za gospodarsko organizacijo. V takem položaju bi lahko gospodarske organizacije sklepale zelo sumljive pogodbe s tujim kapitalom samo zato, da uredijo trenutne težave. Razen tega bi bilo treba določiti, kje sodelovanje s tujim kapitalom sploh ni zaželeno.

Usmerjanje bi moral opravljati državni organ. Gospodarske organizacije nimajo niti dovoljkušenj, da bi lahko same sklepale pogodbe s tujim kapitalom. Usmerjanje države je nujno tudi zato, da se uresničijo poglavitni cilji, ki jih zasledujemo z uvozom tujega kapitala. Verjetno bo koga motilo, da državni organ usmerja in nadzira sodelovanje tujega kapitala z našimi gospodarskimi organizacijami, in bo že v tem videl nekatere težnje etatizma. Mislim, da ni prav, da vsak nadzor, ki je objektivno nujen in ki ga opravlja državni organ, označimo kot težnjo etatizma. Vse preveč

se bojimo večje organiziranosti in reda in včasih prav zaradi navidezne deetatizacije prihajamo do težav v gospodarstvu (neuskklajene kapacitete ipd.). Toliko bolj je to vprašanje občutljivo ob uvozu tujega kapitala, ki nima samo gospodarskega pomena, temveč tudi velik političen pomen. Zato je utemeljeno in nujno, da uvoz tujega kapitala usmerja državni organ.

JANEZ ŠKERJANEC

Izbiranje novincev za srednje šole in fakultete

I

Število osnovnošolskih in srednješolskih absolventov, ki bi radi nadaljevali šolanje na šolah II. stopnje in visokih šolah, se je v zadnjih letih občutno povečalo. Zato so začele v Jugoslaviji nekatere univerze, posamezne fakultete in tudi srednje šole v lanskem šolskem letu, nekatere pa tudi že poprej, upeljavati sprejemne izbirne preizkušnje za vse prijavljene novince.

Zahtevnost dela, družbena in ekonomska nujnost in želje staršev, da bi njihovi otroci dosegli čimboljše kvalifikacije, so pripeljale do tega, da čedalje več absolventov šolanje nadaljuje. Po naših predavalnicah, učilnicah in laboratorijih se stiska vedno več mladih deklet in fantov, prostori postajajo čedalje bolj tesni, tako da nekatere srednje šole in fakultete v resnici ne morejo sprejeti vseh novincev, ki bi se želeli vpisati. Materialne in kadrovske razmere izobraževalno in vzgojno delo ponekod precej otežujejo, če že ne onemogočajo.

Izbiranje novincev narekuje tudi dejstvo, da je na posameznih šolah in fakultetah zlasti v prvem letu šolanja število tistih, ki odpadejo, zelo veliko. Tudi zaradi tega trpi kvaliteta učnovzgojnega dela. V svetu delajo učenci in študentje v manjših skupinah. Učitelji posvečajo večjo skrb posamezniku, zato je študij tudi bolj učinkovit.

Pravilna in strokovno dobro organizirana politika ocenjevanja in izbiranja novincev bi bila družbi in posamezniku nedvomno zelo v prid. Družbena reforma in splošen napre-

dek zahtevata, da prevzamejo vodilna in odgovorna mesta v naši družbi ustrezno izobraženi in zmožni ljudje. Zato je treba na gimnazije in visoke šole utirati pot takim učencem, ki jih učne knjige in intelektualne dejavnosti privlačijo. Izbiranje je z družbenih vidikov utemeljeno, vendar le pod pogojem, če temelji izbira na znanstvenih izsledkih in študijskih dognanjih, dobljenih v naših razmerah.

Najprej si oglejmo, kako so se razreševanja tega problema lotile fakultete na ljubljanski univerzi. Doslej je bil vpis na vse fakultete, razen na medicinsko, prost. V letošnjem šolskem letu pa je pod vplivom drugih jugoslovanskih univerz tudi ljubljanska univerza sprožila ta problem in ga začela urejati. Posamezne fakultete so se glede na to vprašanje postavile na nekoliko različna stališča. Na srečo pa se je večina fakultet upravičeno uprla poskusu, da bi že v prihodnjem šolskem letu vpeljali sprejemne izbirne izpite. V večini primerov je prevladalo pravilno stališče, češ da je za sedaj najbolj pravično in humano, uravnavati izbiranje novincev s posebnim režimom študija v prvem letniku. Selekcijo med študijem opravičuje tudi dejstvo, da bo čedalje več take srednješolske mladine, ki bo kljub slabšim uspehom zahtevala, da ji nudimo možnosti za izobraževanje. Razumljivo je, da je selekcija med študijem dolgotrajnejša in dražja, je pa najbolj humana in demokratična. S tem dajemo vsem srednješolskim absolventom dejanske možnosti, da lahko uveljavijo svoje zmožnosti in med študijem pokažejo, kaj zmorejo.

Fakultete, ki so zavrnilе predloge za uvedbo sprejemnih izbirnih izpitov v naslednjem šolskem letu, izbiranju načelno ne nasprotujejo, pač pa poudarjajo, da je treba začeti ta vprašanja urejati postopno in znanstveno. Tak predlog lahko samo pozdravimo, kajti stihijsko in nasilno upeljavanje kakršnihkoli sprejemnih izbirnih preskušanj bi bilo škodljivo in družbeno neodgovorno delo, ki ga pred javnostjo s strokovnimi argumenti ne bi mogli braniti. Jasno nam mora biti že vnaprej, da študijsko nepreverjeni sprejemni postopki ne bi dali tistih rezultatov, ki jih od njih pričakujemo. Narobe, s pre nagljeno in nepripravljeno akcijo, ki ne bi upoštevala znanstvenih izsledkov, pridobljenih v naših družbenih razmerah, bi zadali hud udarec našemu šolstvu in izpodkopali njegove demokratične temelje.

Nekatere fakultete in oddelki so že pred tem večkrat zaprosili, da bi jim dovolili s sprejemnimi izpiti omejiti vpis na fakulteto. To je bilo doslej dovoljeno samo medicinski fakulteti, ki ji moramo ob tem tudi priznati, da se je izbiranja novincev lotila studiozno, s čimer je poskrbela za smotrno

in pravično izbiro novih slušateljev. Oddelek za arhitekturo pa je v lanskem šolskem letu dobil dovoljenje za izvedbo usmerjevalnih ali konzultativnih izpitov, vendar se le-ti niso obnesli. Novinci so se lahko vpisali ne glede na to, ali so izpite uspešno opravili ali ne. Prosvetni organi so pred nedavnim predlagali, da bi tudi druge fakultete vpeljale take konzultativne izpite, kar pa je že večina fakultet odklonila, in to popolnoma upravičeno. Taki izpiti bi bili lahko zelo subjektivni. Nikjer ne bi imeli dokazov za to, da smo izbrali in sprejeli zares najbolj nadarjene novince, zato lahko takim izpitom že vnaprej odrekamo veljavnost. Mimo tega bi zahtevali mnogo truda in naporov in za pedagoško osebje ne bi pomenili drugega kakor nepotrebno breme.

II

Velika večina fakultet je zavzela do izbiranja trezna in konstruktivna stališča. Žal pa tega ne moremo trditi za gimnazije, ki so že lansko šolsko leto začele izbirati in sprejemati novince na podlagi preskusov znanja iz nekaterih poglavitnih predmetov (matematika, slovenski jezik, tuj jezik). Takih sprejemnih preskušenj ni mogoče zagovarjati niti z družbenih niti s psiholoških in pedagoških vidikov. Izbirne preskušnje, ki temeljijo zgolj na znanju iz osnovnošolskega gradiva, pa dajejo prednost tistim učencem, ki so se izraževali v mestih in razvitejših krajih, kjer so dobivali kvalitetnejši osnovnošolski pouk. Tako organizirani sprejemni izpiti pa nujno zapostavljajo tiste učence, ki so kljub formalni enotnosti šolskega sistema dobivali slabši pouk. Zato se čedalje bolj zapirajo vrata na srednje šole, gimnazije in fakultete delavskim in kmečkim otrokom ter učencem iz manj razvitih krajev, ki si zaradi neenakih možnosti niso mogli pridobiti ustreznega osnovnega znanja.

Izobrazba učencev ni odvisna samo od njihovih zmožnosti in zanimanja, temveč tudi od opremljenosti posameznih šol, predvsem pa od strokovne usposobljenosti učnega kadra. Veliko osnovnih šol nima primerno usposobljenih učiteljev matematike, tujih jezikov in materinščine, zato je razumljivo, da učenci, ki pridejo iz takih šol, pri izbirnih preskušnjah ne morejo enakovredno tekmovali z učenci iz mestnih šol in morajo zaradi pomanjkljivega osnovnošolskega znanja šolanje opustiti. Le-to pa bi vsaj sposobnejši učenci lahko nadomestili, če bi jim dovolili vpis in če bi se pri sprejemanju rav-

nali tudi še po drugih kriterijih, kar so ponekod delno tudi storili.

Zaradi neenakih izobraževalnih možnosti ne bi smelo biti znanje, ki ga pokažejo novinci pri sprejemnih izpitih, edino in osnovno merilo za vpis na gimnazije in fakultete. Osnovnošolskim in srednješolskim absolventom moramo omogočiti, da šolanje nadaljujejo, kolikor imajo za izobraževanje na srednjih in visokih šolah potrebne zmožnosti in nagnjenja. To jim moramo dopustiti, kajti sedanja mladina ima globlje in resnejše razloge za izobraževanje, kakor pa so jih imele mlade generacije nekoč.

Sprejemna merila, ki so jih začele uvajati gimnazije in druge srednje šole, so metodološko neizdelana, nepremišljena in preveč poenostavljena. Nerazumljivo je, da se pri urejanju temeljnih šolskih vprašanj, med katera sodi tudi problem izbiranja, ne upoštevajo izsledki psihologije, pedagogike in sociologije in mnenje posameznih znanstvenih ustanov. Prosvetni organi bi morali pokazati večjo pripravljenost za uvažanje znanstveno utemeljenih reformnih konceptov v naše šolstvo.

Ocenjevanje in izbiranje novincev za šolanje na gimnaziji je bolj zapleteno, kakor si pobudniki in pomočniki te akcije zamišljajo. Brez vnaprej pripravljene metodologije in znanstvene analize nam selekcija ne bo dala tistih rezultatov, ki jih od nje pričakujemo, temveč se kaj lahko sprevrže v nehumano in nepravično izbiro.

Premišljeni izbiri za izobraževanje primernih novincev nihče ne nasprotuje, menimo pa, da je treba ta vprašanja najprej dobro preučiti, preden se v praksi lotimo tega dela. Šele potem, ko se bo pokazalo, da so določene preskušnje znanja iz osnovnošolskega in srednješolskega gradiva, psihološki testi ali kakršnikoli drugi instrumenti veljavni, to je, da resnično korelirajo z izobraževalnimi in študijskimi uspehi kandidatov, jih lahko uporabimo kot sredstvo za izbiranje novincev za gimnazije in fakultete. Vsaka vnaprej postavljena domneva, da so preskušnje, kakršne vpeljujejo, veljavne, je lahko zmotna in s tem nujno nehumana. Takih načinov sprejemanja in preskušenj pa se moramo obvarovati in začeti z izbiranjem osnovnošolskih in srednješolskih absolventov šele tedaj, ko bomo študijsko preverili veljavnost posameznih sprejemnih postopkov in meril.

Smotrno in pravično izbiranje terja, da upoštevamo pri sprejemanju novincev na srednje šole in fakultete več različnih meril, zlasti na začetku, ko jih moramo študijsko preučiti.

1. Eno izmed sprejemnih meril bi naj bile osnovnošolske in srednješolske ocene. Učitelji osnovne šole se upravičeno pritožujejo, da gimnazije pri sprejemanju njihovih absolventov premalo ali pa sploh ne upoštevajo ocen, ki so jih dobili učenci v osnovni šoli. Gimnazije pa prav to očitajo fakultetam. Temu verjetno botruje prepričanje, da ni velike skladnosti med osnovnošolskimi in srednješolskimi ocenami ter študijskimi uspehi kandidatov na univerzi. To pa na splošno ni tako. Dejstvo je, da tisti, ki so v osnovni šoli dobro uspevali, navadno dobro uspevajo tudi na srednji šoli in pozneje na fakulteti. Če dobiva učenec v šoli boljše ocene, lahko sklepamo, da je prizadeven ali zmožen ali pa oboje hkrati.

Tudi drugod po svetu se srečujejo s podobnimi problemi. Na Švedskem, na primer, se je število novincev, ki bi radi nadaljevali šolanje na gimnaziji, iz leta v leto večalo. Zato so uvedli sprejemne izpite. Študije pa so kmalu pokazale, da imajo osnovnošolske ocene enako prognostično vrednost, zato so leta 1949 sprejemne izpite opustili in začeli spet upoštevati ocene iz osnovne šole. V Sovjetski zvezi imajo, npr., prednost pri vpisu na posebne šole za matematike tisti učenci, ki so na splošno izobraževalni šoli prejeli najboljše ocene iz matematike. Tudi v drugih deželah bolj upoštevajo ocene kakor pri nas. Torej ponekod opuščajo sprejemne izpite, pri nas pa so jih začele gimnazije in druge strokovne šole nekritično uvajati v prepričanju, da bodo tako dobile najbolj nardarjene učence, o čemer pa lahko že vnaprej močno dvomimo.

2. Merilo, ki bi ga morali globlje proučiti, je predznanje novincev. Znanje, ki so si ga učenci pridobili v osnovni in srednji šoli, je zelo odvisno od njihove inteligentnosti, zanimanja in delovnih navad, zato domnevamo, da bi mogli na podlagi splošnega ali specifičnega znanja deloma predvideti njihovo uspešnost pri študiju. Pri tem vprašanju pa nalletimo na dve znanstveno metodološki oviri. Prva je ta, da ne moremo vselej natanko predvideti, katero znanje iz srednješolskega gradiva je najožje povezano s poznejšim študijskim uspehom kandidatov. Nekatere fakultete in oddelki, ki za sedaj nasprotujejo sprejemnim preskušnjam, se iz razumljivih razlogov niso mogli odločiti, katero znanje novincev iz srednješolskega gradiva bi bilo koristno preveriti. Če bi vnaprej izbrali kake učne predmete, ne da bi se z raziskavami poprej prepričali, kako korelirajo s študijskimi uspehi kandidatov, bi lahko povzročili mnogim srednješolskim absolventom krivico, ker bi bil uspeh takega izbiranja lahko odvisen od golega naključja. Verjetno bi vsaj v nekaterih pri-

merih bolj kazalo preverjati splošno izobrazbo in poznavanje osnovnih pojmov kakor pa specifično znanje iz predmetov, ki jih bodo novinci študirali na fakulteti. Razlike od fakultete do fakultete so velike, zato je težko poiskati skupni imenovalec za vse fakultete; to bi morale opraviti solidno zastavljene raziskave. To velja do neke mere tudi za gimnazije, ki so se a priori odločile za preskus znanja iz matematike, materinščine in tujega jezika, nimajo pa nobenih dokazov za to, da vsi ti predmeti v resnici najbolj korelirajo s šolskim uspehom novincev na gimnaziji.

Druga pomanjkljivost pa je neposredno povezana z izpraševanjem in ocenjevanjem znanja. Na ocenjevanje vplivajo mnogi subjektivni činitelji, zato menimo, da so ocene iz osnovne in srednje šole, ki temeljijo na časovno daljšem in bolj pogostem opazovanju učencev, bolj točne kakor ocene, ki jih dobi novinec pri enem samem izpitu. Preskušnje znanja, kakršne so začele uvajati gimnazije, so lahko dokaj subjektivne. Kratki in enkratni izpiti ne dajejo vedno dovolj zanesljivih in natančnih informacij o znanju posameznih učencev. To nam potrjujejo tudi naše raziskave, ki pa jih tisti, ki se za taka sprejemna merila navdušujejo, kot kaže, ne poznajo.

Bolj zanesljivo podobo dobimo, če znanje novincev preskušamo s »testi znanja«. Tega na gimnazijah sicer niso spregledali, vendar pa niso pomislili na to, da so tudi take preskušnje lahko dokaj subjektivne. Sestavljanje nalog po vzorcu testov znanja je naporno in strokovno zahtevno delo. Treba je empirično preveriti njihovo veljavnost in druge merske značilnosti, posebej še, če jih uporabljamo za selektivne namene, sicer nam take testne preskušnje ne bi dale ničesar drugega kakor lažen občutek gotovosti. Mnogi pri nas pa ne čutijo potrebe, ali pa niso dovolj strokovno usposobljeni, da bi se tega dela lotili studiozno.

Ko uvajamo preskušnje s »testi znanja« in na podlagi rezultatov izbiramo in sprejemamo novince v gimnazije, bi morali upoštevati tudi dejstvo, da lahko teste znanja uspešno izrabljamo pri ugotavljanju izobrazbene ravni posameznih razredov in šol, ustreznosti učnih načrtov in podobnem, medtem ko je njihova diagnostična, zlasti pa prognostična veljavnost bolj problematična, kadar gre za izbiranje posameznikov na gimnazije in fakultete. Predznanje novincev bi bilo vsekakor treba upoštevati, ne bi pa smelo biti to edino merilo, od katerega bi bil odvisen sprejem osnovnošolskih in srednješolskih absolventov. Nekatere domače raziskave že nakazujejo, da preskušnje znanja pri sprejemnih izpiti nič

bolje ne korelirajo s šolskimi in študijskimi uspehi kakor pa osnovnošolske ali pa srednješolske ocene. Znanje ima torej diagnostično vrednost, njegova prognostična vrednost pa je nekoliko manjša, saj je pomanjkljivo znanje mogoče deloma tudi nadomestiti, če so učenci dovolj inteligentni.

3. Uspešnost izobraževanja je ozko povezana z inteligentnostjo, zato bi bilo treba pri sprejemu osnovnošolskih in srednješolskih absolventov upoštevati tudi njihove umske zmožnosti. Vsakdanje izkušnje nam to dovolj zgovorno potrjujejo. Tisti, ki jim razumevanje zapletene in abstraktne tvarine povzroča težave, morajo razrede ponavljati ali, če se vpišejo na kako srednjo šolo ali fakulteto, šolanje celo opustiti. Izkušnje po svetu kažejo, da testi sposobnosti in šolske ocene razmeroma dobro napovedujejo, ali bodo novinci lahko uspešno študirali na gimnaziji ali fakulteti ali pa ne, in da lahko zelo malo učencev, ki imajo podpovprečne sposobnosti in slabe šolske ocene, šolanje uspešno nadaljuje in diplomira. Po drugi strani pa imajo najboljše pogoje za uspešno delo na srednji šoli in fakulteti tisti kandidati, ki so dobivali v šoli zelo dobre ocene in ki so hkrati dosegli visoke rezultate tudi pri testiranju zmožnosti. Taki učenci le v izjemnih primerih pri študiju niso uspešni. Bolj težko pa je napovedati uspeh ali neuspeh tistih novincev, ki so dosegli visoke rezultate pri enem selektivnem merilu in slabe pri drugem. Z določeno verjetnostjo moramo samo domnevati, da bodo učenci z dokaj dobrimi šolskimi ocenami in povprečno inteligentnostjo šolanje na univerzi lahko uspešno nadaljevali. Na jasnem pa si moramo biti, da obstajajo tudi taki učenci, ki spodbijajo svoje osnovnošolske in srednje šolske ocene ter druge negativne prognoze in dosegajo na gimnazijah in fakultetah študijske uspehe, kakršnih od njih ne bi pričakovali. Seveda so taki primeri precej izjemni.

4. Pri izbiranju novincev za srednje šole in fakultete pa bi morali upoštevati tudi njihova magnjenja, delovne navade in osebnostne poteze, ki so povezane z zahtevnostjo posameznih akademskih poklicev. Vseh teh informacij ne bi mogli dobiti pri sprejemni preskušnji. Sprejemne komisije bi se morale opirati tudi na podatke šolskih služb, kjer te obstajajo, in poročila pedagoških delavcev iz šol, od koder novinci prihajajo. Treba si je prizadevati, da bi se osnovne šole in gimnazije ter gimnazije in fakultete čim tesneje povazale, kajti parcialne in ad hoc rešitve, h katerim se zatekajo gimnazije in druge srednje šole pri izbiri novincev, ne zagotavljajo smotrne in humane izbire.

Pri izbiranju novincev bi morali torej proučevati in upoštevati več sprejemnih meril (v poštevh prihajajo še nekatera druga merila, ki v sestavku niso omenjena). V prid temu govori tudi dejstvo, da nimamo na voljo dovolj natančnih pedagoških in psiholoških sredstev, ki bi nam zagotavljala, da so naše napovedi v vseh primerih ustrezne. Če pri izbiranju novincev ne bi upoštevali različnih sprejemnih meril ali če bi psihološka in pedagoška sredstva nestrokovno uporabljali, bi lahko povzročili naši družbi nepopravljivo škodo, in sicer: a) zapravili bi lahko mnoge nadarjene fante in dekleta in oškodovali družbo za sposobne strokovnjake, in b) z nepripravo izbiro bi prikrajšali za izobraževanje veliko mladine, ji zaprli vrata na srednje šole in fakultete, namesto da bi ji nudili možnost, da se tudi sama prepriča in spozna, kakšne so njene študijske zmožljivosti.

Zaradi različnega znanja osnovnošolskih in srednješolskih učencev in neenakih družbenih pogojev, v katerih odraščajo, moramo omogočiti čimvečjemu številu te mladine, da nadaljuje šolanje, primerno njenim zmožnostim. Nadarjene in perspektivne učence bi bilo treba načrtno spremljati in jim nuditi ustrezne materialne pogoje, da bi lahko čimbolje izrabili svojo nadarjenost. Nepremišljene in študijsko nepreverjene preskušnje bi socialno strukturo le še poslabšale v škodo delavske in kmečke mladine in s tem prispevale k še večji družbeni neenakosti, kar zadeva možnost izobraževanja.

III

Izbiranje novincev za srednje šole in fakultete je odgovorna naloga, ki jo moramo razreševati postopno in studiozno v skladu z izsledki psihološke, pedagoške in sociološke znanosti. Sedanje potrebe, ki silijo nekatere šole in fakultete k izbiranju novincev, izvirajo iz materialnih in kadrovskih omejitev. Izborna merila so torej odvisna od števila prijavnih novincev in števila prostih mest na šolah. Morali pa bi upoštevati tudi družbene potrebe po srednje in visokokvalificiranih strokovnjakih. Tam, kjer so potrebe po strokovnjakih manjše, bi pravilno izbiranje pripomoglo k temu, da bi izbrali za študij zares najbolj zmožne kandidate. Kjer potrebe po strokovnjakih niso zasičene in še naraščajo, pa bomo lahko dovolili, da se vpišejo vsi prijavljeni novinci, selekcija pa naj bi potekla med študijem, zlasti v prvem letniku.

Napačno je naziranje, da bomo z izbiranjem ob vpisu odpravili ves osip in da bodo vsi novinci, ki jih bomo spre-

jeli, uspešno študirali. Z izbiranjem ob vpisu bi praviloma izločili le tiste kandidate, ki zaradi neustreznega znanja in pomanjkljivih sposobnosti praktično nimajo možnosti za izobraževanje na gimnazijah in fakultetah. Prijavljencem, ki niso docela zadostili sprejemnim merilom, pa bi morali kljub temu dovoliti, da se vpišejo in se sami prepričajo, ali bodo lahko uspešno študirali ali ne. Prognoistična vrednost sprejemnih meril pa je odvisna tudi od zahtev izpraševalcev. Zaradi nestabilnih kriterijev ocenjevanja zahteve izpraševalcev variirajo, zato se bo lahko zgodilo, da bo ob koncu prvega letnika odpadlo veliko kandidatov kljub izbiri ob vpisu. Razumljivo je, da v takih primerih ne bi smeli kriviti in zavračasti sprejemnih meril, ker so na osip pri novincih vplivali profesorji, ki so svoje zahteve dvignili. Vsa ta vprašanja nam morajo biti kolikor toliko jasna, preden se sistematično lotimo preučevanja tega problema.

Problem izbiranja bi morali bolj celovito in načrtno urejati. Prosvetni organi in občinski forumi bi morali poskrbeti, da bi začeli šolske službe (psihološka, pedagoška in socialna) organizirano uvajati v šole I. in II. stopnje. Le-te bi s svojim delom lahko veliko prispevale k smotrni izbiri nadaljnjega šolanja zmožnih učencev. Predlogi so že izdelani in bi jih bilo treba čimprej uzakoniti. Žal pa ponekod, kjer so te službe že vpeljane, razmišljajo o tem, da bi jih odpravili in s tem prištedili nekaj finančnih sredstev. Seveda bi s takim ukrepom povzročili družbi še večjo škodo.

Očitki, da se s problemom izbiranja doslej nismo ukvarjali in da smo odlašali z rešitvami, so prav gotovo utemeljeni. Tega, kar smo zamudili, pa ne moremo popraviti čez noč. Vzeti si moramo dovolj časa in se tega problema strokovno in odgovorno lotiti. Problem izbiranja in sprejemanja novincev na gimnazije in fakultete ni samo pedagoški problem teh šol, temveč je širši družbeni problem, ki posega na vsa področja družbenega življenja. Prosvetni organi in politični forumi bi morali zahtevati, da ta vprašanja razrešujemo znanstveno, če hočemo prihraniti našemu šolstvu in družbi negativne posledice in nepotrebne spodrsaljaje, ki bi zaradi take nepremišljene akcije nastali. Vsi se strinjamo, da je od pravilne in smotrne izbire osnovnošolskih in srednješolskih absolventov odvisna učinkovitost učnega dela in kvaliteta naše prosvetne »proizvodnje« nasploh. Zato ravnajmo premišljeno, razlogov za to je dovolj!

LEON ZORMAN

Kdo naj raziskuje tržišče?

Dokler je gospodarstvo nerazvito in proizvodnja zadovoljuje s svojimi izdelki le najnujnejše potrebe prebivalcev (živila, minimum oblačil in obutve in dokler zadovoljuje potrebe minimalnega stanovanjskega standarda), je vloga proizvajalcev sorazmerno lahka. Proizvajalci samo proizvajajo, ne zanima pa jih, kako poteka prodaja končnim kupcem — porabnikom; prodaja je zanje že opravljena, brž ko predajo blago prvemu členu v distribucijski verigi. S tem da blago predajo prvemu členu v verigi, je zanje že preneseno v potrošnjo, ker na poti od proizvajalca do porabnika ne zastaja.

Z rastjo gospodarstva in zboljševanjem življenjske ravni pa ta enostavnost v poslovanju proizvajalcev čedalje bolj izginja. Proizvodnja zadovoljuje tedaj potrebe prebivalcev z višjo življenjsko ravni (avtomobili, električni gospodinjski aparati, potovanja, turizem itd.). Madžarski profesor Varga¹ je pred leti pisal, ko je razmišljal o vlogi tržne raziskave v socialističnih deželah, da zaradi dolgotrajnega pomanjkanja blaga, ki je do nedavnega še vladalo v vzhodnih deželah, izredno povečanje proizvodnje nekaterih vrst izdelkov in temu ustrezne ponudbe še ni povzročilo hujših problemov v zvezi s plasmajem niti neravnovesij v gospodarstvu.

Ljudje so kupovali blago, ki so jim ga ponujali. Profesor Varga pa je opozarjal, da je treba v prihodnjih letih pričakovati spremembe, ker se bodo precej povečali nominalni in realni osebni dohodki. Dokler so dohodki nizki in vlada sorazmerno pomanjkanje blaga, je dejal Varga, jih trošimo za nakup osnovnih življenjskih potrebščin. V takšnih okoliščinah bodo ljudje, čeprav si želijo rjavih čevljev, kupili črne, če rjavnih ni dobiti, ker pač nočejo hoditi bos. Z večajočimi se dohodki pa se potem, ko so zadovoljene najnujnejše življenjske potrebe čedalje bolj uveljavlja porabnikova izbira. Z dohodkom, ki ga je namenil za nakup določenega blaga, ne bo kupil kakega drugega, če zelenega ni v zalogi, ampak bo dohodek shranil in čakal, dokler se na trgu ne bo pojavil ta

¹ Stefan Varga: »Economic and Market Research in East and West«. »Studi e ricerche«, 1/1962, CISER.

izdelek. Da bi se izognili neravnovesjem kot posledici omejenih pojavov, je pisal profesor Varga, bo razvoj silil k čedalje večjemu poudarku in uporabi tržne raziskave tudi v socialističnih deželah.

Profesor Varga je to pisal pred leti; danes pa v vzhodnih deželah že prihaja do zastojev v prodaji blaga.

Tržna raziskava se je na Zahodu prvotno razvila v proizvodnih podjetjih in v njih še danes prevladuje. V vzhodnih deželah pa je bolj poudarjen njen makroekonomski vidik — tržna raziskava naj služi interesom planskega gospodarstva kot celote. V zahodnem časopisju pišejo, da je postala tržna raziskava »Lieblingskind« sovjetskih planerjev.² Morda je ravno makroekonomska usmerjenost tržnih raziskav, ki lahko le v najbolj grobih potezah nakazujejo smer za razvoj podjetij in jih seznanjajo le z globalnimi velikostmi popraševanja, torej tržna raziskava, ki ne seznanja podjetij s podrobnostmi in jim ne daje dovolj podatkov, da bi se kvantitativno in kvalitativno prilagajala potrebam in zahtevam potrošnikov, vzrok, da iščejo na Vzhodu rešitev za naraščajoče zaloge nekurantnega blaga v trgovini in s pomočjo trgovine. Nemaleokrat poudarjajo, da je trgovina tista, ki naj s potrebami kupcev seznanja proizvajalce.³

Dejansko pa postaja za proizvodna podjetja na Vzhodu, tako kot je že dolgo vrsto let za kapitalistična podjetja, čedalje važnejši dejavnik, s katerim morajo računati, obnašanje porabnikov na trgu, njihove potrebe, zahteve in nakupni nameni. Končno pa izraža to usmerjenost tržne raziskave na Vzhodu tudi misel nekega sovjetskega ekonomista, da je treba predpostavljati, da bodo porabniki tam, kjer lahko svobodno izbirajo ponujene dobrine, izbrali v mejah, ki jim jih narekuje denar, tiste, o katerih menijo, da so jim najbolj koristne.⁴

Višja raven proizvodnje se ne kaže samo v veliki množici novih dobrin, ampak tudi v množičnosti proizvodnje. Ko so bili obrati manjši, je proizvajalec še lahko uravnaval svojo proizvodnjo (in jo v manjših obratih še danes) po trgu, tako kot ga občuti po naročilih posrednikov in navsezadnje

² »Die Illusion der Entscheidungsfreiheit im sowjetischen Betrieb«, »Neue Zürcher Zeitung«, 238/1966.

³ Tako beremo, da »trgovska mreža ne pozna dovolj potreb in želja kupcev« »Neravnovesje na trgu — poljska industrija ni dovolj prisluhnila potrebam trga«, »Delo«, 20. I. 1966), ali pa, da odslej direktor Noskov iz tekstilne tovarne »Bolševiška« ne bo več usmerjal proizvodnje po birokratskih načelih, ampak bo skušal prilagoditi proizvodnjo okusu potrošnikov in jo bo usmerjal po dejanskih naročilih iz trgovine (»Sovjetske tovarne naj delajo za potrošnika«, »Gospodarstvo«, 18. 12. 1964).

⁴ Misel je v soglasju z drugim Gossenovim zakonom.

tudi po svoji subjektivni oceni razvoja trga v prihodnje. Samo v tem smislu — torej prek naročil — mu je trg vodilo za akcijo. Kraljevala je oziroma v majhnih podjetjih še vedno kraljuje, kot pravi francoski ekonomist Paquet, »metoda vohljanja«. ⁵ V takih razmerah proizvajalci odločajo na podlagi »lastnih ali tujih izkušenj, tradicije, navad in običajev, analogije, osebnega mnenja in predvidevanja, zanašanja na lastne strokovne sposobnosti in tega, kar po navadi imenujemo intuicijo, ter na temelju rezultatov nesistematičnega raziskovanja trga«. ⁶ Odločitve na takih temeljih pa so tvegane in postanejo nevzdržne v avtomatizirani in množični proizvodnji. Pri takšni proizvodnji postane tržna raziskava posebno nujna. Razvoj avtomatizacije pomeni množično proizvodnjo, ki temelji na velikanskem vložnem kapitalu in ki mora biti dolgoročno planirana. To pa zahteva, da se prouči, kakšen bo trg v prihodnje, in zagotovita razmah in nepretrganost prodaje.

Bolj ali manj pasiven odnos proizvajalcev nasproti končnim kupcem-porabnikom je značilen za trg proizvajalca. Drugačen pa je odnos proizvajalcev, ko začne na trgu prevladovati kupec. Še zlasti tedaj, ko začno proizvajalci individualizirati svoje izdelke z blagovno znamko. Značilni za sodobno proizvodnjo sta čedalje večja diverzifikacija proizvodov in čedalje večja prodaja proizvodov z blagovno znamko. O diferenciaciji oziroma o diverzifikaciji produktov piše profesor Bajt kot o procesih, v katerih se oblikujejo produkti posebne kakovosti, zunanjega videza, posebnega imena. »Namesto da bi produciral prav tak produkt, kakor vsi drugi, producira producent svojega malo drugačne kakovosti, drugačnega zunanjega videza, opremljenega s posebnim imenom, etiketo, zavitega na poseben način.« ⁷ S prodajo blaga z blagovno znamko vzpostavlja proizvajalec neposreden stik s

⁵ Pierre Paquet: »Investissements et études de marché«, »Recherches économiques«, Paris 1962, str. 22.

⁶ Ottavio Rondini: »Le ricerche di mercato«, Università degli studi di Trieste, str. 2.

⁷ Aleksander Bajt: »Uvod v politično ekonomijo«, Ljubljana 1965, str. 461.

Mnogi avtorji, med njimi tudi Konrad Mellerowicz govorijo o tem, da je čedalje večja diverzifikacija značilnost sodobne proizvodnje (Konrad Mellerowicz: »Le rôle des marques dans la distribution«, »L'ILEC«, 11/1964).

Na simpoziju, ki ga je organizirala v Milanu leta 1964 zveza znanstvenih in tehničnih društev s sodelovanjem stanfordskega raziskovalnega inštituta s temo: »Diverzifikacija v industriji: novi produkti za nove trge«, je bil prikazan razvoj tega pojava. Nastanku in razvoju procesa diverzifikacije v industriji proti koncu 19. stoletja je sledilo obdobje vrnitve h konceptu specializacije (zlasti, izrazito v času ekonomske depresije 1929. leta), ki je trajalo do konca druge svetovne vojne.

kupcem, si ustvarja svoj krog potrošnikov, za kupca ni več anonimen in je odgovoren za kakovost blaga ter z reklamo podpira prodajo svoje blagovne znamke. V odnosu do kupca za kakovost blaga ni več odgovoren trgovec, ampak proizvajalec, ki stoji za blagovno znamko. Pri anonimnem blagu bo kupec odtegnil svoje zaupanje trgovcu, pri blagu z blagovno znamko pa proizvajalcu blaga. Reklamo, s katero vpliva neposredno na potrošnike, ter odgovornost za kakovost blaga prevzame proizvajalec. Naloga marketinga je, da najde nove trge za nenehno večajočo se proizvodnjo, toda ta naloga je, čeprav je bilo potrebno dalj časa, da so to proizvajalci spoznali, zdaj rezervirana za proizvajalce. Ne morejo se je znebiti in jo prenesti na trgovino, čeprav bi ji odobrili dodatne rabate, ker te naloge trgovina ne more opravljati ali je vsaj ne more opravljati sama.⁸ Tako postane raziskava in odkrivanje novih trgov bistvena funkcija proizvajalcev. Trgovina ne razpečava posameznih izdelkov, ampak asortiment, in ni njena naloga povečati trg nekemu izdelku ali vpeljati nov izdelek — v tem smislu ostane trgovina še vedno samo posrednik med proizvajalcem in potrošnikom. Proizvajalci so tisti, ki razvijajo v svojih razvojnih oddelkih nove izdelke v skladu s potrebami, ki so jih neposredno spoznali na trgu (v stiku s potrošniki), in izdelke tudi modificirajo v skladu z napotki, ki so jih dobili v neposrednem stiku s končnimi kupci-porabniki (blagovni testi); in proizvajalci so naposled tisti, ki skrite in pri potrošnikih še neizoblikovane potrebe oblikujejo in ustvarijo proizvode, ki te potrebe lahko zadovoljijo. Proizvajalci oziroma njihovi razvojni oddelki so tudi tisti, ki anticipirajo potrebe tudi za več let naprej, in naposled so ravno proizvajalci tisti, ki vzbujajo nove potrebe. Zavedati pa se moramo, da gre v razvitih industrijskih družbah proces vzburjanja novih potreb po dobrinah osebne rabe že predaleč in v škodo zadovoljevanja potreb po javnih dobrinah. Tako daleč da postaja proizvodnja že sama sebi namen, ker kot pravi Galbraith: »... potrošnikove potrebe ustvarja isti proces, ki jih zadovoljuje — potrošnik se ne odloča neodvisno. Podvržen je silam reklame in tekmovanja za prestiž, s katerim ustvarja produkcija povpraševanje po svojih produktih.«⁹

Po vojni se je spet utrdila diverzifikacija, posebno v letih povojnega ekonomskega razvoja. Razlog za razvoj diverzifikacije po vojni naj bi bil v večji organizacijski prožnosti podjetij glede na kontinuirane spremembe v tehnologiji in v okolju, ki ga povzroča ekonomsko industrijski napredek (Luigi Pieraccioni, »Il marketing nel piano di ricerca e di sviluppo aziendale«, »Studi di mercato«, 10/1964).

⁸ Konrad Mellerowicz, prav tam, str. 15.

⁹ J. Galbraith: »Družba, ki živi v izobilju«, Cankarjeva založba 1964, str. 276.

V sodobnem gospodarstvu postaja poglobitni problem distribucija¹⁰. Proizvajalci ne morejo več širiti proizvodnje, ne da bi si že prej zagotovili trge, ki bodo sposobni absorbirati povečano proizvodnjo. V skladu z naraščajočo distribucijsko dejavnostjo v sodobnem gospodarstvu (čedalje večje število zaposlenih v distribuciji, pa tudi večji delež distribucijskih stroškov v drobnoprodajni ceni, ki doseže v razvitih deželah celo 50 in 60%) lahko opazimo čedalje večjo in pomembnejšo vlogo, ki jo imajo sami proizvajalci v komercializaciji svojih izdelkov. Razlogi, da posežejo proizvajalci na področje distribucije, so znani in so med drugimi predvsem: velikost sodobnih proizvodnih obratov, povečanje fiksnih stroškov in majhna sposobnost prilagajanja skokovitim naročilom. Racionalna proizvodnja in nizki produkcijski stroški pa niso mogoči, če ni zagotovljen po velikosti ustrezen in reden odtok blaga. Med nalogami, ki jih ima sodobni proizvajalec, je v ospredju tudi ta, da bedi nad celotnim pretokom blaga, dokler blago ne pride v roke potrošnika. Zato proizvajalci izbirajo med posameznimi prodajnimi potmi in posredniki ter zagotavljajo rednost pretoka blaga s tem, da dajejo potrošniku izdelek, ki ustreza tako s tehničnega kakor z ekonomskega vidika (cene) in hkrati tudi psihologiji konsumenta. Proizvajalčeva naloga je tudi, da bedi nad razširjenostjo prodaje svojega izdelka (po slojih prebivalstva in geografsko) ter da zagotovi, da bo njegovo blago pri potrošniku sprejeto, tako da odkriva njegove potrebe in da spoznava tudi nove. Nenehno mora biti na tekočem glede sprememb na trgu in prodaje svojega izdelka različnim slojem prebivalstva. Še važneje

¹⁰ Temu izrazu se je težko izogniti, ker ga uporabljajo v enakem smislu tako v angleški, ameriški, francoski in italijanski kakor tudi v nemški literaturi (kjer ga včasih prevajajo s »Vertrieb«), čeprav bi lahko uporabili izraz trgovina. Vzrok je v tem, da s pojmom »distribucija« ne zajemajo samo trgovinske dejavnosti, ampak tudi vrsto drugih, in razen trgovcev še polno drugih udeležencev v distribucijskem procesu, med njimi tudi same proizvajalce, ki največkrat z nadomeščanjem posameznih členov v distribucijski verigi opravljajo distribucijske funkcije, pri tem pa zaračunavajo samo stvarne stroške, ne pa tudi trgovskega profita. Fabrizi, ki pravi, da s formalnega vidika ustreza pojem distribucija starejšemu izrazu trgovina, utemeljuje uporabo prvega, ker »zajema ekonomsko dejavnost vseh sil, ki delujejo pri pretoku blaga s primarnih produkcijskih virov h končni porabi. Ekonomske aktivnosti, ki sodelujejo pri distribuciji, so torej in predvsem sama produkcijska podjetja s svojo specifično funkcijo, usmerjeno k plasmaju proizvedenih dobrin, potem vsa grosistična in detajlistična podjetja kot tudi vsa množica pomožnih dejavnosti, ki sodelujejo, da bi omogočile pretok blaga. V distribucijsko dejavnost je treba šteti še aktivnost samih konsumentov kot končnih kupcev in razen tega še postranske dejavnosti, organizirane zato, da bi ekonomsko povezale produkcijo s potrošnjo; to je podjetniško aktivnost transporta, skladiščenja, reklame, financiranja in servisa.« (C. Fabrizi, »Aspetti e Problemi della Distribuzione Commerciale«. Cedam 1959, str. 111.)

je, da spozna, kaj sodijo o izdelku, v kakšne namene ga uporabljajo, kakšnih izboljšav si želijo, kateri so razlogi, da se nekateri sloji obotavljajo in ne odločijo za nakup. Z vidika teh funkcij proizvajalcev je treba gledati na reklamo kot na najvažnejše sredstvo za pospeševanje distribucije. Že z reklamo, usmerjeno k potrošniku, posega proizvajalec na področje distribucije, saj je potrošnik pod neposrednim vplivom proizvajalca in je distributor hočeš nočeš prisiljen (če je več distributorjev na enem območju) prodajati izdelek, za katerega dela proizvajalec reklamo.¹¹ S tem, ko za izdelek dela reklamo, ko ga dozira in embalira, ga dejansko že vnaprej prodaja in s tem prevzame nase del distribucijske funkcije. Posega pa v distribucijo tudi z neposrednimi ukrepi: nadomešča nekatere posrednike, na primer grosiste pri blagu z znamko,¹² navezuje stike neposredno z detajlisti oziroma z njihovimi združenji za nabavo, izbira, kot že omenjeno, za svoj izdelek najbolj primerne distribucijske poti in končno tudi določa svojemu izdelku ceno na drobno.

Čeprav so poskusi trgovine, ko dobi oligopolni ali monopolni položaj nasproti proizvajalcem, da bi proizvajalce omejila zgolj na funkcijo proizvajanja, pa razvoj kaže, da je trgovina omejena na posredovanje blaga in da skuša izpopolniti to posredovalno funkcijo. V konkurenčnem boju distributorji med seboj in zaradi selekcijskega pritiska samih proizvajalcev, racionalizirajo distribucijo z nabavno in prodajno politiko, katere namen je nižja prodajna cena, na primer z nabavo velikih količin neposredno pri proizvajalcih, z omejevanjem asortimenta v globino¹³ itd.

Na vprašanje, zakaj morajo proizvajalci sami proučevati strukturo trga za svoje izdelke in razvoj povpraševanja, da

¹¹ Pri nas bi bila ta možnost samo za proizvajalce trajnih dobrin, ker je le pri teh v večjih krajih več ponudnikov za enako blago. Pri dobrinah za vsakdanjo rabo, kjer pa večinoma na posameznih tržnih območjih prodaja blago en sam posrednik, sta tako proizvajalec kot potrošnik odvisna od njegovih odločitev. Reklamo, ki bi potrošnika opozarjala na posamezne blagovne znamke, pri nas tu učinkovito nadomeščajo nagrade tistim, ki v podjetju odločajo o nakupu. Saj je znano, da veliki zaslužki trgovskih potnikov niso namenjeni le njim.

¹² Opaziti je, da se zmanjšuje vloga grosistov v posredovanju blaga. Pri blagu z blagovno znamko prevzemajo funkcijo grosističnega posredovanja sami proizvajalci, ohranijo pa grosisti svojo pozicijo v posredovanju kmetijskih pridelkov, rudnin in tistih industrijskih izdelkov, ki jih ni mogoče individualizirati z blagovnimi znamkami (C. Fabrizi, prav tam, str. 281).

¹³ Gre za to, da v trgovini ne zmanjšajo asortimenta v širino, se pravi, da ne zmanjšajo števila različnih vrst izdelkov, ampak se pri vsaki vrsti izdelkov, ki jo imajo zastopano v svojem asortimentu, omejujejo na določene kakovostne razrede in s tem na določeno raven cen, ki ustreza kupni moči določenega sloja prebivalstva.

bi si vnaprej zagotovili prodajo blaga in kar najboljše izkoriščanje produkcijskih zmogljivosti, odgovarja ekonomist profesor Konrad Mellerowicz, da proizvajalec ne sme dovoliti, da bi bil njegov konkurenčni položaj na trgu, ki sloni na dolgoročnem planiranju trga in prodaje, ogrožen od nenadnega in skokovitega povpraševanja distributorjev. Zaradi naravne manjše prožnosti produkcijskega aparata bi taka nihanja v povpraševanju negativno vplivala na produktivnost.¹⁴ Da je proizvajalec posegel že prek ozkega okvira proizvodnje, potrjuje tudi ugotovitev francoskega predstavnika trgovine na drobno. Ko je našteval funkcije trgovine, je omenil tudi funkcijo trgovine na drobno, da obvešča proizvajalce o okusu, potrebah in reagiranju potrošnikov. Hkrati pa je z obžalovanjem ugotavljal, da so nekoč proizvajalci to funkcijo trgovine bolj cenili kot jo zdaj.¹⁵ To pa je razumljivo, saj je postala funkcija marketinga funkcija proizvajalca.

Za proizvajalca postaja torej čedalje bolj bistveno vprašanje, ali je njegova ponudba v skladu s trgom, potrebami, željami, okusom in kupno močjo končnih kupcev. Da bi proizvajalec zasnoval svoj proizvodni program, mu ne zadoščajo več le rezultati volitev (ta izraz uporablja profesor Černe) potrošnikov na trgu, ki mu jih trgovina sporoča v obliki naročil:

1. Ker te rezultate prejme šele po daljšem časovnem obdobju, vedeti pa bi moral že vnaprej, kakšne bodo reakcije potrošnikov na njegove poslovne odločitve;

2. ker ti rezultati izražajo tudi želje in koristi trgovine (to je razlog, da v učbenikih o tržni raziskavi še posebej opozarjajo proizvajalce, naj se obračajo za informacije neposredno na končne kupce);

3. ker so empirične raziskave pokazale zakonitost potenciranja tako večjega povpraševanja kot tudi kontrakcije povpraševanja na distribucijski poti od končnega potrošnika prek detajlistov, grosistov in drugih posrednikov do proizvajalca (večje povpraševanje končnih kupcev prikažejo posredniki proizvajalcem precej bolj napihnjeno, vsako kontrakcijo povpraševanja pa še bolj uplahnjeno).¹⁶

Čeprav pri nas še ne moremo govoriti na splošno o trgu kupca kot obliki trga, ki je povzročila, da so začeli proizvajalci posvečati skrb distribuciji svojih dobrin, gre vendarle razvoj v tej smeri in so danes že pogoste, lahko rečemo nor-

¹⁴ K. Mellerowicz, prav tam, str. 42.

¹⁵ Robert Delorozoy: »Coûts et marges dans le commerce de détail«. L'ILEC 12/1965.

¹⁶ CEGOS, 1959.

malne, težnje proizvajalcev, da posegajo s področja same proizvodnje na področje distribucije, da pridejo v stik s potrošniki in da začno proizvajati na temelju neposredno izmerjenih potreb; da začno nadzirati distribucijo svojih izdelkov, da sugerirajo ali celo določajo cene na drobno, da si ustvarjajo svoje distribucijsko omrežje skladišč, zastopstev itd.

Ko so proizvodni obrati majhni ter zaradi manjših fiksnih stroškov bolj sposobni za prilagajanje in ko proizvodnja zadovoljuje le najnujnejše, še ne razvite potrebe, lahko govorimo, da trgovina usmerja proizvodnjo s svojimi naročili. Da pa sodobne proizvodnje ni mogoče usmerjati samo z naročili, so proizvajalci v razvitih deželah že spoznali.¹⁷ Takšno usmerjanje bi bilo preveč kratkoročno, vprašanje pa je tudi, ali ta naročila odsevajo dejanske razmere v povpraševanju. Če bi se proizvajalci zanašali na trgovino, da jih bo usmerjala, se ne bi ravno pri proizvajalcih razvila tržna raziskava in posebne metode proučevanja prodaje v trgovinah ter potrošnje (panel trgovin in panel gospodinjstev).

Celo na takih trgih, kot je trg zelenjave in vrtnin, se v zahodnih državah ne zanašajo več na informacije trgovine, s pomočjo katerih bi se proizvodnja uskladila s povpraševanjem, ampak začno proizvajalci sami raziskovati trg ali pa to stori zanje država, kot na primer v Italiji, kjer so pred leti ustanovili inštitut za raziskavo trga kmetijskih pridelkov, ki naj z ugotavljanjem potreb in tendenc v spremembi strukture povpraševanja pripomore k boljši prilagoditvi proizvodnje.

¹⁷ Tako so proizvajalci, kot pravi profesor Behrens, sprva v tržnih raziskavah delali napake, ker so pogosto spraševali trgovce, če so hoteli dobiti vpogled v razmere v potrošnji. Domnevali so, da trgovci zaradi stalnega stika s potrošniki najbolj poznajo demografsko in socialno strukturo potrošnikov in druge pomembne subjektivne momente. Zaradi njihove tesne zveze s konsumentmi, združene s poznavanjem stroke, in ker so bili voljni dajati informacije, so jih dolgo časa imeli za idealen vir podatkov o konsumentih. Dolga pa je bila pot do spoznanja, da so trgovci kot vir podatkov o potrošnikih kaj malo prikladni. Njihove informacije slonijo namreč na bolj ali manj slučajnih in pomanjkljivih opazovanjih in razen tega težijo k temu, da to kar opazijo, zavestno in podzavestno potvarjajo v skladu s svojo poslovno politiko; niso nevtralni opazovalci. Danes se je v praksi tržne raziskave že prebilo spoznanje, da je komaj mogoče upoštevati trgovce kot vir informacij o potrošnikih (Karl C. Behrens: »Demoskopische Marktforschung«, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. H. Gabler, Wiesbaden. 1961. str. 37). Podobnega mnenja je tudi Mellerowicz, ki trdi, da trgovci lahko opravljajo tržne raziskave le v omejenem obsegu, zato da bi določili lokacijo svojih prodajaln, testirali prodajo novih izdelkov. Razlog, da ne morejo v tržni raziskavi nadomestiti producentov, ni samo v tem, da so njihova sredstva omejena, ampak tudi v tem, da je njihova klientela le del prebivalstva, na katero se obračajo velike blagovne znamke (K. Mellerowicz; prav tam, str. 42.).

V razvitih deželah poznajo tržno raziskavo tudi v trgovini, vendar pa je ta specifična za trgovino in je tudi predmet raziskave precej drugačen kot predmet raziskave pri proizvodnih podjetjih. Rezultati tržne raziskave v trgovini služijo predvsem za oblikovanje prodajne politike v trgovini, politike zalog, cen. Trgovina raziskuje komercialno gravitacijo posameznih središč, da bi se na temelju te lahko odločila za lokacijo svoje nove prodajalne ali za nov oddelek v že obstoječi prodajalni ter da bi preventivno ocenila prodajne možnosti nove prodajalne. Trgovina ugotavlja demografsko in socialno strukturo kupcev in njihove navade pri nakupih, da bi lahko tem kupcem prilagodila svoj asortiment blaga. Te vrste tržne raziskave opravljajo veliki detajlisti, veliki magazini, trgovinska podjetja s podružnicami; tako so na primer tržne raziskave te vrste v Italiji pokazale, da blagovne hiše tipa Rinascente ne morejo uspevati v krajih, ki imajo manj kot 300.000 prebivalcev, in da lahko odpre Upim svojo blagovnico le v središču z najmanj 60.000 prebivalci.¹⁸ Prav v trgovini se je na področju tržne raziskave razvila metoda eksperimenta, s katero ugotavljajo, kakšen učinek ima na prodajo sprememba cene, sprememba razvrstitve blaga v prodajnem prostoru, v izložbi in sprememba reklame.

Kot vidimo, je tržna raziskava v trgovini usmerjena predvsem na izboljšanje prodaje in prodajne tehnike v trgovini in je namenjena trgovini sami. Ali je po vsem tem še upravičena pri nas čedalje bolj poudarjena misel, da je trgovina tista, ki naj usmerja proizvodnjo? S tem, da prisodimo funkcijo marketinga proizvajalcem, ni kršena delitev dela med proizvodnjo in trgovino, ki še vedno prevladuje in je v določeni meri (kljub temu, da jo na nekaterih členih nadomeščajo proizvajalci) nenadomestljiva v komercialni distribuciji blaga. Bojimo se le, da bi s prevelikim poudarkom, ki ga je slišati zlasti v zadnjem času, da je trgovina usmerjevalka proizvodnje ali celo, kot nekateri pravijo, dejavnik proizvodnje, pasivizirali proizvajalce na področju tržne raziskave in tako še pomagali utrditi, na žalost, že dokaj ustaljeno miselnost — bo že trgovina povedala, kaj in koliko je treba proizvajati. Ali niso izkušnje, ki jih imamo s trgovino kot usmerjevalko kmetijstva, že dovolj zgovorne?

META LESKOVIC
BOZO ZORÁN

¹⁸ G. Tagliacarne: »Tecnica e pratica delle ricerche di mercato«, dott. A. Giufrè, Milano 1960, str. 451.

*Ustavno sodstvo in njegovi problemi**

Jugoslavija je prva socialistična država, ki je z novo ustavo uvedla sodno kontrolo ustavnosti in v ta namen še posebno ustavno sodstvo. Kot je znano, je imela Jugoslavija, preden je bila sprejeta nova ustava, tako imenovano politično kontrolo ustavnosti, ki pa v praksi ni dala posebnih rezultatov. Ker je to v socialistični družbeni ureditvi popolnoma nova institucija, sem si zadal v tej razpravi nalogo, da obdelam nekaj najvažnejših vprašanj ustavnega sodstva (pojem ustavnega sodstva in podobno) ter prikazem nekatere konkretne probleme našega ustavnega sodstva. Vsekakor je ustavno sodstvo del organizacije oblasti (političnega sistema) in je kot tako odvisno od konkretnih družbenih razmer.

Institucija sodne kontrole ustavnosti se je pojavila z moderno pravno državo in s pisanimi ustavami. Sodna kontrola ustavnosti je nastala iz spoznanja, da lahko kršijo ustavo tudi državni organi (predvsem zakonodajni). Nastala je v različnih družbenopolitičnih in zgodovinskih okoliščinah, zato se tudi ni razvilo enotno pojmovanje te institucije. Idejna osnova ustavnega sodstva temelji na pojmovanju, da je ustava najvišji pravni akt, ki stoji hierarhično nad vsemi drugimi splošnimi pravnimi akti (predvsem zakoni). Ustavno sodstvo se je na podlagi takega pojmovanja najprej pojavilo v Združenih državah Amerike v okviru rednega sodstva. Ustava ZDA namreč ni določala kakšne posebne oblike sodne kontrole ustavnosti. Predsednik zveznega vrhovnega sodišča ZDA Marshal, s katerim se prvič v zgodovini omenja pojem sodne kontrole ustavnosti, je leta 1803 kot prvi razglasil neki zakon za protiustavnega na podlagi tolmačenja pisane ustave.

Šele veliko pozneje se je sodna kontrola ustavnosti razvila v Evropi. Prvi zametki so se pojavili v nekdanji Avstro-Ogrski, v ustavi iz leta 1867, in v ustavi Švice. Švica je z

* Prispevek je dopolnjen in predelan odlomek iz avtorjevega magistrskega dela »Pomen ustavnega sodstva v političnem sistemu« — op. ured.

ustavo iz leta 1874 dala zveznemu sodišču pravico, da rešuje nekatere ustavnopravne spore in mu s tem v zvezi zaupala tudi kontrolo ustavnosti skladnosti kantonske zakonodaje s federalno. Sodna kontrola ustavnosti se je razmahnila v Evropi šele po prvi svetovni vojni, zlasti pa po drugi. V Evropi je bilo ustanovljeno (in sploh na svetu) prvo ustavno sodišče v Avstriji z ustavo iz leta 1920. Podobne institucije so se pojavile tedaj v Češkoslovaški in Španiji. Po drugi svetovni vojni pa so dobile med drugim posebno ustavno sodstvo Italija in Zvezna republika Nemčija. V Evropi dolgo ni bila priznana pravica sodne kontrole ustavnosti zakonov niti v teoriji niti v praksi. Pojmovanje primata predstavniških teles je namreč izključevalo tudi vsako posredno obliko sodne kontrole ustavnosti, kot se je razvila v ZDA. V pravni teoriji¹ je prevladalo mnenje, da mora biti pravica sodne kontrole ustavnosti izrecno dana z ustavo.

Ustavno sodstvo je v Jugoslaviji organizirano po federativnem načelu. V federativno urejenih državah imamo dve varianti tega sistema. Sodno kontrolo ustavnosti lahko opravlja samo eno sodišče za celotno ozemlje (Avstrija) ali pa imamo poleg osrednjega sodišča še posebna sodišča članic (Zvezna republika Nemčija). V Jugoslaviji smo se odločili za drugo varianto. Organizacija posebnega ustavnega sodišča je določena navadno s posebnimi predpisi — ustavnega značaja. Pri tej organizaciji so posebno važna tale vprašanja: obseg pristojnosti, tehnična ureditev sodne kontrole ustavnosti, metode dela, način odločanja, večina, ki se zahteva za sprejemanje odločitev, imenovanje in razreševanje sodnikov, trajanje funkcijske dobe in pa strokovna izobrazba sodnikov.

Ceprav je jugoslovansko ustavno sodstvo organizirano na federativnem načelu, so si vsa sodišča med seboj zelo podobna, ker so organizirana po enakih načelih. Med sodišči (zveznim in republiškim) ni nobenih bistvenih razlik glede organizacije, obsega pristojnosti in pravice sprožiti postopek. Takšna enotnost ustavnega sodstva v Jugoslaviji je izraz načela, da je ustavno sodstvo enotno. Takšne enotne ureditve oblik in načel, na katerih sloni sodstvo, ne najdemo v drugih federativno urejenih sistemih sodne kontrole ustavnosti (npr. Zvezna republika Nemčija). Ustavno sodišče Jugoslavije je rabilo kot vzorec za organizacijo, določitev pristojnosti in postopka za vsa republiška ustavna sodišča, zato se le-ta med seboj ne razlikujejo (razen v številčni sestavi in podobno).

¹ Dr. M. Stojanović: »Sudska kontrola ustavnosti«, Savremena administracija, Beograd 1960, str. 6.

Nekateri teoretični problemi ustavnega sodstva

Ustavno sodstvo je del organizacije oblasti (političnega sistema) in ima nalogo predvsem s pravnimi sredstvi varovati tiste družbenopolitične odnose, ki so določeni z ustavo. V pravni teoriji² razlikujemo širši in ožji pojem ustavnega sodstva. Z ustavnim sodstvom v najširšem pomenu besede razumemo reševanje določenih ustavnopravnih sporov v sodni obliki z namenom varovati ustavo. V ožjem pomenu besede pa razumemo z ustavnim sodstvom ocenjevanje (presojo) skladnosti zakonov z ustavo — to je kontrola ustavnosti zakonov. Ustavno sodstvo lahko deluje samo v sistemu trdne ustave. Če bi se lahko z navadnim zakonom, se pravi z navadnim zakonodajnim postopkom ustava spremenila, bi bila sodna kontrola ustavnosti brez smisla. Čim bolj je kaka ustava trdna, tem bolj ji ustreza sodna kontrola ustavnosti. Odpornost (trdnost) ustave pa se v modernih političnih sistemih poskuša učinkovito zajamčiti z organizacijo sankcije zoper zakone, ki kršijo ustavo oziroma njene določbe. Seveda pa so pretirane trditve tistih teoretikov³, ki menijo, da ustave brez pravnega jamstva (ustavnega sodstva) niso ustave, ampak navadni zakoni, ker zakonodajalec ni vezan na ustavo. Po mnenju drugih⁴ je zakonodajalec pri sprejemanju zakonov ravno tako vezan na ustavo, ne glede na to, ali so z ustavo pravna jamstva za spoštovanje ustave določena ali ne. Posebnost ustavnega sodstva je predvsem v tem, da opravlja sodno varstvo sodni organ (redni, posebni) v obliki sojenja, pri čemer se meni, da je sodni organ najbolj primeren za reševanje ustavnih sporov. V zgodovini kontrole ustavnosti poznamo tudi tako imenovano politično kontrolo ustavnosti. Ta kontrola ustavnosti je razširjena predvsem v socialističnih državah, vendar ni dala posebnih rezultatov.

Ker se je, kot smo videli, institucija sodne kontrole ustavnosti razvila v okviru meščanske pravne države, so se z upravičenostjo sodne kontrole ustavnosti ukvarjali predvsem meščanski teoretiki. Socialistične države do nedavnega sploh niso poznale te institucije, ampak so jo pod vplivom sovjetske pravne znanosti sploh odklanjale. Jugoslavija je prva, ki je prenehala tako gledati na to institucijo.

² Ivo Krbek: »Ustavno sudovanje«, Zagreb 1960, str. 6.

³ H. Kelsen-H. Triepel: Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit, Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, Heft 5, Berlin und Leipzig 1929, str. 78.

⁴ Dr. Jovan Stefanović: »Ustavno pravo«, 3 knjiga I, Zagreb 1965, str. 75.

V meščanski ustavnopravni znanosti so se razvile različne teorije o ustreznosti oziroma neustreznosti sodne kontrole ustavnosti, tako pod vplivom prakse kakor teorije. Med temi teorijami sta se izkristalizirali dve, ki druga drugi nasprotujeta: normativnopravna in sociološko-politična teorija. V teoriji so se pojavila še druga stališča, kot npr. teorija, da sodna kontrola ustavnosti ni v skladu z načelom enotnosti oblasti (skupščinskim sistemom).

Predstavniki normativnopravne teorije mislijo, da je sodna kontrola ustavnosti nujna v demokratično urejeni družbenopolitični ureditvi. Po tej teoriji naj bi imela vsaka demokratična država ustavo za najvišji pravni akt. Ker je po njihovem mnenju ustava izključno samo pravni akt, je potemtakem tudi ustavni spor le pravni spor. Najpomembnejši zastopnik te teorije je avstrijski pravni teoretik H. Kelsen⁵, ki je mnenja, da zahteva ustava kot najvišji pravni akt nujno kontrolo ustavnosti zakonov. Po njegovem mnenju ustavni sistemi, ki ne ponajo sodne kontrole ustavnosti, niso demokratični oziroma ustavni. Na tej teoriji temelji avstrijska ustava iz leta 1920 (tako imenovana Kelsenova ustava).

Sociološko-politična teorija izhaja iz stališča, da obstaja načelno nasprotje med ustavo in ustavnim sodstvom. Najvidnejši predstavnik te teorije je nemški teoretik H. Triepel⁶. Po njegovem mnenju je ustava izključno samo politična deklaracija (akt). Zaradi tega so ustavni spori lahko samo politični spori in se rešujejo lahko samo s političnimi sredstvi (revolucije, državni udari ipd.). Če se, tako meni, takšni spori rešujejo s pravnimi sredstvi (v sodni obliki), zaradi tega še ne izgube političnega značaja.

Teorija, da sodna kontrola ustavnosti ni v skladu s skupščinskim sistemom, temelji na različnih pojmovanjih. Tako menijo meščanski teoretiki, da sodna kontrola ustavnosti ni v skladu s suverenostjo predstavniških teles (ki temelji na enotnosti oblasti). Poglavitni argument teh nasprotnikov ustavnega sodstva je v tem, da bi vsako poseganje ustavnega sodišča v pristojnost predstavniških teles pomenilo kršitev njegove suverenosti in avtoritete. Takšno stališče je prišlo do izraza v švicarski ustavi, ki ne dopušča sodne kontrole ustavnosti federalne zakonodaje. To razlikovanje med predpisi (kantonskimi), ki so pod kontrolo zveznega sodišča, in predpisi (zveznimi), ki niso pod njegovo kontrolo,

⁵ H. Kelzen: »Opšta teorija prava i države«, Beograd 1951, izd. Arhiv za pravne i društvene nauke, str. 159.

⁶ H. Kelsen-H. Triepel: prej navedeno delo, str. 21—25, 28.

temelji na pojmovanju, da je zvezna skupščina predstavnik narodne suverenosti in da so zaradi tega njene odločitve izraz narodne volje. Po tem pojmovanju imajo kantonske skupščine samo toliko pravic, kolikor jim jih dopušča zvezna ustava.

Podobno stališče imajo glede sodne kontrole ustavnosti tudi ustave SZ in drugih vzhodnoevropskih socialističnih držav. Tako tudi sovjetska pravna teorija in praksa v načelu odklanjata posebno sodno kontrolo ustavnosti. Kot pglavitni razlog za takšno negativno stališče do ustavnega sodstva navajajo⁷, da institucija posebne sodne kontrole ustavnosti ni v skladu s socialistično družbeno ureditvijo, to je diktaturo proletariata, ki se izraža v enotnosti oblasti in ljudski suverenosti. Nadalje se poudarja, da je že sam demokratični značaj oblasti v socialističnih državah dovolj veliko jamstvo za spoštovanje pravic delovnih ljudi. Šele v Jugoslaviji je prevladalo stališče, da kontrola ustavnosti, izražena v pravni obliki, ni v nasprotju s socialistično družbeno ureditvijo in njenim političnim sistemom, ki temelji na skupščinskem sistemu in enotnosti oblasti.

Vse te teorije so enostranske, ker temeljijo na abstraktnih teoretičnih razlagah, kot npr. na pojmovanju ustave ipd. Ustavno sodstvo v svetu izraža in je izražalo različne družbene in politične interese, pač glede na stvarne družbene in politične odnose v posameznih državah. Zato ne moremo govoriti na temelju teh teorij o tem, ali je ustavno sodstvo upravičeno ali ne. Ustavno sodstvo je kot vsaka politična institucija izraz funkcije celotnega družbenega sistema in razmerja sil, ki obvladujejo njegovo politično organizacijo. Tako je npr. uvedba ustavnega sodišča v Zvezni republiki Nemčiji po vojni bila zahteva nekaterih naprednejših krogov nemškega meščanstva, danes pa je to sodišče pod močnim vplivom konservativnih sil nemške družbe (npr. prepoved KP Nemčije). Seveda pa je ustavno sodstvo, četudi je v posameznih primerih prevzelo negativno družbeno vlogo, vendar znalo opravičiti svoj obstoj. Vsekakor ga lahko smatramo za eno izmed zelo važnih poroštev za ureditev določenega političnega sistema, saj potencialno omejuje samovoljo najvišjih organov oblasti (zakonodajnih in izvršilnih).

Sodna kontrola ustavnosti v teoriji in praksi Jugoslavije

Kot sem že v uvodu poudaril, je imela Jugoslavija do sprejetja nove ustave l. 1963 tako imenovano politično kon-

⁷ Zbirka novijih ustava II. Sa predgovorom prof. dr. Gorazda Kušaja, str. XXII, Institut za uporedno pravo, Beograd 1963.

trolo ustavnosti, ki pa v praksi ni dala rezultatov. Z razvojem samoupravljanja in političnega sistema, ki temelji na samoupravljanju, se je Jugoslaviji čedalje bolj izražala težnja po evoluciji in uveljavitvi načela ustavnosti in zakonitosti (tako v teoriji kot v praksi). Iz tega razloga se je čedalje bolj kazala potreba po uvedbi sodne kontrole ustavnosti tudi pri nas. Čeprav je Jugoslavija l. 1963 šele uvedla sodno kontrolo ustavnosti, je praksa že nesporno pokazala potrebo po njej. Vprašanje pa je, ali je ustavno sodstvo to pričakovanje opravičilo.

Vse do razprave v zvezi s sprejemanjem nove ustave pa se vprašanje posebnega sodnega varstva ustavnosti naši pravni in politološki teoriji ni postavljalo. Tudi program ZKJ še ne razčlenjuje pojma ustavnosti, pač pa je v njem močno poudarjeno načelo zakonitosti. V času, ko je potekala razprava v zvezi z osnutkom nove ustave, sta se pojavili dve nasprotujoči si stališči, ki sta poskušali dokazovati upravičenost oziroma neupravičenost sodne kontrole ustavnosti. Eno stališče je bilo proti temu, da se uvede posebna sodna kontrola ustavnosti, češ da le-ta ni v skladu z enotnostjo oblasti (skupščinskim sistemom) in z ljudsko suverenostjo. Drugo stališče pa, ki je izhajalo bolj iz potrebe prakse, se je zavzemalo za to, da se uvede, in je tudi prevladovalo.

Prvo stališče je najbolj dosledno zastopal J. Stefanović⁸, ki je v zvezi s tem med drugim dejal, da je težko sprejeti mišljenje tistih, ki menijo, da načelo enotnosti oblasti ne nasprotuje instituciji ustavnega sodstva, kateremu se zaupa kontrola ustavnosti zakonov, še manj pa mišljenje, po katerem bi ta institucija krepila enotnost oblasti. Edvard Kardelj⁹ pa je, ko je zagovarjal to institucijo, poudaril, da je za nadaljnji razvoj samoupravljanja in socialističnih družbenih odnosov potrebna sodna kontrola ustavnosti. V zvezi s tem je še dejal o funkciji te institucije: »... v naših razmerah ustavno sodišče vsekakor ne more biti čisti sodni organ, ki bi samo statično, to je formalnopravno obravnaval nekatere pojave in probleme na področju ustavne ureditve, ampak jih bo presojal po objektivni družbeni in politični vsebini procesa, iz katerih ti problemi in pojavi nastajajo...«

Neke vrste vmesno stališče pa je zastopal predvsem I. Krbek¹⁰, ki je menil, da je posebna sodna kontrola pri nas

⁸ Dr. Jovan Stefanović: prej navedeno delo, str. 75.

⁹ E. Kardelj: Nova ustava socialistične Jugoslavije, Predosnutek ustave SFRJ, »Komunist«, Ljubljana 1962, str. 190.

¹⁰ I. Krbek: »Problem ustavnog suda kod nas«, Arhiv za pravne i društvene nauke 1—2, Beograd 1961, str. 8.

sicer potrebna, vendar je izrazil prepričanje, da bo ustavno sodišče predvsem preventivno opravljalo kontrolo ustavnosti zakonov. Po njegovem mišljenju bo ustavno sodišče predvsem skrbelo za skladnost podzakonskih aktov in splošnih predpisov samoupravnih organov z ustavo in zakoni. V zvezi z vlogo ustavnega sodnika pa pravi: »Sodnik, ki rešuje ustavno-pravno stvar, mora skrbno paziti, da ostane v okviru sodne funkcije in da si ne prilašča pristojnosti neke nadparlamentarne oblasti. Sodnik, ki to dela, zlorablja svojo pristojnost; namesto da bi bil varuh ustave, jo grobo krši...«¹¹

V zvezi z zgoraj omenjenimi stališči je zato predvsem pomembno vprašanje, ali je sodni nadzor ustavnosti v skladu s socialistično družbeno ureditvijo ali ne in kakšno stvarno funkcijo naj opravlja ustavno sodstvo. Brez dvoma je načelo ustavnosti in zakonitosti tesno povezano s pojmovanjem socialistične demokracije in socialističnih družbenih odnosov. Ni socialistične demokracije brez doslednega spoštovanja načela ustavnosti in zakonitosti. Če je meščanska država uporabila načelo vladavine prava za utrditev svojega družbenopolitičnega sistema, je zato tembolj razumljivo, da bi se moralo načelo ustavnosti in zakonitosti v sistemu socialistične demokracije še doslednje spoštovati. Toda ker je bilo to načelo tako v teoriji kakor v praksi socialističnih držav dolgo časa zanemarjano (in kršeno) je imelo to hude posledice za njeno afirmacijo (socialistično demokracijo). Zato je uvedba sodne kontrole ustavnosti pri nas samo izraz afirmacije načela ustavnosti in zakonitosti. Nadzor ustavnosti, izražen v pravni obliki, pa je samo potrditev takšnega razvoja.

Resnična vloga sodnega nadzora ustavnosti pa je odvisna predvsem od tega, kakšne posledice lahko povzroča ta kontrola. Ker je ustava tako političen kakor pravni akt, ima ustavno sodstvo lahko tako politične kakor tudi pravne posledice. Zato je težko pritrditi mnenju tistih, ki menijo, da mora sodnik paziti, da ostane samo v okviru sodne (pravne) funkcije. Pravne kakor tudi politične posledice sodne kontrole ustavnosti se med seboj tesno prepletajo in jih ni mogoče ločevati. Seveda pa je, kot sem že omenil, ustavno sodstvo tesno povezano z družbenimi in političnimi razmerami, ki vladajo v določenem političnem sistemu. V našem političnem sistemu pa ima ustavno sodstvo seveda specifično vlogo. Čeprav je Jugoslavija prevzela iz meščanske teorije in prakse institucijo sodnega nadzora ustavnosti, pa ima ta institucija v socialistični državi drugo družbenopolitično

¹¹ I. Krbek: Ustavno sudovanje, Zagreb 1960, str. 12.

funkcijo. Funkcija ustavnega sodstva v socialistični družbi je vsekakor utrjevanje socialističnih družbenih odnosov, medtem ko je npr. v okviru meščanske demokracije njegova temeljna funkcija ohranjevanje danih kapitalističnih družbeno ekonomskih odnosov. Tako je npr. ameriško ustavno sodstvo najprej varovalo interese mladih industrialcev in trgovcev, kasneje pa je varovalo koristi farmarjev; v času New deala je postalo orodje najbolj konservativnih sil v ameriški družbi.

Temeljna funkcija našega ustavnega sodstva je skrb za skladnost družbenopolitičnega in pravnega sistema oziroma zavarovanje z ustavo in zakoni določenih družbenih in političnih odnosov. Skrb za ustavnost in zakonitost pa je v Jugoslaviji v skladu s federativno ureditvijo zaupana tudi posebnim republiškim ustavnim sodiščem. Ustavno sodišče Jugoslavije in ustavna sodišča republik tvorijo enoten sistem ustavnega sodstva. Ustavno sodišče Jugoslavije je poseben organ v okviru federacije, ki opravlja kontrolo ustavnosti in zakonitosti v okviru pristojnosti federacije republiška ustavna sodišča pa so posebni republiški organi, ki jim je zaupana skrb za ustavnost in zakonitost v okviru pravic in dolžnosti republik. Ustavno sodišče Jugoslavije in republiška ustavna sodišča niso med seboj v hierarhičnem odnosu, ker opravljajo vsa sodišča pristojnosti samo v okviru pravic in dolžnosti, ki so dane zvezi oziroma republikam.

Poglavitna pristojnost ustavnih sodišč je kontrola ustavnosti zakonov in drugih predpisov ter kontrola zakonitosti podzakonskih predpisov in splošnih aktov samoupravnih organov, le izjemoma pa tudi kontrola posameznih aktov. Zaupanje kontrole ustavnosti zakonov posebnim ustavnim sodiščem pomeni prelomnico v nasprotju z ustavo iz leta 1946 in ustavnim zakonom iz leta 1953, ko je bila ta kontrola dana samo zvezni ljudski skupščini. Ob slovesni zaprisegi članov ustavnega sodišča Jugoslavije je predsednik republike takole orisal naloge, ki čakajo ustavno sodišče Jugoslavije: »Določbe ustave so seveda jasno formulirane, toda tem določbam je treba dati življenje, treba jih je uveljaviti v vsakdanji praksi. Sami veste, da so v naši praksi še razni odkloni. Vaša dolžnost je, da te odklone preprečite. Vi ste odgovorni za spoštovanje nove ustave, preprečevanje kršitev ustavnih določb sodi v vašo pristojnost, pa naj gre za posameznika, kolektiv ali za katero koli ustanovo v naši deželi.«¹²

¹² Delo, 1. februarja 1964, »Svečane izjave članov zveznega ustavnega sodišča pred predsednikom republike«.

Ustavno sodstvo pri nas je zamišljeno bolj kot del skupščinskega sistema.¹³ Formalno se v delovanje ustavnega sodišča zveze (isto velja za republike) nima pravice vmešavati noben organ, niti zvezna skupščina. Seveda pa ima zvezna skupščina nekatere pravice, ki jih nimajo drugi državni organi. Ustavno sodišče Jugoslavije namreč nima pravice direktne kasacije (ukinitve) zveznih zakonov. Poleg tega je dolžnost ustavnega sodišča, da izčrpa poprej vsa sredstva, da ne bi prišlo do odkritega konflikta z zvezno skupščino. Eno takšnih sredstev je pravica in dolžnost ustavnega sodišča, da spremlja pojave, ki so pomembni za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti, ter daje zvezni skupščini mnenja in predloge. Seveda pa mora biti to sodelovanje obojestransko. V drugih ustavnih sistemih ne opazimo med organi sodne kontrole ustavnosti in drugimi državnimi organi takšnega (tesnega) medsebojnega sodelovanja.

Na podlagi dosedanje prakse in izkušenj v delovanju ustavnih sodišč, zlasti zveznega, pa lahko trdimo, da je takšno medsebojno sodelovanje premalo razvito. Tako je npr. ustavno sodišče Slovenije sprožilo pred ustavnim sodiščem Jugoslavije ustavni spor zaradi protiustavnosti nekaterih določb temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju. To je bil prvi tovrstni spor pred ustavnim sodiščem Jugoslavije, ki se je končal z javno obravnavo. Ustavno sodišče pa v konkretnem primeru ni izdalo dokončne odločbe, ampak je samo poslalo pismo zvezni skupščini in ni izkoristilo pravice (zaradi medsebojnega sodelovanja!), da oceni ustavnost tega zakona. Že tedaj so nekateri izražali dvom o pravilnosti takšne prakse ustavnega sodišča. V zvezi s tem je Bogoljub Popović postavil v »Ekonomski politiki« vprašanje¹⁴, ali je bil sklep ustavnega sodišča, da odloži odločanje o tej stvari, v skladu z ustavnimi načeli ali ne. Bogoljub Popović je smatral, da ustavno sodišče ni ravnalo pravilno, kajti ustava jasno določa, da mora ustavno sodišče, če gre za protiustavne zakone, kar je po njegovem mnenju v tem primeru tudi bilo, dokončno odločiti. V zvezi s tem končuje: »... Zato utegne biti odklon od teh načel (ustavnih) tvegano početje, podobno nečemu, kar ovira ne samo normalno delovanje ustavnopravnega mehanizma, marveč tudi resno ogroža sam tak organizem...«

¹³ E. Kardelj: prej navedeno delo, str. 190.

¹⁴ Bogoljub Popović: »Neizkoriščena pravica ustavnega sodišča,« »Delo«, 3. februarja 1966.

Vsekakor je pomenila odložitev dokončne odločitve nevaren precedens, ki lahko škoduje ugledu ustavnega sodišča samega. To je tudi, kot vemo, potrdila praksa. Zvezna skupščina namreč ni odpravila vseh spornih določb iz temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju, ampak je še naprej vztrajala pri nekaterih določbah tega zakona. Tako da je bilo ustavno sodišče Slovenije prisiljeno, da je ponovno sprožilo spor pred ustavnim sodiščem Jugoslavije, toda tokrat proti zakonu kot celoti (razen temeljnih načel).¹⁵

Ustavno sodišče Jugoslavije se je zaradi ponovne sprožitve postopka znašlo v nezavidljivem položaju. Njegova temeljna funkcija je skrb za utrditev ustavnosti in zakonitosti ter enotnosti pravnega reda. Ponovna intervencija ustavnega sodišča Slovenije pa vzbuja dvom, če ustavno sodišče Jugoslavije najbolje opravlja to funkcijo. Ob sprejemanju nove ustave je Josip Hrnčević¹⁶ o vlogi ustavnega sodišča med drugim dejal: »...nevarno pa bi bilo, če bi ustavno sodišče pri razpravljanju o kakem družbenoekonomskem ali političnem problemu posegalo v pristojnost zakonodajalca; ustavno sodišče mora biti do zakonodajalca 'strpno'. Prav tako pa bi bilo nevarno, če bi se ustavno sodišče gibalo samo v okviru prava in pravne logike, kar bi ustavno sodišče lahko pripeljalo na pot pravnega dogmatizma...«

Josip Hrnčević je tedaj izražal skrb za pravilno delovanje ustavnih sodišč pri nas. Zato se v zvezi s tako zamišljeno vlogo ustavnih sodišč vprašujem, do kod naj bo, na priliko v tem primeru, ustavno sodišče Jugoslavije »strpno«. Ali naj ustavno sodišče Jugoslavije zatisne oko, če skupščina ni pripravljena sodelovati z njim? Čeprav je ustavno sodišče s svojo »strpnostjo« že veliko prispevalo k odpravljanju protiustavnih in protizakonitih predpisov¹⁷, pa se zastavlja vprašanje meje sodelovanja z zvezno skupščino. V konkretnem primeru, menim, mora ustavno sodišče zavarovati ustavo, pa čeprav bi to šlo na škodo ugleda skupščine. Zato sodim, da je za afirmacijo ustavnega sodstva pri nas neogibno potrebno, da se spoštujejo tudi njegovi sklepi. Žal je praksa pokazala, da zvezna skupščina premalo resno jemlje preventivno dejavnost ustavnega sodišča Jugoslavije. Zato menim, da se bo moralo ustavno sodišče odločneje boriti

¹⁵ Pismo ustavnemu sodišču Jugoslavije o temeljnem zakonu o pokojninskem zavarovanju, Bilten ustavnega sodišča SR Slovenije, letnik III, št. 1, januar 1967 stran 9.

¹⁶ Dr. J. Hrnčević: »O ustavnosti i zakonitosti«, Arhiv za pravne društvene nauke št. 3-4, Beograd 1962, str. 417.

¹⁷ Saopštenja 1, Ustavni sud Jugoslavije, Beograd 1966, str. 60.

za spoštovanje ustave in da bo moralo v konkretnem primeru ukrepati tako, da bo dokončno odločilo. Le tako bo institucija sodne kontrole ustavnosti opravičila svoj obstoj in odpravila dvome o svoji učinkovitosti.

JANKO RUPNIK

Družbenopolitična ureditev Ljubljane¹

1. Kakšna je sedanja ureditev Ljubljane?

Na vprašanje o tem, kakšna je sedanja ureditev Ljubljane, tj. na koliko občin je mesto sedaj razdeljeno, smo dobili odgovore, ki nam kažejo stopnjo informiranosti o sedanjem stanju. Dobljeni podatki nam pričajo, da velika večina (82%) respondentov sicer ve, da je Ljubljana razdeljena na več občin. Vendar pa jih je dosti manj vedelo, kolikšno je konkretno število občin; le 32% jih je pravilno odgovorilo, da je občin pet. Seveda se pojavljajo med posameznimi strukturnimi kategorijami prebivalcev precejšnje razlike. Ugotovili smo (podobno, kot so se te tendence pokazale že v raziskavah, ki so obravnavale informiranost o drugačnih vsebinskih vprašanjih), da so med najmanj informiranimi zlasti

- ženske (le približno vsaka četrta je pravilno odgovorila na vprašanje);
- občani z osnovnošolsko izobrazbo;
- tisti, ki nimajo vodilnega ali vodstvenega položaja na delovnem mestu ali pa niso zaposleni;
- tisti, ki niso člani SZDL in ZKJ ali drugih družbeno političnih organizacij (le vsak peti od njih je pravilno odgovoril);
- vprašanci, ki so se zadnje leto priselili v kraj sedanjega bivališča;
- tisti, ki stanujejo v podeželskih naseljih mešanega (agrarno-neagrarnega) značaja.²

¹ Sestavek je del poročila iz raziskave mnenj občanov petih ljubljanskih občin o družbeno pol. ureditvi Ljubljane in o volitvah 1967e, ki jo je v marcu t.l. izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja pri VSPV. Anketiranih je bilo 1305 volivcev, ki predstavljajo približno 0,8% vzorec volivcev iz teh občin.

² V anketi smo namreč razlikovali tudi pet tipov naselij oz. naselitvenih okolišev, in sicer: a) mesto-stara naselitev, b) mesto-mešano, c) mesto-novo, d) podeželje-nekmečko in e) podeželje-mešano (kmečko-nekmečko).

Na drugi strani pa izstopajo občani, ki so najbolj natančno informirani o sedanji ureditvi Ljubljane, kot npr.:

- moški;
- tisti z visokošolsko izobrazbo (54% jih je natančno odgovorilo, medtem ko jih je od tistih, ki imajo le do 4 razr. osnovne šole, pravilno odgovorilo le 17%);
- tisti, ki imajo vodilen položaj na ravni delovne organizacije;
- tisti, ki so člani ZKJ, SZDL in drugih družbeno političnih organizacij;
- tisti, ki stanujejo v podeželskih naseljih neagrarnega značaja (presenetljivo je, da jih je kar 55% natančno odgovorilo, medtem ko jih je od tistih, ki živijo v podeželskih naseljih mešanega značaja, pravilno odgovorilo le 17%);
- anketiranci iz občine Šiška (53% jih je pravilno odgovorilo).

Anketni rezultati se večinoma skladajo s pričakovanji. Ponovno je potrjeno, da je zlasti stopnja šolske izobrazbe v tesni zvezi s stopnjo informiranosti občanov. Preseneča pa visoka informiranost občanov, ki živijo v neagrarnih podeželskih naseljih in tistih, ki živijo na območju občine Šiška. Potrebna bi bila še bolj podrobna analiza, da bi lahko pojasnili to posebnost (morebiti gre le za poseben »strukturni profil« prebivalcev, ki tam stanujejo; ali pa gre za večji vpliv organizirane politične akcije!?) Podatki iz ankete kažejo naslednje variacije po občinah:

— pravilno odgovorilo v občini —

1. Šiška	53%
2. Center	35%
3. Moste-Polje	30%
4. Vič-Rudnik	22%
5. Bežigrad	19%

2. Kakšne izkušnje so imeli občani z dosedanjo ureditvijo?

Eden od načinov izoblikovanja kriterijev, ki jih je treba upoštevati pri odločanju o prihodnji ureditvi Ljubljane, je to, da se opremo na dosedanje — bodisi dobre bo-

disi slabe izkušnje občanov. Podatki iz ankete nam nudijo dve vrsti odgovorov: po eni strani nam povedo, kakšno je sploh razmerje med »dobrimi« in »slabimi« izkušnjami glede na dosedanjo ureditev; po drugi strani pa nam odgovori — vsaj določenega števila respondentov — na t. im. »odprta vprašanja« izpričajo tudi konkretno vsebino te izkušnje. Na tem mestu se omejujemo le na prvo vrsto odgovorov.

Sumarno prikazani odgovori so naslednji:

— imelo dobre izkušnje (s sedanjo ureditvijo)	8%
— imelo slabe izkušnje	15%
— nobenih posebnih izkušenj	75%
— brez odgovora	2%

Tri četrtnine anketiranih občanov torej ni imelo »nobenih posebnih izkušenj«. Med njimi so lahko tisti, ki se enostavno ne zanimajo za obravnavane probleme, kot tudi tisti, ki niso imeli priložnosti, da bi spoznali prednosti in slabosti dosedanje ureditve.

Le — približno — vsak četrti občan je odgovoril, da je imel določene izkušnje. Med njimi pa je skoraj dvakrat toliko tistih, ki so imeli »slabe« (15%), kot pa tistih, ki so imeli »dobre« izkušnje. Iz tega bi lahko sklepali, da večji del tistih občanov, ki jih je dosedanja ureditev tako ali drugače prizadevala, ni zadovoljnih s to ureditvijo in bi bila v tem nakazana podlaga za reorganizacijo.

Če zasledujemo odgovore po posameznih občinah, ugotovimo, da so med vprašanci občine Center zelo maloštevilni tisti, ki so imeli »dobre izkušnje« (le 19% jih je tako odgovorilo, medtem ko je povprečje za vse ostale ca. 10%). Na drugi strani pa izstopajo vprašanci iz občine Vič-Rudnik, od katerih jih relativno največ opominja na »slabe izkušnje« z dosedanjo ureditvijo Ljubljane.

Na splošno je značilno, da predstavljajo tiste kategorije občanov, ki so tudi sicer manj aktivni in informirani, največji delež med tistimi, ki niso imeli z dosedanjo ureditvijo »nobenih posebnih izkušenj«. Hkrati pa bolj angažirani in usposobljeni (izobrazba) tvorijo ne samo večji del med tistimi, ki so sploh imeli kakršnekoli izkušnje, temveč se — značilno — najbolj grupirajo v kategoriji vprašancev »s slabimi izkušnjami«.

Koliko jih ima slabe izkušnje s sedanjo ureditvijo (v % od vseh vprašancev v dani kategoriji)?

- člani ZKJ, SZDL in drugih družbeno pol. org. 28%
- člani SZDL in drugih družbeno političnih org. 16%
- nečlani družbeno političnih organizacij 9%

Razmerje med deležem vprašancev, ki navajajo slabe izkušnje, in deležem tistih, ki navajajo dobre izkušnje, variira tako, da je pri »neangažiranih« (nečlani) razlika najmanjša (1,5 krat več respondentov je govorilo o slabih kot o dobrih izkušnjah), v kategoriji tistih, ki so člani ZKJ, SZDL in drugih družbeno političnih organizacij, pa največja (trikrat več jih je govorilo o slabih kot pa o dobrih izkušnjah).

Moški so bolj »kritični« v odnosu do sedanje ureditve Ljubljane kot pa ženske. Štiri petine žensk pa sploh izjavlja, da nimajo »nobenih posebnih izkušenj«. Glede na izobrazbo anketirancev je značilno, da jih sorazmerno toliko več opozarja na negativne izkušnje, kolikor višja je stopnja njihove šolske izobrazbe. Tudi vprašanci, ki imajo vodilen položaj na ravni delovne organizacije ali vodstveni položaj na ravni delovne enote, v okviru delovne organizacije, so dosti bolj negativno razpoloženi (»negativne izkušnje«) do dosedanje ureditve Ljubljane kot pa drugi zaposleni ali nezaposleni respondenti.

3. S katero teritorialno enoto se istovetijo prebivalci Ljubljane?

Preden smo začeli ugotavljati konkretna in specifična stališča občanov glede reorganizacije občin, se je zdelo primerno ugotoviti, katera je pravzaprav tista enota, s katero se občani subjektivno istovetijo (»identificirajo«). Zato smo jim zastavili naslednje vprašanje: »Ali se vi počutite predvsem kot Ljubljančan ali pa predvsem kot občan svoje občine (Šiškar, Moščan itd.)?«

Odgovori kažejo naslednje:

- počuti se predvsem kot občan svoje občine 23%
- počuti se kot prebivalec mesta kot celote 67%
- oboje, se ne more opredeliti 10%

Iz navedenega torej sklepamo, da se — če upoštevamo le občane mestnega območja — približno dve tretjini občanov istoveti prvenstveno z mestom kot celoto. Primarna identifikacija s svojo občino pa je značilna le približno za vsakega četrtega anketiranega Ljubljančana. Navedene številke predstavljajo seveda splošna povprečja, ki izravna-

vajo dejanske razlike po posameznih kriterijih. To nam potrjuje, npr. prikaz podatkov po posameznih občinah, iz katerega je razvidno, da v eni občini tudi petkrat večji delež občanov izraža določeno stališče kot pa v drugi.

Ali se počuti predvsem kot Ljubljančan ali kot občan svoje občine (Šiškar, Moščan ipd.)? v %	OBČINA					Skupaj
	Beži-grad	Center	Moste	Šiška	Vič	
Počutim se predvsem kot občan svoje občine	25	8	51	29	10	25
Počutim se kot prebivalec mesta kot celote	67	78	40	62	82	67
Oboje, se ne more opredeliti	8	14	9	9	8	10
Skupaj	100	100	100	100	100	100

Iz gornje tabele je razvidno, da se samo vprašanci iz mestnega območja občine Moste-Polje bolj istovetijo s svojo občino kot pa z vsem mestom. V vseh drugih občinah pa večina anketiranih občanov, ki stanujejo v Ljubljani, izraža predvsem svojo pripadnost mestu kot celoti.

Zaporedje občin glede na delež respondentov, ki se prvenstveno istovetijo z občino (le za preb. mesta).

1. Moste-Polje 51%
2. Šiška 29%
3. Bežigrad 25%
4. Vič-Rudnik 10%
5. Center 8%

Zaporedje občin glede na delež respondentov, ki se prvenstveno istovetijo z mestom kot celoto (le za prebivalce mesta):

1. Vič-Rudnik 82%
2. Center 78%
3. Bežigrad 67%
4. Šiška 62%
5. Moste-Polje 40%

Med občinami se torej pojavljajo presenetljivo velike razlike (v Mostah jih npr. relativno šestkrat več izpoveduje svojo pripadnost občini kot pa v Centru itd.). Na tem mestu se ne moremo spuščati v analizo vzrokov, zaradi katerih prihaja do teh razlik. Ostane pa tudi še vprašanje, kakšen pomen imajo ti podatki oz. ugotovitve za konkretno razreševanje vprašanja družbeno politične ureditve Ljubljane.

Če naj komuna predstavlja sorazmerno sklenjeno skupnost občanov na določenem ozemlju, seveda to predpostavlja tudi določeno subjektivno enačenje posameznikov s to enoto. Težko si je predstavljati resnično skupnost — komunno v primeru, ko bi večina prebivalcev, ki živijo na njenem območju, izražala svojo primarno identifikacijo z drugo enoto.

Subjektivni odnos posameznikov do občine ne izčrpava vsebine vsega medsebojnega povezovanja občanov, ki odseva v funkcioniranju temeljne družbeno ekonomske in politične skupnosti. Popolnejša analiza bi morala še posebej obravnavati posamezna funkcionalna področja družbenega življenja (zdravstvo, kultura, šolstvo, trgovina, industrija, uprava ipd.) in ugotavljati, katera teritorialna enota predstavlja sorazmerno sklenjen sistem izmenjave dobrin, uslug in idej na teh področjih. Vendar pa s to zahtevo še ne znikamo pomena analize subjektivne identifikacije občanov — posameznikov, v kateri ta objektivna osnova pride posredno do izraza.

4. Ali je teritorialna ureditev Ljubljane sploh pomembno vprašanje?

Preden smo začeli spraševati občane o tem, koliko so seznanjeni s posameznimi variantami oz. kakšna stališča imajo do njih, nas je zanimalo, kako sploh ocenjujejo obravnavano problematiko; ali gre pri tem za pomembno ali nepomembno zadevo.

»Ali se vam zdi vprašanje o tem, kako je oz. kako naj bo Ljubljana teritorialno razdeljena na občine, pomembno ali ne?«

Odgovori:

a) zelo pomembno	21%
b) pomembno	50%
c) kakor se vzame	18%
d) ni pomembno	9%
e) sploh ni pomembno	2%

Le majhen delež anketiranih občanov šteje ureditev Ljubljane za nepomembno zadevo; skoraj tri četrtine respondentov pa jo presoja kot pomembno (a in b) vprašanje.

Kljub temu, da večina do sedaj ni imela posebnega izkustva (stika) s to problematiko — kar smo prikazali v zvezi s prejšnjim vprašanjem — vendarle večina ne ocenjuje tega vprašanja, kot da bi bilo nepomembno.

Podrobnejša analiza nam pokaže, da imajo posamezne kategorije občanov različen odnos do vprašanja teritorialne razdelitve Ljubljane tako glede na pomen, ki mu ga pripisujejo, kot glede na to, koliko jih sploh izraža določeno stališče o tem. Izrazita je zlasti tendenca, da pripisujejo občani temu vprašanju tem večji pomen, čim višja je stopnja njihove izobrazbe. Tako je relativno dvakrat več (31%) anketirancev, ki imajo visokošolsko izobrazbo, odgovorilo, da se jim zdi to vprašanje »zelo pomembno«, kot pa anketirancev, ki imajo le osnovnošolsko izobrazbo (15% jih je tako odgovorilo). Hkrati pa se pojavlja še druga tendenca: kolikor nižja je stopnja izobrazbe anketirancev, toliko več jih je bilo, ki se niso mogli odločiti in se izjasniti, kakšnega pomena je obravnavano vprašanje.

Ni se moglo odločiti oz. izjasniti, ali gre za pomembno vprašanje ali ne

vprašancev z:

— do 4 razr. osnovne šole	26%
— nad 4 do 8 razr. osnovne šole	19%
— nižjo strokovno šolo	9%
— srednjo šolo	6%
— višjo šolo	5%
— visoko šolo	1%

Kategorije prebivalcev z nizko stopnjo izobrazbe (zlasti tisti z osnovno šolo) se torej dosti težje odločajo o tem, kolikšnega pomena je obravnavano vprašanje.

To neopredeljenost si verjetno lahko razlagamo tako, da pač nimajo vpogleda v to problematiko oz. da jim je le-ta nekako »tuja«, zato tudi nimajo svojega mnenja o tem. S tem pa se seveda tudi izključujejo z območja razreševanja problema.

Iz odgovorov na obravnavano vprašanje nadalje ugotavljamo, da pripisujejo posebno velik pomen teritorialni

ureditvi Ljubljane vprašanci, ki imajo vodilne položaje na ravni delovne organizacije. Kar 90% jih je odgovorilo, da gre za pomembno oz. zelo pomembno vprašanje (skupaj), nobeden od njih pa ni odgovoril, da to vprašanje »sploh ni pomembno«. To se zdi razumljivo, ker že zaradi svojega položaja in urejanja zadev določene organizacije nujno zadevajo tudi v družbenopolitično ureditev mesta.

Tistim, ki so bolj angažirani v družbeno političnih organizacijah, se zdi vprašanje o tem, kako je oz. kako naj bo Ljubljana teritorialno razdeljena na občine, dosti bolj pomembno kot pa vprašancem, ki niso včlanjeni v kakšni družbeno politični organizaciji. Z modaliteto odgovora »zelo pomembno« je odgovorilo relativno (več kot) trikrat več tistih, ki so člani ZKJ, SZDL in drugih družbeno političnih organizacij (32%), kot pa tistih, ki niso člani teh organizacij (9%). Hkrati pa je med drugimi relativno petkrat več takih, ki se sploh niso opredelili, kot pa med prvimi.

Glede na čas priselitve v kraj sedanjega bivališča se kaže tendenca, da je delež tistih, ki štejejo obravnavano vprašanje za zelo pomembno, tem večji, čim dalj časa že živijo v sedanjem kraju.

Med tistimi, ki so se priselili šele v zadnjem letu, se jih je relativno najmanj uvrstilo v modaliteto »zelo pomembno«, relativno največ pa se jih ni moglo izjasniti.

Med občinami ni pomembnejših razlik; le anketiranci iz občine Vič-Rudnik nekoliko izstopajo, ker jih je relativno največ v modaliteti »zelo pomembno« (31%; povprečje od ostalih je 18%).

5. Stališče občanov glede morebitne združitve petih ljubljanskih občin

V anketi smo zastavili tudi vprašanje, ki neposredno zadeva eno od mogočih variant družbeno politične ureditve Ljubljane: »Ali menite, da bi občani vaše občine kaj izgubili ali pridobili, če bi se sedanjih pet ljubljanskih občin združilo v eno samo?«

Odgovori so naslednji:

— bi izgubili	19%
— bi pridobili	43%
— oboje, niti eno niti drugo	36%
— brez odgovorov	2%

Glede na število respondentov pride torej na prvo mesto mnenje, da bi združitev petih sedanjih občin v eno samo pomenila določeno prednost oz. pridobitev. Na drugo mesto pridejo vprašanci, ki ne vidijo v tem niti izrazitih prednosti niti slabosti. Najmanjše pa je število vprašancev (19%), ki združitev občin ocenjujejo negativno (>bi s tem občani kaj izgubili<).³

Kdo so tisti občani, ki so mnenja, da bi združitev občin pomenila pridobitev ali izgubo?

V občini Center in občini Vič-Rudnik je relativno največ anketirancev (54% in 53%) odgovorilo, da bi občani z združitvijo sedanjih občin pridobili. Približno 3,5 krat manj (15% v občini Center in 14% v občini Vič-Rudnik) pa je anketirancev v teh dveh občinah, ki so mnenja, da bi z združitvijo kaj izgubili. V vseh občinah je število vprašancev, ki so mnenja, da bi združitev pomenila določeno pridobitev, večje od števila tistih, ki menijo, da bi s tem kaj izgubili. >Najslabše< razmerje pa je v občini Moste-Polje, kjer je razlika samo 3% (vendar — še vedno — v korist prvemu mnenju).

Ali bi z združitvijo petih občin kaj	OBČINA				
	Bežigrad	Center	Moste-Polje	Šiška	Vič
pridobili	41	54	33	34	53
izgubili	21	15	30	20	14
oboje, niti eno niti drugo	38	31	37	46	33
Skupaj (v %)	100	100	100	100	100

Glede na tip naselja, kjer vprašanci stanujejo, smo ugotovili, da je razmeroma največ občanov, ki so mnenja, da bi z združitvijo občin >izgubili<, na podeželju, pa bodisi da gre za naselja mešanega (kmečko-nekmečka) ali povsem nekmečkega značaja (28% in 27% od anketiranih v teh naseljih je tega mnenja). S tem se ta delež že približa deležu tistih, ki so mnenja, da bi združitev pomenila >pridobitev< (31% in 32%), vendar ga še ne doseže oz. preseže. V mestnih območjih pa je razmerje bolj v prid pozitivnega ocenjevanja združitve občin (v območjih stare naselitve, kjer je

³ Vsebinsko analizo odgovorov v smislu, kaj je tisto, kar bi predstavljalo prednost ali slabost, bomo podali kasneje.

najugodnejše, je skoraj štirikrat večji odstotek odgovorov v modaliteti »pridobili« kot pa v modaliteti »izgubili«.

Izobrazba povzroča velike razlike tudi glede tega mnenja. Čim višja je stopnja izobrazbe anketirancev, relativno, tem več je tistih, ki so mnenja, da bi z združitvijo občin pridobili (ta delež se povečuje od 26% do 62%), hkrati pa se v isti smeri zmanjšuje odstotek anketirancev, ki so mnenja, da bi z združitvijo izgubili (od 22% odgovorov tistih, ki imajo le 4 razrede osnovne šole ali manj, do 6% odgovorov anketirancev z visokošolsko izobrazbo).

Glede na položaj na delovnem mestu najbolj ugodno ocenjujejo morebitno združevanje občin vprašanci, ki imajo vodilen položaj na ravni delovne organizacije (63% njihovih odgovorov se glasi — da gre za pridobitev), nekoliko manj ugodno tisti z vodstvenih položajev na ravni delovne enote v delovni organizaciji (55% — da gre za pridobitev), še manj pa zaposleni, ki nimajo vodilnega položaja (38%). Tudi občani, ki so vključeni v družbeno politične organizacije, ocenjujejo morebitno združitev bolj ugodno (53% jih ocenjuje to kot pridobitev, 20% kot izgubo), kot pa tisti, ki niso člani takih organizacij (le 33% jih meni, da gre za pridobitev, 14% pa da gre za izgubo).

6. Katera od predlaganih rešitev se zdi občanom najbolj smotrna?

Tiste občane, ki so bili tako ali drugače obveščeni o predlaganih možnostih razrešitve problema družbeno politične ureditve Ljubljane, smo potem vprašali tudi za mnenja o tem, katera rešitev se jim zdi najbolj smotrna. Če upoštevamo samo tiste anketirance, ki so se odločili za eno ali drugo varianto (izločimo tiste, ki niso obveščeni o predlogu — 57%, in tiste, ki se niso mogli izjasniti — 17% od vseh anketiranih), tj. skupno 299 anketirancev, kot podlago (= 100%), pridemo do naslednjih razmerij:

»Katera od predlaganih rešitev se vam zdi najbolj smotrna?«

II. varianta (pet občin se združi v eno)	47%
I. varianta (sedanje stanje)	19%
IV. varianta (mesto z več pravic in občine)	18%
III. varianta (kot II brez podeželja)	16%

Navedeni rezultati kažejo, da približno vsak drugi vprašanec (od tistih, ki so se izjasnili) ocenjuje kot najbolj smo-

trno II. varianto (pet občin se združi v eno). Na drugo mesto pridejo tisti občani, ki dajejo prednost I. varianti (sedanje stanje); vendar se je le vsak peti od vprašancev odločil za to inačico. Na predzadnje mesto pride četrta varianta; zadnje mesto pa je dobila varianta III., ki jo skoraj v enaki meri odklanjajo tako prebivalci mesta kot tudi tisti, ki živijo na podeželju.

Če primerjamo odgovore po posameznih občinah, ugotovimo, da dajejo vprašanci v vseh petih občinah — če že gre za izbiro med danimi, istimi variantami — prednost drugi varianti pred ostalimi. Pač pa se pojavljajo določene razlike med njimi glede na to, v kakšnem zaporedju dajejo prednost ostalim trem variantam.

Katerim variantam dajejo vprašanci posameznih občin prednost (variante: I, II, III, IV)?

Rang	Bežigrad	Center	Moste-Polje	Šiška	Vič-Rudnik
1.	II.	II.	II.	IV.	II.
2.	IV.	III.	I.	II.	I.
3.	III.	IV.	IV.	I. + III.	IV.
4.	I.	I.	III.	I. + III.	III.

Tretja varianta pride na drugo mesto samo v občini Center, ki že sedaj nima neposredne povezave s podeželjem oz. nima podeželskega prebivalstva, ki bi bilo s to varianto najbolj prizadeto. Prva varianta, ki pomeni ohranitev sedanjega stanja, ima sorazmerno največ pristašev (čeprav, seveda šele na drugem mestu po rangju) v občinah Moste-Polje in Vič-Rudnik. To je v skladu z odgovori na nekatera druga vprašanja. Na vprašanje, kaj so še posebej pomembna vodila, ki naj bi jih upoštevali pri odločanju o prihodnji ureditvi Ljubljane, na primer ravno anketiranci iz teh dveh občin spet relativno najbolj poudarjajo, da je treba »upoštevati posebne interese posameznih občin« in — čeprav sicer kot zadnjemu po rangju — »ohraniti tradicijo posameznih občin«. V občinah Bežigrad in Šiška pa pride na drugo mesto po številu odgovorov varianta IV. Število vprašancev, ki so za to varianto, pa je v občini Bežigrad le za polovico, v občini Šiška pa za tretjino tolikšno, kot jih je za drugo varianto.

Glede na tip naselja, v katerem vprašanci stanujejo, še posebej izstopajo podeželska naselja, ki — praktično vzeto — povsem zavračajo varianto III (iz podeželsko-nekmečkih naselij se, npr. niti en posameznik ni odločil zanjo). Obenem pa so se vprašanci s podeželja — razen za II. varianto, ki je na prvem mestu — razmeroma največ odločali za I. varianto, torej za ohranitev sedanjega stanja. Za prvo varianto se je izjasnilo relativno 2,5 krat več vprašancev s podeželskih kot pa iz mestnih naselij.

Po izobrazbi vprašancev so razlike takšne, da zlasti izstopa kategorija tistih, ki imajo najnižjo stopnjo šolske izobrazbe, tj. štiri razrede osnovne šole ali manj. To je edina kategorija anketirancev (glede na izobrazbo), ki ne postavlja druge variante na prvo mesto. Največ se jih je odločilo za prvo varianto, torej za dano stanje, medtem ko so ostale variante porazdeljene z manjšimi razlikami — zdi se, da bolj ali manj naključno.

Glede na članstvo v družbeno političnih organizacijah se kaže določena tendenca, da občani, ki so manj vključeni ali pa sploh niso vključeni v te organizacije, bolj nagibajo k temu, da se zadrži sedanje stanje (varianta I).

Katera rešitev se vam zdi najbolj smotrna? (odg. v % od tistih, ki so obveščeni in ki so se izjasnili)	Članstvo v družbeno političnih org.			
	ZKJ, SZDL in druge	SZDL in druge	ni član	skupaj
I. varianta	10	21	28	19
II. varianta	46	49	45	47
III. varianta	21	15	3	16
IV. varianta	23	15	24	18
Skupaj	100	100	100	100

7. Vodila oz. kriteriji, ki naj bi jih upoštevali pri odločanju.

V zvezi z družbeno politično ureditvijo Ljubljane se seveda zastavlja tudi vprašanje, kateri so osnovni kriteriji, ki naj bi jih upoštevali pri odločanju. Zato smo občane vprašali »...Katero je po vašem mnenju še posebej pomembno vodilo oz. napotilo ob tem vprašanju?...« Glede na to, kolikšno število vprašancev je izbralo posamezne kriterije oz. vodila, smo dobili naslednjo rang-lestvico:

1. smotrno in enotno reševati probleme Ljubljane	30%
2. povečati možnost vplivanja občanov	20%
3. poceniti stroške upravnega poslovanja	13%
4. zmanjšati razlike med možnostmi glede uživanja uslug družbenih služb (šol, zdravstvenih domov itd.) v mestu in okolici	10%
5. povečati strokovnost upravnih uslužbencev	9%
6. upoštevati posebne interese posameznih občin	9%
7. omejiti kopičenje oblasti na enem mestu	7%
8. ohraniti tradicijo posameznih občin	2%

Navedena merila bolj ali manj zadevajo tudi teritorialno ureditev Ljubljane. Zato smo želeli ugotoviti, kolikšen pomen jim posamič pripisujejo občani. Stvar podrobnejše analize pa je, da ugotovi, katera od variant družbeno politične ureditve nudi najboljše pogoje za realizacijo tistega, kar občani postavljajo na prvo mesto.

Če zasledujemo podatke po posameznih občinah, ugotovimo, da med njimi ni pomembnejših razlik. Le kriterij — »upoštevati posebne interese posameznih občin« — je, kot najpomembnejšega za odločanje o prihodnji ureditvi Ljubljane, izbralo relativno precej večje število vprašancev iz občine Vič-Rudnik in občine Moste-Polje. To je skladno s tistim, kar smo že prikazali na podlagi odgovorov na nekatera druga vprašanja. Za občino Moste-Polje smo, npr., ugotovili, da ima razmeroma najvišji odstotek respondentov, ki menijo, da bi z združitvijo z drugimi občinami kaj izgubili; obenem je iz tega območja relativno največ vprašancev, ki se prvenstveno istovetijo s svojo sedanjo občino (in ne z mestom kot celoto); iz odgovorov na vprašanje, ki ga sedaj obravnavamo, je nadalje razvidno, da pripisujejo v tej občini (in tudi v občini Vič-Rudnik) nekaj večji pomen kriteriju, ki smo ga formulirali kot »ohraniti tradicijo posameznih občin«, itd.

Za občino Vič-Rudnik se kažejo določene specifičnosti verjetno predvsem zaradi večjega deleža podeželskega prebivalstva (s tem dejstvom si tudi razlagamo, da smo ob prikazu podatkov o tem, s katero enoto se predvsem istovetijo, ugotovili visoko identifikacijo z Ljubljano kot celoto, ko smo upoštevali samo anketirance iz mesta: v zvezi z vprašanjem, ki ga obravnavamo na tem mestu, pa pride bolj do izraza njen »posebni interes«). Tako si pojasnjujemo tudi,

zakaj so anketiranci iz te občine, večkrat kot katerikoli drugi, izbrali kriterij — »zmanjšati razlike med možnostmi glede uživanja uslug družbenih služb (šol, zdravstvenih domov ipd.) v mestu in okolici« — kot tisto merilo, ki ga je treba upoštevati pri spreminjanju družbeno politične ureditve Ljubljane. Posebna razčlenitev podatkov po tipih naselij nam pokaže, da so občani iz podeželskih naselij, ki smo jih imenovali mešanega značaja (agrarno-neagrarna), ta kriterij sploh največkrat izbrali in je torej na prvem mestu, v povprečju za vse anketirane pa smo videli, da pride šele na četrto mesto.

Razčlenitev po naseljih nas nadalje opominja na specifične interese podeželskih naselij v sklopu ljubljanskih občin, kakršnakoli že bodi konkretna družbeno politična ureditev tega območja. Modaliteta, ki smo jo formulirali »upoštevati posebne interese posameznih območij« (Vič, Šiška, Moste itd.), namreč ni našla »odziva« med anketiranci v mestu, pač pa zelo izrazito v podeželskih naseljih, ki so bila vključena v anketiranje. To dejstvo bi verjetno lahko razlagali kot odsev velike potrebe, da občina specifično obravnava dejansko specifično problematiko podeželskega zaledja Ljubljane; ali pa celo kot izraz nezadovoljstva z dosedanjjo prakso, ki je morebiti od tega odstopala.

Razčlenitev podatkov po izobrazbi vprašancev nam pokaže naslednjo zelo jasno tendenco: čim višja je stopnja njihove izobrazbe, tem pogosteje so kot najpomembnejše vodilo za odločanje o spremembah družbeno politične ureditve Ljubljane izbrali modaliteto — »smotrno in enotno reševati probleme Ljubljane«. To vodilo oz. kriterij je tudi v celoti prišlo na prvo mesto. Vendar pa je značilno, da ga vprašanci, ki imajo 4 razrede osnovne šole ali manj, postavljajo šele na šesto mesto.

Druga zahteva, ki se močno spreminja glede na izobrazbo anketirancev, je — »povečati strokovnost upravnih uslužbencev«. Razumljivo se zdi, da tisti, ki imajo višjo stopnjo izobrazbe, temu merilu pripisujejo tudi večji pomen.

Anketiranci, ki imajo vodilen položaj na ravni delovne organizacije, so relativno največkrat izbrali kriterij, da je treba »smotrno in enotno reševati probleme Ljubljane«. Nekaj manjkraj so ta kriterij izbrali tisti, ki imajo vodstveni položaj na ravni delovne enote v okviru delovne organizacije; še bolj poredko pa so ga izbrali ostali zaposleni in nezaposleni občani. Nasprotna pa je podoba, ko gre za kriterij, da je treba »omejiti preveliko kopičenje oblasti na enem mestu«. Ko prehajamo od tistih z vodilnih in vodstve-

nih položajev k ostalim zaposlenim in nezaposlenim, se vzporedno s tem povečuje odstotek anketirancev, ki so mnenja, da je najpomembnejše — izogniti se kopičenju oblasti na enem mestu.

Kot smo ugotavljali že ob razčlenitvi po izobrazbi, vidimo, da kriterij »smotrno in enotno reševati probleme Ljubljane« variira tudi glede na vključenost v družbeno politične organizacije. Čim manj so vprašanci vključeni v te organizacije, tem redkeje izbirajo ta kriterij kot najpomembnejši.

ZDRAVKO MLINAR

Gramscijeva misel o sintezi filozofije in politike¹

I

Ko je Gramsci obravnaval vzroke, ki so povzročili razkroj evropskega kulturnega združevanja, katerega vrhunec sta pomenila Hegel in kritika hegeljanstva (MS, str. 104), je poudaril, da je temu procesu sledil »nov kulturni proces, ki ima drugačno naravo od prejšnjih, kajti v njem se združujeta praktično gibanje in teoretična misel« (MS, 105). Ta sinteza je zanj »filozofija prakse«, pojmoval jo je kot »konceptijo sveta«, »ideologijo«, metodo in napolnilo za praktično politično akcijo. Filozofija prakse mu je pomenila tak »nov način razumevanja sveta in človeka, ki ni več zgolj domena velikih intelektualcev in poklicnih filozofov, marveč postaja ljudsko, množično in prevzema konkretno svetovno naravo« (MS, 105). Ta misel je očiten namig na Croceja, ki je pojav novih filozofij pripisoval izključno delovanju intelektualcev; ti množicam vsilijo nove filozofije, ki jih nato vodijo in usmerjajo, čeprav se množice te odvisnosti niti ne zavedajo. Nasproti stališču, da se zgodovina ustvarja od zgoraj navzdol, je Gramsci poudaril, da »stvarna zamisel sveta« ni tista, »ki jo logično ugotavljamo kot intelektualno dejstvo«, marveč ona, »ki izhaja iz stvarne dejavnosti vsakogar in jo vsebuje praktično delovanje posameznikov« (MS, 6). Odtod znana Gramscijeva misel, da »so ljudje v veliki večini filozofi, in to v takšni meri, v kakršni praktično delujejo; njihovo praktično delo implicitno vsebuje neko zamisel sveta, neko filozofijo« (MS, 21). Filozofije torej organsko izhajajo iz konkretne praktične situacije, kar pomeni, da se zgodovina gradi od spodaj navzgor. Zato je Gramsci opredelil filozofijo prakse kot »ljudsko reformo moderne dobe«, in to v smislu »intelektualne in moralne reforme«. Zanj je filozofija prakse »filozofija množic«, »enotna konceptija množic«, stvarna sinteza filozofije in politike.

¹ Prispevek, ki ga objavljamo ob 30. obletnici smrti Antonia Gramscija (27. aprila 1937), vsebuje nekaj odlomkov iz rokopisa, ki je namenjen za uvodno besedo k predvideni izdaji Gramscijevih izbranih del.

Gramscijeve misli o odnosu med filozofijo in politiko, kar je okvir tega prispevka, so povzete iz knjig: »Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce« (MS); »Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno« (MACH); »Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura« (I); »Il risorgimento« (RIS); založba Einaudi, Milano.

Pripominjamo, da je Gramsci pisal v fašističnem zaporu, zato je za zgodovinski materializem uporabljal izraz »filozofija prakse«.

II

Gramsci je vselej poudarjal historičnost filozofije prakse in njegov temelj je dosledno bila metoda integralnega historicizma, ki do cela nasprotuje idealističnemu spekulativnemu historicizmu. Ta izhaja iz idealne sinteze, ne pa iz stvarnega zgodovinskega gibanja, kar pomeni, da mistificira dialektiko. Po mnenju Gramscija je filozofija prakse dala nov pomen heglovski tezi o historičnosti filozofije, o konverziji filozofije v zgodovino filozofije. Zato »je treba zanikati ‚absolutno filozofijo‘ ali abstraktno in spekulativno filozofijo, to je filozofijo, ki se poraja iz predhodne filozofije, od katere podeduje tako imenovane ‚vrhunske probleme‘ ali zgolj ‚filozofski problem‘, ki zato postane problem zgodovine... Preteklost prehaja v prakso, v stvarno zgodovino sprememb družbenih odnosov; iz teh, kar konec koncev pomeni — iz ekonomije, vzklijejo problemi, ki naj jih filozof obdelaj« (MS, 233). Gramsci je s tem vnovič nakazal odnos med teorijo in prakso, med filozofijo in politiko, kajti, »če je filozofija zgodovina filozofije, če je filozofija ‚zgodovina‘, če se filozofija razvija, ker se razvija obča zgodovina sveta (torej družbeni odnosi, v katerih ljudje živijo), ne pa zato, ker pride za kakim velikim filozofom še večji filozof ipd., tedaj je jasno, da praktično delovanje, ki ustvarja zgodovino, ‚implicitno‘ ustvarja tudi filozofijo; ta bo pozneje ‚eksplicitna‘, kolikor jo bodo filozofi skladno oblikovali. Vzbuja se problemi zavesti, ki se ne rešujejo le v ‚praktični‘ obliki, marveč se z delovanjem specialistov prej ali slej začenjajo izražati tudi v teoretični obliki; to pa šele potem, ko so se ti problemi že neposredno izrazili v preprosti obliki splošnega ljudskega načina mišljenja, to je mišljenja praktičnih oblikovalcev zgodovinskih preobrazb« (MS, 234).²

Za Gramscija tako značilno poistovetenje filozofije in politike je zlasti vidno v njegovi misli, da »vsakdo spreminja in prilagaja sebe samega toliko, kolikor spreminja in prilagaja celoten kompleks odnosov, v čigar središču se nahaja. V tem smislu je resnični filozof pač politik in ne more biti kaj drugega kot politik, to je aktiven človek, ki spreminja okolje kot celoto odnosov, v katerih posameznik deluje« (MS, 28 in 29). Ko je primerjal filozofijo prakse z drugimi filozofskimi koncepti, je bil predvsem pozoren na načine njihovega političnega učinkovanja, na to, kako posamezne filozofije »razvijajo svoje funkcije v boju za hegemonijo«, kajti različni

² Gramscijevi misli ni mogoče slediti, če ne razumemo pojma »splošni način mišljenja« (»senso comune«). Pri Gramsciju je ta pojem dosti bolj kompleksen od pojma, ki je nasploh rabil filozofom, da bi z njim označili domnevno miselno stališče množic, ki je statično v nasprotju s »kritičnostjo« filozofije in znanosti. »Splošni način mišljenja« je vselej »zgodovinski produkt«, ki vsebuje najrazličnejše negativne dediščine iz preteklosti, ki jih je treba premagati, da bi se dalje razvili vsi v njem že obstoječi pozitivni elementi. V njem se združuje to, »kar mislimo, da mislimo«, in to, »kar dejansko mislimo«; slednje se manifestira v praktičnem delovanju. V bistvu je eno izraz drugega in narobe, oboje skupaj je »konceptija sveta«, zaradi katere smo vsi »filozofii«. (Glej: C. Luporini, »La metodologia filosofica del marxismo nel pensiero di A. Gramsci«, Studi Gramsciani, Rim, 1958.)

miselni koncepti so zanj vselej le odraz dejanskih odnosov med ljudmi, med družbenimi razredi, med bojujočimi se političnimi silami. Odtod tudi poseben pomen, ki ga je pripisoval problemu hegemonije kot skupnemu problemu filozofije in politike.

III

Gramscijeva filozofska misel je usmerjena v »boj na dveh frontah«, in sicer proti mehanicističnemu materializmu in Crocejevemu idealizmu. Gramsci je zavzel ostro kritično stališče do vulgarno materialističnih in ekonomsko determinističnih koncepcij, ki jih vsebuje Buharinov »popularni priročnik o marksistični sociologiji«. ³ Buharinu očita, da je zanemaril dialektiko in da ni doumel, »kako je filozofija prakse »konkretizirala«⁴ heglovski zakon o prehodu kvantitete v kvaliteto« (MS, 163). ⁴ Ko nasploh nastopa proti vulgarnemu evolucionizmu, zlasti proti »teoriji predvidevanja« v zgodovini, ki temelji na predpostavki, da se nasprotujoče si sile lahko skrčijo na fiksne kvantitete, poudarja, da se to nikakor ne more zgoditi, kajti »kvantiteta neprenehoma postaja kvaliteta« (MS, 135). Gramscijeva kritika zgodovinskega predvidevanja prihaja zlasti do izraza v razmišljanjih o dialektičnem odnosu med tezo in antitezo. Zanj je izvirna marksistična misel tista, ki poudarja antitezo in torej pojmuje antitezo kot popolno negacijo teze, kot »teoretično zavest revolucije«. »Vsaka antiteza se mora nujno kot docela antagonistična postaviti proti tezi, in to vse dotlej, dokler je popolnoma ne uniči in jo v celoti nadomesti« (MS, 221). Misel, da antiteza podaljša in ohrani tezo, je — po mnenju Gramscija — značilna za vsakvrsten reformizem; to je misel, da zgodovinsko dogajanje poteka po zasnovanem načrtu in torej revolucionarna akcija ni potrebna. ⁵ Gramsci se je o zgodovinskem predvidevanju izrazil takole: »Realno lahko »predvidevamo« v tolikšni meri, v kolikršni delamo in se prostovoljno trudimo ter torej konkretno prispevamo k uresničitvi »predvidenega« rezultata. Predvidevanje torej ni dejanje znanstvene zavesti, marveč abstrakten izraz naših naporov; to je praktičen

³ N. Buharin, »Teorija zgodovinskega materializma« (popularni priročnik marksistične sociologije); delo je prvič izšlo v Moskvi leta 1921. Glej: A. Gramsci, »Note critiche su un tentativo di »saggio popolare di sociologia« (MS, 117 do 168).

⁴ Gramsci je uporabljal izraz »dialektika« v tistih pomenih, ki jih je ta izraz sploh prevzel v marksističnem izrazoslovju: v pomenu vzajemne volje (»dialektični odnos«, »dialektična zveza«, »dialektična enotnost«), v pomenu procesa teze, antiteze, sinteze (»dialektično gibanje«, »dialektični preces«, »dialektični razvoj«); seveda pa tudi v pomenu prehoda iz kvantitete v kvaliteto in narobe. Gramscijevo pojmovanje dialektike je podobneje razvito v študiji: N. Bobbio, »Nota sulla dialettica in Gramsci«, Studi Gramsciani.

⁵ Teh Gramscijevih misli pa ne smemo razumeti tako, kot da je veliki italijanski dialektik popolnoma zanikal pozitivni pomen kulturne in filozofske dediščine za marksistično misel. Nasprotno, Gramsci je večkrat zelo odločno poudarjal pozitivne vrednote kulturne dediščine, bil pa je hkrati tudi kritičen do nje. Primerjaj Livio Sichirollo: Gramscijeva filozofska obdelava marksizma, Teorija in praksa 1966, št. 1, stran 138.

način ustvarjanja kolektivne volje« (MS, 135). Kolektivno voljo ustvarjajo ljudje v procesu praktičnega delovanja. V tem je bistvo Gramscijeve kritike ekonomskega determinizma. Obenem pa je s tem izražena Gramscijeva kritika Crocejeve »etično politične zgodovine« in vloge intelektualcev, »ki imajo sami sebe za razsodnike in posrednike v stvarnih političnih bojih, za tiste, v katerih se poseblja prehod iz ekonomskega momenta v etično politični moment, torej v sintezo samega dialektičnega procesa, sintezo, ki se spekulativno uravnava v njihovih možganih« (MS, 186). Vidimo torej, da je Gramscijeva obča razmišljanja o dialektiki vseskozi prežemala misel o dialektičnem odnosu med filozofijo in politiko.

IV

Boj proti idealizmu je Gramsci usmeril pretežno v okvir polemike o naravi Crocejevega historicizma in koncepta »etično politične zgodovine«. Gramsci je po eni strani vrednotil Crocejevo filozofijo kot neposredno politično ideologijo in odkrival njeno konservativno ter liberalno-reformistično naravo, po drugi strani pa je Crocejev spekulativni jezik prevajal v marksistično terminologijo vsakokrat, kadar »idealizem odkriva realne probleme« (op. cit. pod 2). Tak »realni problem«, ki ga je Gramsci sprejel iz koncepta etično politične zgodovine, je vrednotenje kulturnega momenta. Gramsci je poudaril, da filozofija prakse »nikakor ne izključuje etično politične zgodovine, saj je za najnovejši razvoj te filozofije ravno značilno uveljavljanje momenta hegemonije, ki je bistvenega pomena za koncept o državi in za ‚vrednotenje‘ kulturnega dejavnika, poleg ekonomskih in političnih dejavnikov... Filozofija prakse pa nasprotuje nepravilnemu in samovoljnemu pojmovanju zgodovine kot zgolj etično politične zgodovine« (MS, 189).

Gramsci je v Crocejevi filozofiji videl idealistično revizijo filozofije prakse, kajti, »če je filozofija prakse prevod Heglove filozofije v historično govorico, je filozofija Croceja v pretežni meri prevod realističnega historicizma filozofije prakse nazaj v spekulativni jezik« (MS, 189). V italijanskem okviru je Crocejeva filozofija predvsem »poidealiziranje« materialistične filozofije Antonia Labriole. Po Gramscijevi misli je pot, ki mora pripeljati od Croceja nazaj k Labrioli, tista pot, ki je od Hegla pripeljala k Marxu. Zato »je treba storiti s Crocejevo filozofijo isto, kar so storili prvi teoretični filozofije prakse s Heglovo filozofijo. To je edini zgodovinsko možen način za skladno obnovo filozofije prakse« (MS, 199). Ko je to misel nadaljeval, je obenem poudaril, da mora filozofija prakse »oblikovati novo integralno kulturo, ki bo imela množično naravo protestantske reforme in francoskega razsvetljenstva ter klasično naravo grške kulture in italijanske renesanse, kulturo, ki bo — po besedah Carduccija — sintetizirala Maximiliena Robespierra in Immanuela Kanta, politiko in filozofijo v dialektično enotnost znotraj neke družbene skupine, in to ne le francoske ali nemške, temveč evropske in svetovne« (MS, 199). Gramsci je torej videl »obnovo« filozofije prakse v sintezi filozofije in politike, v »filozofiji,

ki je politika, in politiki, ki je filozofija«. Ta sinteza oziroma »integralna kultura« se lahko uresniči le z »intelektualno in moralno reformo«, torej hegemonijo, kajti »v trenutku, v katerem podrejena skupina dejansko postane avtonomna in hegemonična, se konkretno porodi potreba po oblikovanju novega intelektualnega in moralnega reda, novega tipa družbe« (MS, 80).

V

Intelektualna in moralna reforma je kot bistveni element hegemonije seveda odvisna od ekonomskih možnosti. Zato se mora ta reforma »povezati s programom ekonomske reforme, ta program je ravno konkreten način izvajanja vsake intelektualne in moralne reforme« (MACH, 8). Moment hegemonije se pri Gramsciju uresniči v dialektični enotnosti ekonomskega, političnega in kulturno-intelektualnega faktorja. Hegemonija se torej uveljavi kot intelektualna in moralna reforma, ki je v pogojni odvisnosti od preobrazbe ekonomskih (in s tem tudi političnih) odnosov v družbi. Iz tega zornega kota je problem hegemonije v bistvu problem politične funkcije kulture. Prav to »racionalno jedro« je Gramsci izluščil iz Crocejevega koncepta etično politične zgodovine. Zato je Gramsci poudaril, da je ta koncept »odločno opozoril na pomembnost kulturnih in miselnih faktorjev v razvoju zgodovine, na funkcijo velikih intelektualcev v organskem življenju civilne družbe in države, na moment hegemonije in konsenza kot nujnih oblik konkretnega zgodovinskega bloka« (MS, 201). Ta koncept je »v bistvu reakcija na ‚ekonomizem‘ in fatalistični mehanicizem« (MS, 201).

Nekateri proučevalci Gramscija⁶ izražajo mnenje, da so te misli blizu Leninovim pogledom na problem hegemonije. Opozarjajo na Gramscijev poizkus, da bi Crocejev koncept etično politične države, kolikor zadeva vrednotenje intelektualno-kulturnega dejavnika, integriral v leninistični koncept hegemonije. Gramsci se je izrecno izrazil takole: »Hkrati s Crocejem je največji teoretik moderne filozofije prakse na področju političnega boja in organizacije ter s politično terminologijo — v nasprotju z raznimi ‚ekonomističnimi‘ tendencami — postavil v ospredje fronto kulturnega boja in oblikoval teorijo hegemonije kot dopolnilo teorije država-sila« (MS, 201).

Gramscijevo vrednotenje ideološkega (intelektualno-kulturnega) dejavnika je prišlo še posebej do izraza ob konceptu »zgodovinskega bloka«, ki ga pojmuje kot organsko enotnost, v kateri so »materialne sile vsebina, ideologija pa oblika« (MS, 49). Marxovi misli, da se ljudje na področju ideologij začenjajo zavedati nasprotij v (ekonomski) strukturi, je pripisal »gnoseološki pomen« (MS, 39). »Iz tega izhaja,« je poudaril Gramsci, »da ima tudi teoretično-praktično načelo hegemonije gnoseološko dosežnost; zato moramo na tem področju poiskati največji Iljičev teoretični prispevek filozofiji prakse. Iljič je dejansko toliko razvil filozofijo kot filozofijo, kolikor je razvil politično doktrino in prakso. Osnovanje hegemoničnega apa-

⁶ Npr. E. Agazzi, »Filosofia della prassi e filosofia dello spirito«, Milano 1955.

rata, kolikor se z njim oblikuje novo ideološko področje, opredeljuje reformo zavesti in metod spoznavanja; to je dejanje spoznavanja, filozofsko dejstvo« (MS, 39). Iz tega zornega kota je prodirala Gramscijeva filozofska misel v politični problem hegemonije.

VI

V to dialektiko filozofije in politike se konkretno uvršča delovanje intelektualcev. Funkcija in naloga intelektualcev je, da izdelajo načela in najdejo rešitve za probleme, ki si jih množice »implicitno« postavljajo s svojo praktično dejavnostjo. Intelektualci »razlagajo« vsak nov zgodovinski položaj in iz njega črpajo vso »eksplicitno« filozofijo; zato so vselej »organski« intelektualci neke družbene skupine. Odnos med teorijo in prakso (filozofijo in politiko) se torej izraža v odnosu med intelektualci in množico. Zato se mora »med intelektualci in preprostimi uresničiti ista enotnost, ki mora obstajati med teorijo in prakso« (MS, 8). Uresničiti se mora »zgodovinski blok«, v njem pa je vloga intelektualcev neposredno povezana s problemom hegemonije. Ta vloga je zgodovinsko pogojena, kajti »ljudska množica se ne ,razlikuje' in ne postane ,po sebi' avtonomna, če se (v širšem smislu) ne organizira; organizacije pa ne more biti brez intelektualcev oziroma brez organizatorjev in voditeljev, ne da bi se torej teoretični vidik zveze med teorijo in prakso konkretno ne razložil v nekem sloju ljudi, ki so ,specializirani' za pojmovna in filozofska oblikovanja« (MS, 12).

Gramsci je neposredno povezal vlogo »organskih« intelektualcev ne le s problemom hegemonije, marveč tudi s problemom politične oblasti. »Mogla bi se izmeriti ,organska stopnja' različnih intelektualnih slojev, to je njihova bolj ali manj tesna zveza z neko temeljno družbeno skupino, s tem da bi se funkcije in vrhnje stavbe delile na stopnje od spodaj navzgor (od ekonomske baze navzgor). Tako bi zdaj imeli v vrhnji stavbi dve veliki ,nadstropji'; eno, ki ga lahko imenujemo ,civilna družba', kar je skupnost organizmov, ki jim preprosto pravimo ,privatni' in kar ustreza funkciji ,hegemonije', ki jo vladajoča skupina izvaja nad celotno družbo, in ,politično družbo ali državo', kar ustreza funkciji ,neposrednega gospostva' ali poveljevanja, ki se izraža v državi in v ,pravnem vodstvu« (I, 9). »Premoč neke družbene skupine se izraža na dva načina, kot ,gospostvo' in kot ,intelektualno in moralno vodstvo'« (RIS, 70). Pri obeh načinih so intelektualci »pomočniki vladajoče družbene skupine, ki »opravljajo podrejene funkcije družbene hegemonije in politične vlade« (I, 9).⁷

Gramscijeva vizija »urejene družbe«, ki nastopi po strnitvi civilne in politične družbe in v kateri ni več premoči nobene družbene skupine, nakazuje socializacijo obeh funkcij, ker bodo vsi »organski« intelektualci vseh, kar šele pomeni resnično in dokončno sintezo filozofije in politike.

ANTON ŽUN

⁷ Gramscijev koncept hegemonije in diktature smo podrobneje prikazali v razpravi: »Gramsci in marksistična teorija o državi«, »Naša sodobnost«, str. 1 in 2, 1961.

HORST BLEY

*Temeljna vprašanja ekonomskega razvoja v NDR**

Razvoj narodnega gospodarstva Nemške demokratične republike (NDR) je zdaj v drugi etapi novega ekonomskega sistema planiranja in vodenja. CK SED¹ je na svojem trinajstem zasedanju (15. — 17. 9. 1966) prikazal in utemeljil osnovno smer nadaljnje poti. Cilj te poti je čim hitrejša rast nacionalnega dohodka in povečanje učinkovitosti narodnega gospodarstva, to pa lahko dosežemo predvsem z intenzivno razširjeno reprodukcijo in kompleksno socialistično racionalizacijo. Za pravilno razumevanje takšne orientacije celotnega narodnega gospodarstva je treba poznati dosedanja razvoj in objektivne ekonomske razmere, v katerih delamo v NDR. K temu prištevamo med drugim tole:

1. V preteklosti je bila politika pretežno usmerjena k postopnemu odpravljanju nesorazmerij, ki smo jih prevzeli iz kapitalističnega sistema in ki so se zaradi delitve Nemčije izredno okrepila. To je pogojevalo pretežno kvantitativno razširjanje našega produkcijskega aparata, s poudarkom na bazični industriji in gradnji številnih novih obratov, v kar smo morali usmeriti pretežni del investicijskih sredstev. Še v letu 1959 je dobila bazična industrija 71,0% vseh industrijskih investicij, od tega energetika in rudarstvo 42,4%, medtem ko je bil delež kovinske predelovalne industrije v celotnih industrijskih investicijah le 16,3%, lahke industrije in industrije življenjskih potrebščin pa le 12,7%.

Tudi v letu 1964 je bil podoben položaj, saj je bil delež bazične industrije v celotnih investicijah v industrijo 68,4%. Investicijska sredstva smo torej v veliki meri uporabljali za ustvarjanje novih, nujno potrebnih kapacitet, in to marsikdaj v takih proizvodnih vejah, kjer proizvajamo z izgubo oziroma kjer je amortizacijska doba sorazmerno dolga (npr. rudniki bakra in črnega premoga). To je pripeljalo k temu, da so se mnoge veje predelovane industrije za dolgo morale odreči obsežnejši obnovi osnovnih sredstev, kar je neugodno vplivalo na starost in strukturo le-teh. Toda to je bila edina možna pot našega gospodarskega razvoja, da bi se postavili na lastne noge in otresli odvisnosti od zahodnonemškega imperializma.

* Avtor (Horst Bley, dekan ekonomske fakultete Univerze Karla Marxa v Leipzigu) je objavljeni prispevek napisal posebej za »Teorijo in prakso«.

¹ Centralni komite Enotne socialistične partije Nemčije. — Op. prev.

2. Zaradi politike embarga in diskriminiranja NDR v zunanji trgovini² smo bili prisiljeni pridobivati surovine in gorivo v neugodnih naravnih razmerah z zelo visokimi stroški. To deloma velja še danes.

3. V NDR je starostna struktura prebivalstva neugodna: to so posledice fašistične vojne in organiziranega odtegotovanja delovne sile, ki so ga izvajali zahodnonemški imperialisti. Položaj je v celoti takšenle:

Prebivalstvo NDR 1950	18.588 (v 000)
1962	17.102
1964	16.992
1965	17.028

Število za delo sposobnega prebivalstva se bo znižalo od 9.983.400 v letu 1964 na 9.578.100 v letu 1970, torej za približno 505.000. Na sto za delo sposobnih prebivalcev pride v letu:

1959	= 48	v starosti, ko niso sposobni za delo (mladina, upokojeanci)
1950	= 58	
1962	= 74	
1972/73	= 84	
1980	= 75	

Delež prebivalstva v starosti nad 65 let v celotnem prebivalstvu je znašal v NDR v letu 1964 = 14,5%, v Zahodni Nemčiji leta 1965 = 11,6% in v ZDA = 9,3%.

Razvoj za delo sposobnega prebivalstva in njegova struktura sta bistveni činitelj za razvoj zaposlenosti delovne sile in s tem za produkcijo. Produkcijo nasploh in narodni dohodek v NDR moramo povečati s stopnjevanjem produktivnosti dela. Še več, možno zmanjšanje števila zaposlenih moramo hkrati izravnati s stopnjevanjem produktivnosti dela.

4. Za učinkovitejši razvoj našega narodnega gospodarstva moramo natančno poznati dejanske izdatke in stroške v posameznih fazah reprodukcijskega procesa in v družbeni produkciji kot celoti. K temu med drugim prispevajo: že izvedena revalorizacija osnovnih sredstev in posamezne stopnje reforme industrijskih cen. Zdaj bolj natančno vemo, koliko sredstev moramo vložiti v posameznih vejah za ustvarjanje narodnega dohodka, koliko nas produkcija stane, kam je ekonomsko ugodno ali neugodno vlagati sredstva in katera pota investicijske politike moramo izbirati³.

Zdaj moramo — izhajajoč iz analize narodnega gospodarstva in objektivnih ekonomskih možnosti v NDR — doseči učinkovi-

² NDR je bila skoraj ves čas svojega obstoja pod zelo hudim ekonomskim pritiskom z Zahoda. — Op. prev.

³ S tem se postavlja v ospredje vprašanje racionalne izbire investicijskih kriterijev. — Op. prev.

tejše oblikovanje družbenega reprodukcijskega procesa in v osrednjih točkah⁴ bojevati boj za znižanje stroškov in za kar najboljše izkoriščanje investicijskih sredstev.

Danes imamo novo, bistveno spremenjeno strukturo gospodarstva, razširjeni produkcijski aparat in povečano akumulacijsko sposobnost. V letu 1966 se je v NDR dnevno investiralo okoli 60 milijonov MDN⁵, kar pomeni okoli 20 milijard MDN na leto.

Produktivnost dela smo na leto povečevali poprečno za 6%⁶. Industrijska bruto produkcija se je večala npr. v času od 1958 do 1965 v vodilnih vejah industrije bistveno hitreje kakor v industriji kot celoti:

Razvoj industrijske bruto produkcije v NDR

(1955 = 100)	1958	1962	1965
<i>Industrija skupaj</i>	128	174	206
Energija	130	182	211
Kemična industrija	128	177	223
Kovinsko predelovalna industrija	139	211	261
Elektrotehnika in elektronika	151	253	323

V zvezi s tem se je povečal delež naše industrije v ustvarjenem narodnem dohodku od 50,3% v letu 1950 na dobrih 62% v letu 1958 in na 68,6% v letu 1965; v tem se odraža proces spreminjanja naše republike v moderno socialistično industrijsko državo.

Če upoštevamo dosednji razvoj gospodarstva v NDR in obstoječe objektivne možnosti in zahteve, postane razumljivo, da je nadaljnja pot gospodarske politike lahko le v prehodu k intenzivni razširjeni reprodukciji⁷, v povečani učinkovitosti vloženi sredstev in v njihovem boljšem izkoriščanju in pa v kompleksni racionalizaciji.

V juniju 1966 je bila konferenca CK SED in ministrskega sveta NDR o vprašanjih kompleksne racionalizacije in stabilizacije, na kateri so obravnavali najpomembnejša vprašanja in sklepali o njih.

⁴ Avtor pojmuje pod osrednjimi točkami (Schwerpunkte) najpomembnejša področja gospodarskega razvoja. — Op. prev.

⁵ MDN = Mark deutscher Notenbank (marka nemške emisijske banke), oznaka valute NDR za razločevanje od valute DM v Zvezni rep. Nemčiji. — Op. prev.

⁶ Podobno se je večala produktivnost tudi v Sloveniji, in sicer 1957–60 za poprečno 5,8% in 1961–64 za 6,9%. Mislim, da je bilo povečanje produktivnosti dela v NDR med drugim pogojeno tudi s tem, da se je zmanjševalo število aktivnega prebivalstva zaradi odseljevanja v ZRN. — Op. prev.

⁷ Pojem intenzivna razširjena reprodukcija se v naši ekonomski terminologiji ne uporablja. S pristavkom »intenzivna« želi avtor poudariti, da se reprodukcija ne širi ekstenzivno, ampak intenzivno. Tej terminologiji bi do neke mere ustrežal naš pojem »vlaganje v rekonstrukcijo in modernizacijo gospodarskih kapacitet«. — Op. prev.

Kompleksna socialistična racionalizacija je glavna smer naše ekonomske politike v NDR. Čeprav je racionalizacija že prej imela v gospodarstvu neki pomen, moramo danes govoriti o novi kvaliteti v racionalizaciji. V čem je ta nova kvaliteta racionalizacije in kaj so njene značilnosti?

1. Nova kvaliteta socialistične racionalizacije se izraža v neposredni povezanosti novega ekonomskega sistema, posebno njegove druge etape, znanstveno tehnične revolucije, z racionalizacijo. Brez novega ekonomskega sistema planiranja in vodenja si ne moremo zamisliti kompleksne socialistične racionalizacije. Po drugi strani pa pomeni kompleksna socialistična racionalizacija zagotoviti si močno in trajno večanje narodnega dohodka, kar je cilj novega ekonomskega sistema.

2. Značilen je boj za povečanje učinkovitosti vloženi družbenih sredstev. Tehnična revolucija postavlja akumulacijski sposobnosti narodnega gospodarstva silno velike zahteve. To nam bo še posebno jasno, če pomislimo, da zahteva osnovanje enega delovnega mesta že danes poprečno 80 tisoč MDN. Pri popolnoma avtomatiziranih obratih se zviša ta izdelek celo na 1 milijon MDN in še več za eno delovno mesto.

Obenem pa je cilj socialistične družbe stalno plansko izboljševanje življenjskega standarda prebivalstva. Čedalje večje akumulacijske potrebe in istočasno stopnjevanje življenjskega standarda se navidezno med seboj izključujeta. Toda v resnici ni tako. Prav kompleksna socialistična racionalizacija omogoča s smiselnimi naložbami akumulacijskih sredstev graditi temelje za nepretrgano izboljševanje življenjskega standarda tudi v prihodnosti.

Medtem ko smo v letih 1951 do 1955 z investicijskimi sredstvi 32 milijard MDN dosegli, da se je narodni dohodek povečal za 21 milijard MDN, smo v letih 1956 do 1960 le s podvojenimi investicijskimi izdatki (63 milijard MDN) dosegli enako povečanje narodnega dohodka. V letih 1961 do 1964 nam je z izdatki okoli 66 milijard MDN uspelo povečati narodni dohodek le še za 10,7 milijarde MDN.⁸

Ta negativni razvoj je le v manjši meri objektivno pogojen, kar je naloga za raziskovalce. Eden izmed razlogov je dosedanja nezadostna kompleksna socialistična racionalizacija, nezadostno izkoriščanje skladov.

Struktura investicij igra važno vlogo pri boljšem izkoriščanju skladov. Doslej je bil v NDR delež investicij v zgradbe, ceste in podobne naprave v celotnih investicijah v razmerju z deležem proizvodnih naprav in opreme previsok. Delež gradenj se je sicer zni-

⁸ V navedenih podatkih se jasno izraža tendenca padanja mejne učinkovitosti kapitala, ki je značilna za razvita gospodarstva. V zaostalem gospodarstvu je nedvomno možno, da z nekaj začetnimi investicijami dosežemo sprva velike učinke. Kasneje pa se učinki zgolj kvantitativnega dodajanja novih sredstev nujno zmanjšujejo. Čudim se, da avtor ocenjuje to tendenco kot vseskozi negativno, zgolj kot posledico pomanjkljivosti v sistemu, in da ne vidi v njej tudi neke splošne zakonitosti.

žal od 56% v letu 1950 na 37,2% v letu 1965. Kljub temu pozitivnemu razvoju pa s stanjem, ki smo ga dosegli, ne moremo biti zadovoljni. V tem je pomembna naloga kompleksne racionalizacije gospodarstva.

3. Čedalje večji pomen ekonomije opredmetenega dela. Značilnost tehnične revolucije večja množina opredmetenega dela v reprodukcijem procesu. Torej moramo pri socialistični racionalizaciji tudi temu posvetiti posebno pozornost. Pri nas v NDR nikakor še ne moremo pozitivno ocenjevati razvoja učinkovitosti osnovnih in obratnih skladov. Medtem ko se je industrijska bruto produkcija (pri nespremenjenih planskih cenah) povečala od 100% v letu 1960 na 135% v letu 1965, so se v istem razdobju povečale poprečne materialne zaloge obratnih sredstev na 157%, in sicer najbolj zaloge nedokončane produkcije (na 167%). Zaloge so se torej hitreje večale kakor produkcija. To pomeni, da del proizvodnje narodnega dohodka ni postal učinkovit v smislu uporabe, po ekonomskem učinku dejansko sploh ne obstaja.

Naloga kompleksne socialistične racionalizacije je, da ta položaj spremeni. V tej smeri so bili na področju gospodarjenja z energijo doseženi že dobri uspehi. Tako se je npr. pri petih metalurških in kemičnih produktih, ki so intenzivni porabniki energije, specifična poraba energije v letu 1965 v primerjavi z letom 1964 občutno zmanjšala:

Produkt	Specifična poraba energije	
	1964	1965
jeklo	9 042 Mcal/t	8 462 Mcal/t
lito surovo železo	14 335 „	11 800 „
kalcijev karbid	7 610 „	7 433 „
kalcinirana soda	3 222 „	2 882 „
natrijev lug	4 452 „	4 234 „

V tem pogledu moramo še krepkeje poprijeti.⁹

4. Nova kvaliteta kompleksne socialistične racionalizacije je tudi v enotnosti znanstvenega planiranja in racionalizacije. Medtem ko so bili prej ukrepi za racionalizacijo praviloma ločeni od plana oziroma le njegov dodatek, je novost v tem, da je zdaj socialistična racionalizacija bistvena osnova planiranja.

Vsak vodja mora pri izdelavi plana upoštevati raznovrstne možnosti in ukrepe za racionalizacijo v svojem področju planiranja. To je pomembna osnova za tehnično in ekonomsko utemeljitev plana.

Ta neločljiva povezanost s planom pa obenem zahteva, da se določijo ukrepi racionalizacije na podlagi prognoze znanosti in tehnike ter strukturnega razvoja produkcije.

* Za objektivnejše vrednotenje teh prihrankov pri porabi energije bi morali upoštevati tudi sodobne tehnološke normative v razvitih deželah. — Op. prev.

Zato, da bi planiranje ustrezalo drugi etapi novega ekonomskega sistema, je nujno, da vedno izberemo kar najugodnejšo varianto z vidika narodnega gospodarstva. W. Ulbricht je poudaril na konferenci o racionalizaciji, da ustvarja kompleksna socialistična racionalizacija na ta način možnosti za nadaljnji znanstveno tehnični napredek.

To postane jasno, če npr. opazujemo možnosti racionalizacije s teritorialnega vidika. V NDR je na 15% površine koncentriranih 50% osnovnih skladov in delovne sile. Če bi dosegli tukaj enako stopnjo mehanizacije, kot je zunaj teh središč koncentracije (Ballungsgebiete), bi lahko sprostili 20 tisoč delavcev. Če bi hoteli to delovno silo na novo naseliti v območjih koncentracije, bi to terjalo izdatek 1,5 do 2 milijardi MDN. Če pa izvajamo smotrno sproščanje v samem območju koncentracije, lahko dosežemo isti rezultat s približno pol manjšimi sredstvi.

5. Nadaljnja značilnost nove kvalitete socialistične racionalizacije je v njeni kompleksnosti. To je ena njenih bistvenih potez. Ta kompleksnost daje možnosti, da se izkoristijo prednosti socialističnega družbenega reda, in s tem pokaže svojo premoč nad racionalizacijo v kapitalizmu. S kompleksnostjo razumemo tole:

a) Racionalizacija zajema vse faze reprodukcijskega procesa in prodira v vsa področja družbene reprodukcije, od produkcije do konsumpcije. Nadalje zajema kompleksnost planiranje in vodenje narodnega gospodarstva do podjetja, všteti odnose med posameznimi gospodarskimi vejami, območji in podjetji. Če se racionalizacija enostransko nanaša na eno področje, ni izključeno, da je s tem uničen učinek na drugih področjih. Kompleksna racionalizacija pogojuje torej tako pri vodjih kot tudi pri vseh delovnih ljudeh visoko državljansko zavest in je nezdržljiva z vsakršnim izoliranim ravnanjem, ki je usmerjeno le k posameznim ukrepom. Na konferenci o racionalizaciji je bilo poudarjeno: »Kompleksna socialistična racionalizacija je preobrazba narodnogospodarskega mišljenja v dejanje!«¹⁰

b) Kompleksna socialistična racionalizacija obsega prek reprodukcijskega procesa tudi druga področja družbenega življenja, npr. ideologijo, izobrazbo prebivalstva, kulturo, zdravstvo itd.

Vsestranski učinek kompleksne socialistične racionalizacije bo dosežen samo takrat, če obstaja že vnaprej pri vseh, ki so udeleženi v pripravi in izvajanju, ideološka jasnost o političnem pomenu in učinkih kompleksnih ukrepov. Tako je kompleksna socialistična racionalizacija obenem tudi izraz enotnosti politike, ekonomije in tehnike ter naše ekonomske politike. Pomembna naloga partijskih in sindikalnih organizacij je ravno v tem, da razložijo vsem delovnim ljudem vsebino kompleksne socialistične racionalizacije.

Kompleksni značaj racionalizacije zahteva prodiranje znanosti v družbene delovne procese s pomočjo različnih znanstvenih disciplin, katerih spoznanja postanejo tako neposredno in posredno

¹⁰ Mittag, Günter: Referat auf der Rationalisierungskonferenz. »Die Wirtschaft«. Beilage št. 26/1966, str. 17.

učinkovita v produkciji. Brez sodelovanja različnih disciplin, kot so naravoslovje in tehnika, tehnologija, medicina dela, politična ekonomija, teorija socialističnega vodenja gospodarstva, teorija planiranja narodnega gospodarstva, sociologija, psihologija in fiziologija, znanstveni študij dela — da imenujem le nekatere — ni mogoče uspešno izvajati kompleksno socialistično racionalizacijo. Takó skrčevanje obsega delovanja le na eno izmed znanstvenih disciplin kakor tudi stihijsko izolirano delovanje posameznih disciplin bi nujno slabo vplivalo na rezultate kompleksne socialistične racionalizacije.

c) Kompleksna socialistična racionalizacija se razteza tudi na podjetja z državno udeležbo in na še obstoječa zasebna podjetja¹¹. Zmaga socialističnih proizvodnih odnosov pomeni, da so poldržavna¹² in privatna podjetja v celoti pritegnjena v obsežni proces graditve socializma in imajo njihovi lastniki oziroma vodje pri nas zagotovljeno perspektivo.

Na konferenci o racionalizaciji je bilo večkrat posebej poudarjeno, da je treba ta podjetja vsa in v celoti pritegniti v proces socialistične racionalizacije.

V preteklosti smo podjetja z različnimi lastninskimi oblikami pritegovali v proces razvijanja znanstveno tehničnega napredka s posebno obliko organiziranja dela v okviru proizvodnih skupin.¹³ To pot bomo dosledno nadaljevali, obenem pa bomo začeli sodelovati z vodji in lastniki poldržavnih in privatnih podjetij pri uresničevanju socialistične racionalizacije do nove, višje stopnje.

6. Nova kvaliteta kompleksne socialistične racionalizacije se, končno izraža tudi v tem, da bodo na podlagi tehnične revolucije in doseženih rezultatov postavljena nova, višja merila.

Po ovrednotenju in uporabi doslej uspešno izvajanih metod moramo storiti nadaljnje korake, ki bodo zagotovili vsestransko izkoriščanje prednosti socializma. Tako npr. vključuje kompleksna socialistična racionalizacija uporabo moderne računske tehnike in kibernetičnih metod opazovanja. Dejstvo je, da je v našem narodnem gospodarstvu moderna računska tehnika še zmerom preveč enostransko omejena na obračunska dela v podjetjih in se premalo uporablja za usmerjanje procesov in znanstveno vodenje.

Znanstveno proučevanje dela, oblikovanje dela in normiranje dela so, kot je ugotovljeno tudi v sklepu ministrskega sveta o racionalizaciji, neizogibne predpostavke za izvajanje kompleksne socialistične racionalizacije. Iz tega izhaja za univerze in visoke

¹¹ V NDR dovoljujejo obstoj privatnih podjetij z največ 200 zaposlenimi delavci, vendar so ta podjetja pod državno kontrolo in vključena v celotni proces planiranja. — Op. prev.

¹² Poldržavna podjetja so podjetja z delno udeležbo države v celotnem premoženju podjetja; to je torej neke vrste delniški odnos z izrazito prevladujočo vlogo države. — Op. prev.

¹³ Skupina producentov istega produkta (Erzeugnisgruppe), ki so med seboj povezani, se posvetuje o tehničnem napredku, izmenjuje patente in izkušnje in podobno; poseben položaj v tej skupini ima vodilno podjetje. — Op. prev.

šole naloga, da mora znanost nujno stopati pred razvojem prakse kot tudi izoblikovati kadre za prakso.

Kateri *ukrepi* so bili uvedeni za izvajanje kompleksne racionalizacije in katera načela in *metode* veljajo za način dela?

Pri številčnosti in širini ukrepov socialistične racionalizacije, ne glede na to, ali gre za ukrepe, ki se naj realizirajo kratkoročno in enostavno, ali za globoko segajoče spremembe celotnih procesov, ki so ali pa niso povezani z materialnimi in finančnimi izdatki, velja *temeljno načelo kompleksnega prijema*. Vse ukrepe je treba zajeti v enoten sistem znanstvene analize delovnih procesov. Pri tem je treba hkrati obravnavati vprašanja ideologije in vzgoje, ekonomije, tehnike in organizacije itd. Tako npr. zajema ukrep v kakem posebnem področju hkrati nujne predpostavke v predhodnih oddelkih in iz tega izhajajoče posledice v njemu sledečih področjih. Pri racionalizaciji moramo torej vsekakor uporabljati vse prednosti socializma.

V okviru kompleksne racionalizacije je zelo pomembna standardizacija. *Standardizacija velja za najpomembnejšo obliko* socialistične racionalizacije.

S standardizacijo se ustvarjajo odločilni pogoji za racionalno oblikovanje proizvodnih načrtov in za uporabo popolnejših oblik organizacije proizvodnje; standardizacija pelje k bistvenemu povečanju učinka specializacije. Zaradi tega dobijo vprašanja standardizacije v raziskovanju in poučevanju večji pomen. V znanstveno tehnični ureditvi industrijskih vej izdelujejo in izvajajo posebne načrte in ukrepe za standardizacijo.

V zvezi s tem je koncentracija produkcije pomembna osnova za uvajanje najmoderneje tehnike tudi v malih in srednjih podjetjih vseh lastninskih oblik, da bi dosegli velik učinek. Čedalje večja specializacija drži k bolj zapletenemu povezovanju različnih podjetij in panog. Zato morajo doseči tudi *kooperacijski odnosi* novo kvaliteto in morajo biti racionalizirani. Zdaj se posveča posebna pozornost kooperaciji med industrijo in trgovino. Imamo industrijske proizvodne skupine in trgovinske skupine za nakup, ki v praksi uvajajo novo obliko kooperacije. Na posebnih področjih izvajajo eksperimente za preizkušanje oblik povezovanja in sodelovanja.

Ena izmed nalog racionalizacije je *modernizacija obstoječih naprav*, npr. mehanizacije in avtomatizacije osnovnih in pomožnih produkcijskih procesov, transporta, planiranja in obračunavanja. V naši podružbljeni¹⁴ industriji je trenutno še vedno 480 tisoč delavcev, ki niso zaposleni pri strojih in napravah in delajo celo z orodji, ki jih ne poganja energija. Delež pretežno z ročnim orodjem opremljenih delavcev je v tako pomembni veji, kot je kovinsko predelovalna industrija, skoraj 60%. V gradbeništvu je približno 12 tisoč delavcev zaposlenih le z nakladanjem in razkladanjem, od teh dela približno 60—80% pretežno ročno.

¹⁴ Avtor uporablja izraz Volkseigentum, torej ljudsko premoženje, za lastnino, ki je v bistvu državna.

Velike rezerve, ki jih je možno aktivirati s kompleksno socialistično racionalizacijo, so tudi na področju transporta in vzdrževanja. Samo v industriji je bilo v letu 1965 približno 22% vseh proizvodnih delavcev zaposlenih na področju vzdrževanja, transporta in skladiščenja.

Značilnosti velikih rezerv, ki jih je možno aktivirati na področju uprave, je v tem, da je v proizvodnji naprav združenih državnih podjetij (VVB)¹⁵ za težko industrijo in v pogonski industriji 800 ljudi zaposlenih le za obračunska dela. V NDR se trenutno niti 20% upravnih del, ki bi jih lahko opravljali strojno, ne izvaja mehansirano.

Pomembno načelo socialistične racionalizacije v drugi etapi novega ekonomskega sistema je, da si podjetja *sama prigospodarijo sredstva* za razširjeno reprodukcijo. Medtem ko so v preteklosti financirali razširjeno reprodukcijo pretežno iz državnih proračunskih sredstev, je treba zdaj VVB in podjetja neposredno zainteresirati, da z lastnim ustvarjanjem sredstev čimbolj racionalno oblikujejo reprodukcijo. Državno financiranje je držalo k temu, da so bili krediti za racionalizacijo premalo izkoriščeni.

Da bi odpravili neekonomski učinek industrijskih cen, je bila z novimi industrijskimi cenami *spremenjena tudi metoda izračunavanja dobička*¹⁶. Medtem ko je bilo doslej možno, da je podjetje z uporabo dražjega materiala in s tujimi storitvami stopnjevalo profit, ne da bi bilo povečalo lastne storitve in ne da bi bilo znižalo stroške, se zdaj dobiček ne računa več na celotne lastne stroške, ampak na stroške predelave (brez stroškov za material in brez tujih storitev). S tem je višina dobička odvisna od stopnjevanja lastnih storitev in zniževanja stroškov.

K ukrepom in metodam izvajanja kompleksne racionalizacije sodi predvsem zaključni sistem ekonomskih vzvodov. Le-ta zajema dve področji, ekonomske vzvode na področju vodenja gospodarskega računa (dobiček, cena, kredit, prispevek na proizvodne sklade itd.) in ekonomske vzvode osebne materialne zainteresiranosti (kot plača, premija¹⁷), delovni pogoji in drugo. Za učinkovitost tega sistema ekonomskih vzvodov velja v NDR temeljno načelo: kar koristi družbi — naj koristi tudi gospodarski organizaciji in posamezniku. Pri tem je važna povezanost obeh področij ekonomskih vzvodov. Zdaj že imamo dobre osnove in izkušnje za izdelavo novih in učinkovitejših meril in normativov za oblikovanje dohodka od dela delovnih ljudi, za planiranje in uporabo plačnega sklada podjetja ter za njegovo tesnejšo povezavo z dejanskim rezultatom podjetja.

¹⁵ VVB = Vereinigung Volkseigener Betriebe = Združenje podjetij ljudskega premoženja. — Op. prev.

¹⁶ S pojmom dobiček ni mišljena družbenoekonomska kategorija, ki nastopa v tržnem gospodarstvu, temveč obračunsko-evidenčni kazalec presežka dohodka nad izdatki v okviru sistema totalnega planiranja.

¹⁷ Tako npr. prejmejo premijski dohodek vodje obratov in oddelkov glede na to, kako so bila izkoriščena osnovna sredstva, kakšna je bila kvaliteta dela ipd. — Op. prev.

Nadalje velja za racionalizacijo *osnovno načelo*, da se mora racionalizirati celotni produkcijski proces — od delovnih sredstev prek tehnično organizacijskega poteka do prostorskega oblikovanja — z vidika visoke *proizvodne kulture in olajšanja težkega telesnega dela* z metodami znanstvenega študija dela. Te metode so važna predpostavka za razvoj in uporabo visoko produktivnih delovnih sredstev, racionalnih oblik organizacije dela, za povečanje veselja do dela in za zmanjšanje porabe časa.

Kako pomembna je uresničitev te naloge vidimo iz tega, da je samo v centralno vodeni industriji v letu 1965 opravljalo 55,7% transportnih delavcev težka fizična dela brez mehaniziranih pripomočkov.

Pomembna metoda uspešnega izvajanja kompleksne racionalizacije je *koncentracija na osrednje točke oziroma težišča*.

Da ne bi pri mnogovrstnosti nalog racionalizacije zmanjšali uspeha in drobili sil, so vodje zadolženi, da že v konceptih za racionalizacijo jasno določijo osrednje točke oziroma težišča.

Koncentracija na težišča razen tega zahteva usklajenost različnih področij in ravni. Zato, da so ukrepi v celoti učinkoviti, morajo biti ustvarjene ustrezne možnosti v predhodnih in v sledečih področjih. *Uspeha sploh ni ali pa se zmanjša, če pride do spremembe le enostransko na enem področju ali če se lotimo vseh hkrati, toda noben ukrep se ne izvede do kraja.*

Osnovno načelo socialistične racionalizacije se glasi: »S človekom — za človeka«. Socialistična racionalizacija je v prvi vrsti vprašanje primerne obravnavanja človeka.

Socialistična racionalizacija *s človekom* — v tem načelu je izražen velik pomen, ki ga pripisujeta partija in vlada ustvarjalni sili in iniciativi delovnih ljudi naše republike. Hkrati je iz tega videti, da se kompleksna socialistična racionalizacija lahko uspešno izvede le z zavestnim in ustvarjalnim ravnanjem milijonov delovnih ljudi.

Socialistična racionalizacija *za človeka* pomeni, da je pri vseh ukrepih človek v središču vseh snovanj. Njemu so namenjeni dosežki kompleksne socialistične racionalizacije, tako glede povečanja učinkovitosti dela kakor tudi glede delovnih pogojev. Ravno v tem se bistveno razlikujeta kompleksna socialistična racionalizacija in racionalizacija v državnomonopolističnem kapitalizmu. Medtem ko pri nas izvajamo vse ukrepe racionalizacije skupaj z delavci in v skladu z interesi delovnih ljudi, s čimer vnovič dokazujemo, kaj razumemo s socialistično demokracijo, je delavec v kapitalizmu objekt racionalizacije. Tam niso interesi delavcev in njihove upravičene zahteve po izboljšanju delovnih pogojev v središču racionalizacije, ampak je to edino in samo prizadevanje po večjem profitu. Seveda tudi v kapitalističnem podjetju uporabljajo naj sodobnejša spoznanja znanosti o delu, toda le takrat, če to obeta večji dobiček. Tam pa, kjer racionalizacijski ukrepi prinašajo olajšanje delavcu in ga razbremenijo težkega fizičnega dela, kapitalisti praviloma izkoriščajo vsak ukrep racionalizacije za stopnjevanje intenzivnosti dela.

Pri izvajanju kompleksne socialistične racionalizacije se pojavlja vrsta vprašanj, ki se neposredno nanašajo na delovno silo. Sem spadajo vprašanja prihranka energije v vsakokratnem področju dela in njeno plansko preusmerjanje za druge naloge. To je, kot je znano, povezano z rešitvijo vrste socialnih, ekonomskih in osebnih problemov. Zato je potrebno, da partijske organizacije in sindikati posvečajo posebno pozornost pravočasni pripravi in rešitvi takšnih nalog v neposredni povezavi z delovnimi ljudmi.

Iz vseh teh nalog kompleksne racionalizacije logično izhajajo važni sklepi za oblikovanje raziskovalnega dela in posebno tudi za izobraževanje in vzgojo na visokih šolah. V NDR si zdaj prizadevamo, da bi visoko šolstvo tako usmerili in ga prilagodili tem zahtevam tehnične revolucije. To zadeva predvsem oblikovanje profila visokih šol in fakultet, novo kvaliteto izobraževanja in vsebino učne dejavnosti, racionalno oblikovanje poteka študija in njegovo perspektivno usmeritev, kot tudi vodenje in organizacijo znanstvenega dela in ne nazadnje tudi način kvalificiranja znanstvenega naraščaja, vštevši promocije in habilitacije.

Prevedla Nada Sfiligoj

Med Ženevo in Delhijem

Mednarodni ekonomski odnosi v luči konference ZN
za trgovino in razvoj

I

Mednarodni ekonomski odnosi so v sodobnih razmerah podvrženi neprestanemu spreminjanju. Vzrokov za to je več. Ugotavljamo jih predvsem na področju razvoja proizvodnih sil, ki je posledica novih odkritij v znanosti in njihove uporabe v sodobni tehnologiji. Nič manj niso pomembne tudi spremembe, ki nastajajo zaradi spremenjenih političnih odnosov v svetu. Zanje je zlasti po drugi svetovni vojni značilno naraščanje subjektov v mednarodni skupnosti, posebej socialističnih dežel in novih neodvisnih držav, ki so bile prej pod kolonialnim gospodvom.

Takšni splošni okviri razvoja svetovne skupnosti vplivajo na vse vrste odnosov v mednarodnem sodelovanju. Pri tem so zlasti pomembni mednarodni ekonomski odnosi, ki so bolj kot druge oblike mednarodnih odnosov vzročno povezani s splošnimi gibanji, o katerih smo govorili na začetku članka.

Sodobne oblike mednarodnega sodelovanja, tudi ekonomskega, so se močno razvile že, če jih primerjamo s stanjem pred 15 ali 20 leti — ne glede na vse hibe, ki so znane tudi širši javnosti. Pomena sprememb, o katerih smo govorili, ne more zmanjšati niti dejstvo, da doslej še ni prišlo do kvalitetno drugačne »razvrstitve veličin« in da so še zmerom nerešena temeljna vprašanja svetovnega gospodarstva.

Zaradi pospešenega razvoja proizvodnih sil in večanja števila subjektov v mednarodnih odnosih nasploh ter ekonomskih posebej, so dobili ekonomski odnosi nove značilnosti. Mednje lahko, ne da bi se zmotili, prištevamo tele:

- a) demokratizacijo in
- b) institucionalizacijo mednarodnih ekonomskih odnosov;

c) krepitev subregionalnih in regionalnih oblik ekonomske integracije;

d) težnjo, da bi se izoblikoval nov poseben odnos med doseženo ravnijo proizvodjalnih sil v svetovnem gospodarstvu ter še vedno močno zasidranimi neustreznimi oblikami »produkcijskih odnosov«¹ pri posameznih narodih.

Glede na vse te pogloblitve značilnosti v sodobnih mednarodnih ekonomskih odnosih bomo poskušali obdelati eno izmed specifičnih oblik, s katero si mednarodna skupnost prizadeva v ekonomskih odnosih uveljaviti novo in napredno. Gre za konferenco Združenih narodov za trgovino in razvoj (UNCTAD).

Od konference ZN za trgovino in razvoj ali svetovne ekonomske konference (Ženeva, marec—junij 1964) so minila tri leta; zdaj pa že potekajo priprave za drugo svetovno ekonomsko konferenco, ki bo februarja 1968. leta v New Delhiju.

To razdobje je prekratko, da bi mogli pričakovati bistvenih sprememb v mednarodnih ekonomskih odnosih, vendar dovolj dolgo, da bi spoznali, kakšni so dosedanji rezultati konference ZN za trgovino in razvoj glede na to, kako so posamezne skupine dežel ali pomembnejše vodilne sile izpolnjevale priporočila konference.

Priporočila, ki so jih sprejeli v Ženevi 1964. leta, zlasti priporočila, ki zadevajo načela mednarodnega ekonomskega sodelovanja, lahko upravičeno imenujemo *Magno carto* mednarodnih ekonomskih odnosov sredine XX. stoletja.¹ Pri tem niti ni važno, da so se nekatere države — praviloma države, ki so imele vodilni položaj v svetovnem gospodarstvu in ki tudi danes dominirajo v mednarodnih ekonomskih odnosih — glasovanja vzdržale ali glasovale proti. Že sama formulacija načel mednarodnega ekonomskega sodelovanja, kakršno so sprejeli v Ženevi, označuje novo obdobje in je rezultat novih pojmovanj v sodobni ekonomski politiki in mednarodnih odnosih. In prav zato, ker gre za prelomnico, bi bilo iluzorno pričakovati, da se bodo zdaj tiste države, ki so se z vsemi silami upirale, da bi bila sprejeta nekatera načela, nenadoma sprevrgle v uresničevalce teh načel. Drugače povedano: naj so ženevski sklepi še tako pomembni, so vendarle šele začetek procesa, v katerem se bodo neprestano merile napredne in konservativne sile. Pri tem gre za

¹ Analizo ženevske konference je napravila skupina strokovnjakov pod vodstvom Lj. Adamovića; v posebni knjigi jo je izdal inštitut za mednarodno politiko in gospodarstvo v Beogradu leta 1964.

razbijanje nekaterih realnih ekonomskih pozicij, za ogrožanje pridobljenih »pravice« nekdanjih kolonialnih metropol.

Menimo, da teh dejstev ne gre podcenjevati, ko govorimo o uresničevanju in ocenjevanju rezultatov ženevskega zasedanja UNCTAD.

Drugi pomemben uspeh prve konference ZN za trgovino in razvoj je celovitost tematike, ki jo je obravnavala. Dokumenti konference so dejansko skupek dognanj teorije in analize konkretnih problemov svetovnega gospodarstva, predvsem vprašanj, ki obravnavajo položaj nerazvitih dežel. Dejstvo, da je bil na mednarodnem forumu, kakršen je UNCTAD, podan analitičen pregled sodobnih problemov svetovnega gospodarstva, med katerimi je problem nerazvitosti osrednje vprašanje ekonomske danosti sedanjosti in prihodnosti, je že samo po sebi tako pomembno, da ga ne gre podcenjevati.

Naslednji pomemben uspeh ženevske konference je nastanek institucionalnega mehanizma. Na konferenci je bila dobojevana bitka za osamosvojitve novega specifičnega organa ZN, ki se bo ukvarjal samo s problematiko svetovne trgovine in gospodarskega razvoja. Spopadi glede teh institucionalnih mehanizmov so bili samo nadaljevanje prejšnjih navzkrižij okoli sklicanja konference med silami, ki so se zavzemale zanjo, in silami, ki so ji nasprotovale. Ne smemo se slepiti, da je bil z ustanovitvijo ustreznih institucij že rešen kateri od obravnavanih problemov ali da je bila dana sprejemljiva osnova za njihovo reševanje; vendar odnosi sil v teh institucijah posredno odsevajo načelna stališča posameznih držav glede usmeritve akcij in odgovornosti svetovne skupnosti za razvoj gospodarsko nerazvitih delov sveta. Zatorej so sklepi, sprejeti v komiteju za institucionalna vprašanja na konferenci v Ženevi, daleč presegli tehnično-organizacijski pomen; v bistvu so pomenili boj za življenje nove organizacije in nov način usmerjanja akcij in odgovornosti mednarodne skupnosti za napredek nerazvitih.

Formiranje »skupine 77«² je po vrstnem redu zadnji, vendar ne najmanj važen uspeh svetovne konference; predstavlja enotnost akcije nerazvitih dežel treh kontinentov (Azije, Afrike, Latinske Amerike — med deželami od drugod je v skupini tudi Jugoslavija). Čeprav tako številna in solidarna, je »skupina 77« kaj kmalu premagala skušnjavo, da bi razkazovala svojo politično moč kot »glasovalni stroj«

² »Skupina 77« — je naziv za skupino držav, ki so enotno nastopale na zasedanju UNCTAD. Jugoslavija je zelo dejaven član te skupine držav.

novega tipa ter z golim preglasovanjem vsiljevala svoje poglede drugim udeleženkam konference. Četudi so na konferenci delegacije nekaterih razvitih držav kdaj pa kdaj naravnost izzivale predstavnike dežel v razvoju, da uporabijo najmočnejše orožje — glasovalni stroj — so le-ti sprejemali razpravo dostojanstveno; z uporabo argumentov so delegacije nerazvitih držav dokazovale svetovni javnosti, da se zavedajo pomembnosti trenutka in da so mu kos — čeprav je večina teh dežel šele vstopila v moderno zgodovino z vsemi atributi politične neodvisnosti.

Pomembnost tega dejstva lahko temeljiteje ocenimo le v primerjavi s poskusi razvitih kapitalističnih dežel, da bi v skladu s tradicionalnimi pojmovanji o delitvi interesnih sfer (v skladu s »prioritetami«, katere zagotavljajo bodisi državam Commonwealtha, pridruženim članicam Skupnega trga, bodisi z odpiranjem trga ZDA za blago dežel Latinske Amerike) neposredno vplivale na konfrontacijo ekonomskih interesov posameznih nerazvitih dežel. Čeprav je na tem področju še vrsta neurejenih problemov, je »skupina 77« premagala vse te skušnjave in pritiske. Ni ohranila le enotnosti, marveč je izrabljala svojo moralno-politično moč zelo umirjeno; glasovanje o posameznih priporočilih je terjala samo takrat, kadar je bilo očitno, da je preteklo dovolj časa za pretres vseh argumentov in nasprotnih argumentov ter da bi nadaljnja razprava brez sprememb stališč o posameznih vprašanjih pomenila samo siromašenje dnevnega reda ter zavlačevanje. Tak potek bi namreč lahko koristil le tistim, ki so že od vsega začetka skušali dokazati, da konferenci ne bo uspelo obdelati kopice gradiva, ki je bilo na dnevnem redu.

Ne da bi podrobneje pretresali stališča posameznih držav in skupin držav glede načelnih in konkretnih vprašanj, menimo, da so bili rezultati, ki smo jih porazdelili v štiri kategorije, zares trajno pomembni; so solidna podlaga za uveljavljanje tako novega institucionalnega mehanizma kot tudi vseh naprednih sil sveta, da z uresničevanjem priporočil konference nadaljujejo svojevrstno in odločno akcijo za mednarodne ekonomske odnose novega tipa.

II

Ker je konferenca ZN za trgovino in razvoj sprejela vrsto priporočil glede trgovine s surovinami in industrijskimi polizdelki, neblagovnimi postavkami v svetovni trgovini,

financiranja svetovne trgovine in dajanja pomoči, ker je izglasovala sklepe institucionalnega pomena ter načelna stališča o novih načelih mednarodnih ekonomskih odnosov, se moramo vprašati, kakšne so realne posledice teh priporočil. Ali je prišlo do realizacije oziroma v kolikšnem obsegu so se priporočila uresničila — skratka, kako je celotna dejavnost UNCTAD vplivala na vlogo nerazvitih držav v svetovnem gospodarstvu.

Preden odgovorimo na to vprašanje, naj razmejimo dolgoročne in kratkoročne cilje. Če opazujemo namreč gibanje v svetovnem gospodarstvu in položaj nerazvitih držav od sredine 1964. leta (konferenca je končala delo junija 1964) pa do konca 1966. leta, potem očitno lahko govorimo le o kratkoročnih aspektih uresničevanja načetih vprašanj. V tem pogledu so uspehi neznatni. Gospodarski položaj nerazvitih držav se ni izboljšal in take razmere kdaj pa kdaj zmanjšujejo pomen same konference kot tudi pomen njenih priporočil.

Seveda se s takimi pojmovanji ne moremo sprijazniti; ne morda zato, ker smo načelno proti malodušju, ampak ker so pričakovanja, da se bodo z izglasovanjem priporočil na svetovni ekonomski konferenci »pravila igre« v mednarodnih ekonomskih odnosih v temeljih spremenila, milo rečeno, docela nerealna.

Položaj ni tak, če posledice Ženeve 1964 opazujemo v dolgoročni perspektivi. Izoblikoval se je institucionalni mehanizem. Konferenca je postala trajni organ, dobila je strokovno-operativni organ — sekretariat; konstituiran je svet za trgovino in razvoj. Izoblikovana je trdna osnova, ki naj nerazvitim državam ob podpori socialističnih sil v svetu ter naprednih krogov v kapitalističnih državah omogoči, da že danes prek pristojnega organa terjajo razpravo o vprašanjih, ki so bolj kot administrativno-organizacijsko pomembna po svoji vsebini.

Jasno izoblikovani dolgoročni cilji in obstoj institucionalnega mehanizma omogočajo vsakodnevno dejavnost predvsem vsaki od držav članic »skupine 77« — omogočajo pa tudi, da se z njihovimi skupnimi naporimi postopno uvajajo nova načela mednarodnih ekonomskih odnosov. To seveda ne zmanjšuje dolžnosti vsake od nerazvitih držav, da se opira predvsem na lastne sile in prizadevanja, kajti samo v tem primeru je lahko morebitna pomoč mednarodne skupnosti nerazvitih držav koristna.

Če vzamemo stopnjo rasti za kumulativni kazalec splošnega gospodarskega razvoja ter z »Desetletjem razvoja ZN«

(1960—70) zastavljene cilje za izhodišče ocenjevanja, potem moramo ugotoviti, da temeljna naloga ni uresničena. Od 1960. leta dalje (vštevši obdobje po ženevski konferenci 1964. leta) nerazvite države niso bile sposobne uresničevati programiranega povečanja bruto narodnega dohodka za 5% letno, pač pa se je gibala ta stopnja okoli 4%. Opozorimo naj, da so med konferenco tudi 5-odstotno stopnjo rasti ocenjevali glede na hitro večanje števila prebivalstva v nerazvitih deželah kot zelo nizko. Po poročilu generalnega sekretarja UNCTAD dr. Raula Prebisha³, so samo nekatere države dosegle ali nekoliko presegle 5-odstotno stopnjo rasti; toda te države zajemajo le petino prebivalstva 47 držav, ki so bile sposobne izdelati ustrezne statistične podatke za oceno gospodarskih gibanj. Če te podatke uporabimo za opazovanje gibanja bruto nacionalnega proizvoda na prebivalca, se nam pokaže položaj še v ostrejši luči: od 1960. do 1965. leta se je bruto proizvod, računano na prebivalca, povečal za 10 oz. 2 dolarja na leto; v istem razdobju pa se je v razvitih kapitalističnih državah povečal bruto proizvod povprečno za 300 dolarjev — tj. od 1400 na 1700 dolarjev oziroma za 60 dolarjev na leto. Drugače povedano: stopnja rasti je znašala v nerazvitih državah 1,5%, v razvitih pa 4% na leto. Ta dovolj drastičen podatek nas opozarja na čedalje širši prepad med razvitimi in nerazvitimi državami. Če ocenjujemo torej kumulativni in reprezentančni pomen stopnje rasti v deželah, ki so v začetni fazi gospodarskega razvoja, potem je dovolj jasno, da temeljni cilj, pa tudi posamični cilji ali večina med njimi (recimo uvoz, izvoz, višina notranje akumulacije itd.) niso bili uresničeni. Tudi če sodimo, da stopnji rasti bruto proizvoda v določenih fazah razvoja ne moremo pripisovati absolutnega pomena pri ocenjevanju nacionalnega gospodarstva, se podoba bistveno ne spremeni.

Dejstvo, da je bila za celotno dosedanje obdobje »Desetletja razvoja ZN« (tj. od 1960. leta do danes) značilna dokaj ugodna gospodarska konjunktura tako v razvitih kapitalističnih državah kot tudi v socialističnih, prikazuje težavni položaj nerazvitih držav v še bolj dramatični luči. Analitiki takega položaja, ki izhajajo v glavnem iz enakih izhodišč, prihajajo do različnih sklepov:

a) Če prihaja do takega stanja že v obdobju, ko je v razvitih kapitalističnih državah v razmahu ekspanzija in gospodarska blaginja, kaj lahko potem pričakujemo od raz-

³ Review of the Implementation of the Recommendations of the Conference, Report by the Secretary-General of UNCTAD, Trade and Developments Board. (Del tega poročila smo objavili v »Teoriji in praksi« 1964, št. 4 — op. ur.)

vitih kapitalističnih držav v obdobjih kriz? Precej zanesljivo lahko pričakujemo, pravijo ti analitiki, ne samo da se bo zmanjševalo povpraševanje po proizvodih iz nerazvitih držav, ampak tudi, da se bo zmanjšal transfer v obliki plašmaja privatnega kapitala, da se bodo skrčile različne oblike pomoči iz javnih virov itd. Če nerazvite države že v okoliščinah velike konjunktуре čutijo, da se položaj slabša, jih lahko zadenejo ob izbruhih kriz v kapitalističnih državah še hujši udarci.

b) Čeprav imajo sklepanja drugih analitikov enako izhodišče, so mnogo bolj optimistična; trdijo namreč, da prav zato, ker so zdaj razvite kapitalistične države v fazi ugodnega gospodarskega razvoja, podcenjujejo nerazvite države kot šibke trgovinske partnerje. Ko pa bo prišel sedanji proces razširjene reprodukcije v razvitih državah v fazo pojemanja, bodo avtomatično postali zanje zanimivi tudi doslej marginalni trgi; takrat bodo hitreje mobilizirali sredstva za pospešen izvoz blaga in kapitala v nerazvite države (bodisi kot kredit ali pa kot pomoč). Vloga nerazvitih držav v procesu razširjene reprodukcije razvitih držav bo dobila novo obeležje in zato lahko pričakujemo, da bodo razvite dežele bolj zavzete za dajanje pomoči.

Sklepamo lahko, da ustvarja prva koncepcija ozračje paternalizma, medtem ko je drugo pojmovanje usklajeno z logiko: »Kolikor slabše — toliko bolje«.

Ne glede na razlike v navedenih sklepanjih smo mnenja, da lahko v njih odkrijemo zelo pomemben skupni imenovalec. V mislih imamo predvsem jasno poudarjeno ali prikrito izraženo mnenje, kako majhen pomen imajo nerazvite države za normalni potek procesa razširjene reprodukcije v razvitih kapitalističnih državah.

Upoštevač obe koncepciji se moramo vprašati: ali nimajo razvite države interes, da bi v skladu s pričakovanji in priporočili UNCTAD dajale ekonomsko pomoč in pomoč v drugih oblikah nerazvitim državam? Ali jih ekonomski interesi navajajo k takemu ravnanju?

V odgovoru moramo predvsem poudariti, da razvoj mednarodnih ekonomskih odnosov po drugi svetovni vojni ne daje dovolj argumentov za pozitivno pričakovanje. Seveda moramo kratkoročni ekonomski interes razvitih kapitalističnih držav ločevati od dolgoročnega.

Če imamo pred očmi dolgoročni interes, menimo, da razvoj sodobne tehnologije bistveno vpliva na spreminjanje oblik medsebojne odvisnosti v svetovnem gospodarstvu, in sicer v škodo interesov nerazvitih dežel. Sodobno svetovno

gospodarstvo je prispevalo k temu, da so postali industrijski centri mnogo manj odvisni od surovinskih centrov zunaj metropol; s tem so nastale ogromne razlike v produktivnosti, dohodku, potrošnji ipd. Medtem ko industrijski centri prosperirajo, konjunktura v nerazvitih deželah relativno pojema. Prejšnja tehnološka odvisnost med deželami, ki so surovine izvažale, in deželami, ki so jih predelovale, je zahtevala usklajevanje visoke konjunkturo v razvitih deželah s konjunkturo v nerazvitih. S proizvodnjo nadomestkov in z manjšo porabo surovin na enoto finalnega proizvoda je omogočila sodobna tehnologija zrahljanje teh vezi. Ker so nerazvite dežele ohranile podedovano strukturo proizvodnje, so bile »izločene iz igre«. Pospeševanje njihovega gospodarskega razvoja ima značaj uveljavljanja elementov industrijske strukture, tako da se jim odpirajo možnosti za vključevanje v tisto obliko vzajemne odvisnosti, ki jo v mednarodnem ekonomskem sodelovanju zasledimo pri razvitih kapitalističnih in socialističnih deželah. Struktura svetovne trgovine pokaže isto sliko: čedalje večji delež industrijskih proizvodov v svetovni trgovini, kar ipso facto spreminja smeri gibanja oziroma tokove svetovne blagovne menjave; le-ta se usmerja predvsem k menjavi industrijskega blaga med industrijskimi deželami.

Na podlagi tega, kar smo povedali, lahko povzamemo tole: razvite kapitalistične dežele so zaradi dolgoročnih interesov sicer pripravljene puščati v krog industrijskih dežel nove partnerje, vendar prej zaradi tega, ker to povečuje prednosti menjave med industrializiranimi partnerji, kot pa zaradi potencialne nevarnosti, da bi bil sicer ogrožen nemoteni tok razširjene reprodukcije. Stvarnost vodilnih kapitalističnih dežel po drugi svetovni vojni priča, da so sposobne zagotavljati velik napredek neodvisno od gibanj v nerazvitih deželah. To pa nikakor ne pomeni, da zanje ni važna vloga zunanjih trgov. Nasprotno, njihova vloga se celo večja, vendar katerih trgov? Predvsem v razvitih deželah. Statistika svetovne trgovine prikazuje dolgoročne trende večanja blagovne menjave med razvitimi. Pokazalo se je celo, da lahko sodobni kapitalizem, ki so zanj značilne državno-kapitalistične intervencije tudi na področju nove razdelitve dohodka, kombinira večanje notranje potrošnje z militarizacijo gospodarstva (vštevši tudi vojne tako imenovanega lokalnega tipa) in na tej podlagi zagotavlja proces razširjene reprodukcije.

Zdi se nam, da smo s tem odgovorili tudi na pojmovanja, ki smo jih opisali pod točkama a in b. Če pa bi se mo-

rali ne glede na vse odločiti za eno ali drugo od obeh stališč, bi se odločili za prvo, ker nam je zaradi vrste razlogov bližje od drugega, kjer prevladuje geslo »Kolikor slabše -- toliko boljše«.

Kako hitro se bo uresničil dolgoročni interes razvitih dežel, da bi dajale pomoč nerazvitim, bo v marsičem odvisen od subjektivnih dejavnikov, pri čemer mislimo predvsem na to, kako hitro bodo razvite dežele odkrile v takšnem sodelovanju lastne dolgoročne interese. Zato je posebej pomembna tako splošna teoretična obdelava teh vprašanj, kot tudi konkretne politične akcije, ki naj spodbujajo intenzivnejše dajanje pomoči nerazvitim deželam. V takšnih okvirih se nam pokaže na prvi pogled protislovna podoba: videti je, kot da nerazvite dežele in vsi tisti, ki podpirajo politiko in potrebo dajanja ustrezne pomoči, propagirajo in vnašajo med razvite dežele zavest, da je v njihovo korist, če pomagajo nerazvitim. Ta navidezna protislovnost je dejansko naravna zaradi razlik v objektivnem ekonomskem položaju teh skupin dežel. Pri nerazvitih deželah so interesi kratkoročnega in dolgoročnega značaja glede sodelovanja z razvitimi skladni, medtem ko delujejo pri razvitih deželah kratkoročni interesi sporadično pozitivno in negativno; odkrivanje dolgoročnih interesov pa je večidel potisnjeno v drugi plan zaradi dolgoletne velike konjunktore, ki so jo stimulirali med drugim tudi politika prelivanja nacionalnega dohodka (to je širilo notranji trg »v globino«) in vojaški izdatki.

V tej luči moramo opazovati tiste akcije na ekonomsko-političnem področju, ki naj pospešijo gospodarski razvoj nerazvitih dežel. Vloga subjektivnega dejavnika in naprednih sil, ki se je afirmirala v preteklih desetletjih v razvitih in nerazvitih deželah, se prenaša v šestdesetih letih našega stoletja v mednarodne ekonomske okvire. Pritisk subjektivnih dejavnikov je (razumljivo, v danih družbenozgodovinskih okoliščinah, všteti stopnjo razvoja proizvajalnih sil) pospešil prehod iz kapitalističnega v socialistični družbeno-ekonomski sistem, osnovanje politike tako imenovane »države blaginje« z elementi spremenjene delitve nacionalnega dohodka in proces emancipacije nekdanjih kolonij, zdaj pa deluje na novih področjih in tudi v mednarodnih ekonomskih odnosih.

Ta proces se je začel v času druge svetovne vojne, in se okrepil v začetku šestdesetih let. Toda nekatere prvine kažejo, da bodo stari odnosi v tem procesu nadomestili nove počasneje kot v primeru dekolonizacije, uresničevanja socialističnih revolucij in uvajanja državno-kapitalistične in-

tervencije v gospodarsko razvitih kapitalističnih deželah. Dosedanje sorazmerno hitro delovanje subjektivnih dejavnikov bi lahko dajalo upanje, da bodo uresničeni cilji in priporočila, ki jih je sprejela konferenca Združenih narodov za trgovino in razvoj 1964. leta v Ženevi. Mislimo pa, da je pretirani optimizem v tem primeru prej izraz realnih potreb nerazvitih držav in osupljivih razlik v ekonomskem razvoju ter njegovem tempu, kot pa realnega spoznanja v odnosu sil. Zapletenost in obsežnost zgodovinsko pomembne naloge, začete 1964. leta v Ženevi, nikakor ne more biti opravičilo za pomanjkanje dobre volje pri razvitih kapitalističnih deželah niti ne bi smela biti povod za popuščanje prizadevanj nerazvitih dežel, ko vztrajajo, da se uresničijo ženevska priporočila. V tej akciji imajo posebno pomembno nalogo socialistične dežele. S svojo prisotnostjo, z uspehi svojega notranjega razvoja na gospodarskem, političnem, kulturnem področju in drugod, z oblikovanjem novega načina produkcijskih ter drugih človeških odnosov, ki na njih temeljijo, vnašajo socialistične dežele nove razsežnosti v vse mednarodne odnose, tudi ekonomske. Brez dvoma lahko socialistične dežele tak svoj objektivni položaj še občutno izboljšajo s primeri politike pospeševanja gospodarskega razvoja nerazvitih področij v socialistični deželi, z načinom urejanja ekonomskih odnosov med socialističnimi deželami na različnih stopnjah gospodarskega razvoja in naposled z lastnim načinom sodelovanja z nerazvitimi deželami. Odnos sil v današnjem svetu bo prisilil kapitalistične dežele, da bodo tudi zaradi navzočnosti socialističnih dežel postopno spremenile drastične oblike ekonomskih odnosov z nerazvitimi deželami. Kolikor dlje bodo omahovale, toliko bolj bodo nerazviti iskali poti in metode za izhod iz zaostalosti v izkušnjah socialističnih držav. Zaradi tega smo prepričani, da je dandanes manj kot kdaj prej upravičeno iskati rešitve za nerešena vprašanja mednarodnih ekonomskih odnosov izključeno v t. im. »ekonomski« sferi. Bolj kot kdaj prej je potrebna ekonomsko-politična akcija.

III

V dosedanjih pripravah za drugo konferenco ZN za trgovino in razvoj sta glede tematike, ki naj bi jo obravnavali, prevladovali predvsem dve stališči. Tisti, ki zastopajo prvo, menijo, da se mora delo konference osredotočiti na tista osnovna vprašanja, glede katerih je mogoč kompromis. Z

drugimi besedami, pričakujejo, da bo prišlo na prihodnji konferenci do konkretnih pogajanj in da bo ta konferenca UNCTAD zasedanje tistih, ki se bodo pogajali, manj pa tistih, ki samo analizirajo stanje, vzroke in posledice poglobitnih ekonomskih problemov svetovnega gospodarstva. To bi pomenilo koncentriranje pozornosti na izvajanje, uporabo in uresničevanje sklepov prve konference ZN za trgovino in razvoj.

Po pojmovanju drugih pa je neizogibno, da se delo drugega zasedanja pripravi tako, da bo izhajalo iz vseh priporočil, ki so bila sprejeta na ženevski konferenci. Analizirali naj bi, kaj je bilo pri vsakem sprejetem priporočilu storjenega, ter ugotovili, pri katerih točkah so pripravljene posamezne države izvesti priporočila, pri katerih pa ni pozitivnega odziva za poglobljanje mednarodnega ekonomskega sodelovanja v duhu priporočila UNCTAD.

Svet za trgovino in razvoj je sprejel na svoji četrti seji septembra 1966 v Ženevi načrt začasnega dnevnega reda druge konference, ki bo februarja 1968 v New Delhiju. Ta dnevni red je rezultanta različnih pojmovanj o nalogah druge konference in odnosa sil med posameznimi skupinami dežel. Jedro dnevnega reda so tele skupine vprašanj:

- težnje in problemi trgovine in razvoja v svetu;
- trgovina s primarnimi proizvodi;
- razširitev in diverzifikacija izvoza končnih proizvodov in polproizvodov iz dežel v razvoju;
- stopnja rasti, financiranje razvoja in ekonomska pomoč;
- položaj dežel v razvoju s stališča neblagovnih transakcij, všteti pomorski transport;
- razširitev trgovine in ekonomska integracija nerazvitih dežel, ukrepi, ki se jih morajo lotiti razvite in nerazvite dežele, všteti regionalne, subregionalne in interregionalne aranžmaje;
- posebni ukrepi v korist najmanj razvitih dežel;
- splošna ocena dela konference ZN za trgovino in razvoj.

Tako sestavljen dnevni red je bolj v skladu s pojmovanjem, da je treba delovati na široki fronti in neprenehoma vztrajati pri tem, da se rešujejo vsa načeta vprašanja, odprti problemi mednarodnih ekonomskih odnosov. Obe stališči imata svoje prednosti, pa tudi pomanjkljivosti. Glavna pomanjkljivost prvega je bojazen, da bi se razprave omejile pri zainteresiranih deželah le na ozek krog vprašanj.

Pri drugem stališču, ki se zdi, da je prevladalo, grozi nevarnost, da se bodo spremenile razprave v UNCTAD v akademske debate širokega značaja. Ne smemo pozabiti, da bi takšno orientacijo pozdravili tisti krogi, ki so se že doslej upirali akcijam nerazvitih dežel nasploh in tudi v UNCTAD.

»Skupina 77« se zaveda vseh teh težav, zato si prizadeva okrepiti medsebojno sodelovanje v okviru priprav za drugo konferenco ZN za trgovino in razvoj. Priprave potekajo na bilateralni in multilateralni ravni. Srečanje gospodarskih ministrov Indije, ZAR in Jugoslavije v New Delhiju decembra 1966, vprašanja, ki so jih ob tej priložnosti obravnavali, kot tudi priprave za sestanek »skupine 77« na ministrski ravni (verjetno v Alžiru) pričajo, da se med nerazvitimi deželami krepi zavest o koristnosti sodelovanja. Lahko pričakujemo, da se bo s približevanjem druge konference pojavil pritisk in poizkusi, da bi oslabili sodelovanje med nerazvitimi. Pri tem bi nekatere sile pokazale tudi pripravljenost, da ponudijo posameznim deželam določene ekonomske olajšave. Toda ne glede na razlike v razvojni stopnji, razvitosti političnega sistema itd. je državam »skupine 77« do zdaj uspelo, da na področju ekonomskega sodelovanja prenesejo vse pritiske in preizkušnje. Lahko pričakujemo, da bosta postali njihovo razumevanje in sodelovanje še bolj homogeni. Brez dvoma je to pomemben dejavnik, ki kaže, da lahko pričakujemo drugo konferenco ZN za trgovino in razvoj v New Delhiju z zmernim optimizmom.

LJUBIŠA S. ADAMOVIČ

Napaka ali površnost?

Zagrebski »Vjesnik« je objavil 26. februarja intervjua z Matejem Borom o kulturnih razmerah v Sloveniji. Ko Bor odgovarja na vprašanje, kaj je narobe v slovenski kulturi, ugotavlja med drugim, da je ena izmed pglavilnih težav pomanjkanje denarja. »In zakaj ga ni?« se sprašuje intervjuvanec ter si odgovarja: »Predvsem zato, ker nismo dovolj pametno gospodarili. In zato, ker ga dajemo preveč federaciji.«

In tu se začenjajo naši doomi. Z »največ zato, ker nismo dovolj pametno gospodarili«, se strinjamo. Toda ali res ni dovolj denarja za kulturo zato, »ker ga dajemo preveč federaciji«? Po tej trditvi torej ni res, da bi slovenski kulturi manjkalo denarja predvsem zato, ker pač za kulturo ni dovolj razumevanja pri nas doma, ampak zlasti zato, ker odteka preveč denarja v federacijo.

Mislimo, da lahko brez posebnih omejitev pribijemo naslednje: Slovenija je bila in je gospodarsko toliko razvita družbenopolitična in narodna skupnost, da je dajanje federaciji niti v preteklosti niti v tem trenutku ne odvezujejo, da ne bi dajala za kulturo, prosveto in znanost več, kot je dajala in še daje. Če smo lahko investirali v gospodarstvo stotine milijard, bi lahko od teh velikih denarjev dali nekaj več milijard tudi za, recimo, kulturo. Ost je treba torej obrniti predosem tja, kjer »režejo kruh«, tj. v republikah in občinah.

Kar zadeva federacijo, pa bi dejali tole: federacija bi končno že morala nehati sprejemati predpise, po katerih se skoro v nadrobnotih določajo delitvena razmerja v republikah.

Narodi Jugoslavije so se dogovorili v zvezni skupščini, koliko bodo prispevali za skupne federativne potrebe (med te štejemo tudi pomoč manj razvitim); odločanje o nadaljnji delitvi pa je stvar suverene pravice republik in drugih družbenopolitičnih skupnosti. In tu je težišče naših pripomb in rešitev za probleme, o katerih je govoril tovariš Bor. Upamo, da se z nami strinja.

Kompromisi

Dogodki ob odpravi bolniškega oddelka v Črni in preusmeritvi letnega v druge namene so nedavno pripeljali do organiziranega protesta občanov pred bolniškim poslopjem. Zataknilo se je in prihodnja ureditev tega problema je še nejasna. Toda zataknilo se ni samo pri tej ustanovi, marveč tudi, kar je še huje, že pri prvi točki

uresničevanja nedavno sprejetega akcijskega programa za sanacijo organizacijskega in materialnega položaja zdravstvenega varstva.

Kolikor vemo, je bila razpustitev bolnišnice v Črni predvidena že dalj časa. Za tako odločitev je govorilo precej argumentov še pred znižanjem prispevne stopnje za zdravstveno zavarovanje, ki zaostruje pogoje gospodarjenja s sredstvi skladov ter terja ponovno proučitev upravičenosti nekaterih oblik zdravstvenega varstva. Vedelo pa se je tudi za nasprotovanja prebivalcev Črne ter za njihove zahteve. Jasno je bilo, da so bolnišnico zgradili za potrebe prebivalstva tega območja, ki je precej oddaljeno od večjih naselij, ter da je bila zgrajena s sredstvi tukajšnjih rudarjev. Zato se je vedelo tudi, kaj je treba ukreniti, da bo imelo prebivalstvo Črne in okolice zagotovljeno osnovno in specialistično zdravstveno varstvo, ter kako jim bo najlažje dostopna hospitalna oskrba v bolnišnici Slovenj Gradec. Človeku se ob sedanji pomirni duhov v Črni (ki je bilo doseženo s preklicem ukinitve, s čimer pa problem vendar ni dokončno urejen) vsiljujejo številna vprašanja.

Na primer, ali je temeljila odločitev o odpravi bolnišnice v Črni na napačni oceni potreb po hospitalnih kapacitetah v tem kraju ali pa na napačni shemi organizacije bolniške oskrbe v Slovenjem Gradcu? Najbrž ne — saj so strokovno analizo podprli številni strokovni organi od sekretariata za zdravstvo in socialno varstvo do skupščine SRS. Poglavitni kamen spotike je bilo neurejeno osnovno zdravstveno varstvo: ambulantno — poliklinična specialistična in reševalna služba v tem kraju. Kdo je za to odgovoren?

Kot vse kaže se je poskus uresničevanja prve naloge akcijskega programa končal s **kompromisom**. Je to potrebno?

Takšni kompromisi lahko še naprej vzdržujejo neurejeno stanje bolniške oskrbe pacientov, prinašajo nered v osnovno zdravstveno varstvo, zraven tega po onemogočajo nastanitev stotine umsko in telesno prizadetih otrok, ki nimajo primerne oskrbe. Razen tega je lahko tak kompromis precedens za mnoge prihodnje odločitve. Kako bomo ukrepali, če bi se za podobno akcijo, kot smo jo lahko zasledovali v Črni, odločili tudi prebivalci kraja ali območja, na katerem se predvideva razpustitev ambulante, pa najsi bo taka odločitev še tako strokovno utemeljena ter v prid učinkovitejši in cenejši zdravstveni službi na širšem območju? Kaj bomo storili, če se bo kako finančno močno podjetje zoperstavilo pridružitvi obratne ambulante k zdravstvenemu domu ter bo terjalo svojo ambulanto in svojega zdravnika? Kaj bi lahko storili, če bi se kako zdravilišče, ki že nekaj mesecev ni videlo bolnika, nenadoma po dogovoru z lokalnimi organi in prebivalstvom odločilo, da začne namesto postelj postavljati v sobe šivalne ali drugačne stroje ter se čez noč spremeni v podjetje?

Zdi se kot da ni več organiziranega zdravstva, kot da bi bilo vse prepuščeno stihiji, v kateri zadeve urejamo s kompromisi.

Ne vidimo razlogov, da ne bi mogli tudi v zdravstvu uresničiti vseh dobrih, racionalnih zamisli in odločitev, ki so strokovno utemeljene, pravilne in upoštevajo razpoložene ter koristi prizadetega prebivalstva. Toda v primeru Črne je očitno, da je bila demokra-

tičnost v izvedbi povsem zanemarjena. Birokratski odnos občinske politike do prebivalstva v Črni je prav v tem primeru dosegel svoj višek. Reakcija je pokazala, da ljudi ni moč obravnavati kot statistično povprečje, kot čiste številke, marveč kot samoupravljavce, ki so pripravljeni sodelovati pri vseh racionalnih rešitvah, ki izboljšujejo njihov materialni in družbeni položaj.

Po kakšnem vrstnem redu?

Slovenska kulturna javnost je pred časom z zadovoljstvom sprejela sicer skromna obvestila republiškega sklada za pospeševanje založništva o prizadevanjih njegovega upravnega odbora, da v republiškem proračunu zagotovi zadovoljiva finančna sredstva za svoje namene. Vzpodbudna so bila mišljenja upravnega odbora, da ne more sprejeti administrativne logike proračunskih managerjev, po kateri bi morali založništvo (kulturi) v imenu reforme odrezati vsako leto »manjši kos kruha«, upravni odbor pa naj bi dal tej »politiki« samoupravno fasado: sklepal naj bi na podlagi že poprej natančno določene vsote denarja in po administrativno določenem »razdelilniku«. Pozitivno so odjeknile odločitve upravnega odbora, da bi z denarnimi sredstvi najprej in predvsem podprl revialni tisk in za tem temeljna knjižna in druga dela literarne, znanstvene in strokovne narave. Torej poizkus določitve objektivnih meril pri subvencioniranju in ne dajanje vsakomur za vsako stvar, da ne bi bilo zamere.

Zdi pa se, da so tudi ta prizadevanja sklada kot Siziŕovo delo. Na njegovem žiro računu praktično, navzlic temu, da gremo že proti koncu prvega tromesečja, ni beliča sredstev iz republiškega proračuna za leto 1967. Uredniški odbori revij imajo tako v rokah pogodbe o sredstvih, založbe obljube, hkrati pa vsi mnoge neplačane račune v tiskarnah, neizplačane avtorske honorarje... Na skladu pogosto zvoni telefon: kdaj bomo dobili vsaj dinar v okviru subvencije za leto 1967? Odgovor je, vsaj do trenutka, ko beležimo ta dejstva, zelo preprost: Žal nimamo nič na žiro računu, sekretariat za finance še ni ničesar nakazal.

683 milijonov S din znaša predračun sklada za leto 1967. V prvem tromesečju bi moralo biti na njegovem žiro računu 170 milijonov (ena četrtnina). Toda v sekretariatu za finance delijo sredstva, ki pritekajo v proračun po neizprosno določenem ključu: najprej osebni dohodki delavcev v državni upravi, potem redna dejavnost zavodov in društev, ki jih financira republiški proračun, nato, denimo, univerza oz. šolski sklad in tako naprej... Ne vemo, kako shajajo s sredstvi omenjeni zavodi in društva. Vemo, kako tesnobno je počutje v visokem šolstvu. Vemo tudi, da imajo nekatera podjetja 80 ali celo 60-odstotne plače, pa tudi, kako je z osebnimi dohodki v osnovnem in srednjem šolstvu; znane so nam »prekinitve dela« ali »zmanjšani programi« v nekaterih prosvetnih institucijah.

Doslej pa še nismo slišali, da bi delavci v republiški upravi dobivali 80 ali celo 60-odstotne mesečne prejemke, »ker ne dotekajo sredstva v proračun enakomerno in v skladu s pričakovanji«. Ali bi bila velika pregreha pričakovati, da bi bili mesečni prejemki izplačani 90-odstotno ali petnajst dni kasneje v republiški skupščini, v izvršnem svetu, organih državne uprave, v mestnem svetu ali v občinski upravi, razpoložljiva sredstva pa bi »finančni prometnik« nakazal, recimo, skladu za pospeševanje založništva ali skladu za pospeševanje kulturnih dejavnosti, Slovenskemu narodnemu gledališču v Ljubljani, Osnovni šoli v Črnomlju in drugim podobnim iz »družbene nadstavbe«?

MILOŠ ILIĆ

Sociologija kulture in umetnosti

Beograjski Institut društvenih nauka je pred nedavnim izdal obsežno knjigo študij s področja sociologije kulture in umetnosti. Za nadaljnji razvoj znanstvenih prizadevanj na tem področju kakor tudi za praktično delo pomeni knjiga sistemiziranih večletnih predavanj dr. Miloša Ilića beograjskim študentom zelo dobro orientacijo in spodbudo za samostojna iskanja. Presenetljivo je namreč dejstvo, da se pri nas iz leta v leto bolj veča zanimanje in tudi potreba po poglobljanju v problematiko, s katero se ukvarja prav sociologija kulture in umetnosti, da pa na drugi strani nismo storili skoraj ničesar za znanstveno popularizacijo te veje specialne sociologije. Edino doslej prevedeno delo s tega področja ja Hauserjeva »Socialna zgodovina umetnosti in literature« (poleg »Filozofije zgodovine umetnosti« istega avtorja). Na področju obče sociologije pa je stanje na založniškem trgu bistveno drugačno: dela domačih in tujih avtorjev se kar tarejo in izbira je zares kar bogata. Težava pri proučevanju sociologije kulture in umetnosti pa je ne le v pomanjkanju ustrezne domače študijske literature, temveč tudi v dokaj skopi izbiri tujih virov, mislim predvsem na dela avtor-

jev, ki se lotevajo tega predmeta z marksističnih pozicij.

S tega stališča moramo knjigo dr. Miloša Ilića še posebej z veseljem pozdraviti, kajti njegova »Sociologija kulture in umetnosti« je izpopolnila vrzel na naših knjižnih policah in pri vsakdanjem delu ali razmišljanju o problemih, mimo katerih v sodobni razviti družbi nikakor ne moremo. Seveda pa je v knjigi dr. Ilića v pedagoško znanstvenem smislu organizirana, sistemizirana in kompleksno podana problematika zaobjela predvsem konkretna vprašanja s področja praktičnega približevanja družbenih ved specifičnim strokovnim potrebam. Ilićeva »Sociologija kulture in umetnosti« je namreč nastala iz predavanj, ki jih je avtor imel zadnja leta na beograjski filološki fakulteti oziroma umetniških akademijah. Zaradi tega je tudi sociološka orientacija celotnega dela usmerjena predvsem k proučevanju in kompilaciji na področju literature, čeprav je res, da posveča avtor veliko pozornosti tudi drugim umetniškim zvrstem.

Doslej edini poskus v naši sociološki, kulturno umetniški literaturi — sistematično organizirana marksistična študija, zasnovana na podlagi dolgoletnih kritičnih proučevanj, je

predstavljena v dveh obsežnih razdelkih. Prvi del obsega več posebnih poglavij z različnimi naslovi (*Sociološki pojem kulture, progressa, tradicije in civilizacije, Kulturna dinamika, Marx, Engels in Lenin o kulturi in umetnosti, Sociološki aspekti kulture množične družbe, Snobizem kot pojav v kulturi in umetnosti*), medtem ko je drugi del knjige posvečen sociologiji umetnosti. V tem drugem, obsežnejšem delu, se srečamo s temile poglavji: *Predmet, namen in meje sociologije umetnosti, Umetnost in luksus. Popularna umetnost, Plehanov in njegov prispevek k sociologiji umetnosti. Sociologija umetnosti po Robertu Escarpitu, Georg Lukacs kot sociolog literature, Sociologija romana po Lucienu Goldmannu, Družbeni pomen jezika in govora, Humor in njegove socio-kulturne značilnosti. Družbeni aspekti bohemstva. Socialne komponente filma in socialni aspekti angažiranosti.*

Svojo sociološko razpravo prične dr. Ilić s tem, da nam predstavi družbeno kulturo in njene osnovne značilnosti s sociološko razlago socialnega značaja kulture oz. definicije kulture. Da bi dosegel ta namen, je avtor vzel za izhodišče predvsem kritiko poskusov definirati kulturo in napake, ki so jih pri tem napravili meščanski teoretiki, zavedajoč se seveda začasnosti in nepopolnosti svoje definicije, ki je prav tako nujno podvržena kritiki, dopolnjevanju in spreminjanju. Poglavitni ugovor, ki bi ga imeli k njegovi integralni definiciji kulture, je pomislek ob »practicistiki«
osnovnega smisla kulture, predstavljenega kot »olajšanje ob-

stanka, nadaljevanja in napredka ljudske vrste«. — Zelo zanimivo pa je nadaljnje poglavje tega dela, ki obravnava problem »podkulture«
in »protikulture«. Mislim, da je to področje za naše razmere (posebno gledano z vidika množične kulture in množičnih občil kot posrednika in oblikovalca te kulture) še prav posebno vredno proučevanja. — To poglavje se v nekem smislu navezuje na avtorjeve razprave iz poglavja Sociološki aspekti kulture množične družbe (*Pojem kulture množične družbe in njene značilnosti, Avantgardizem in kič v sodobni kulturi in umetnosti, Infantilna regresija in hiperstimulacija, Snobizem kot pojav v kulturi in umetnosti*). Pri tem bi opozorili tudi na avtorjevo mimogrede izrečeno kritično ugotovitev na račun »dilem«
kulturne politike: problem izbora je eden izmed najbolj občutljivih problemov kulturne politike, kadar se je treba odločiti med tem, ali ustreči vladajočemu okusu množic zaradi končnega efekta — uspeha ali pa izbrati tiste vrednosti, glede katerih ne kaže, da bi imele uspeh pri množicah, a pomenijo brez dvoma pomemben prispevek h kulturi oz. h kultiviranju okusa, čeprav posredno. S tem v zvezi je tudi problem vsiljevanja ali sugeriranja erotične problematike, senzacionalizma, šunda in drugih proizvodov s primesjo neestetskega karakterja.

Obsežnejši del Ilićeve študije, ki se ukvarja s sociologijo umetnosti, je kljub temu, da je večidel naravnani k problemom sociologije literature, v resnici sociologija umetnosti, saj posveča brez posploševanja svojo po-

zornost specifičnemu značaju vsake umetniške panoge posebej, izhajajoč izključno z marksističnih pozicij. Pri tem dr. Ilić upošteva omejene možnosti sociologije umetnosti in razvija njene prednosti, takrat kadar se ta omejevanja kažejo zaradi premajhne razvitosti te vede ali v posebnosti njenega pristopa k umetnosti. Pri tem je pomembna tudi avtorjeva kritika sociologizma, te zelo razširjene »metode« v razlaganju vseh momentov, zajetih v umetniškem delu, se pravi, poleg družbenih tudi čisto osebnih itd.

Za konec bi morebiti omenila še to, da se je dr. Ilić pri sestavljanju svoje »Sociologije kulture in umetnosti« vsekakor zavestno omejil le na nekatere probleme, s katerimi se je samostojno ali pa pri proučevanju del številnih avtorjev srečaval, in da ga

je zanimanje za nekatere specifične probleme spodbudilo za bolj temeljite, dognanejše izsledke, medtem ko je mnoge zelo pomembne probleme le nakazal in pustil neobdelane. Ta pripomba se nanaša predvsem na prvi del Ilićeve študije, ki je tudi glede na razporeditev snovi in njeno obsežnost skromnejši.

Posebna vrednost tega pomembnega in aktualnega znanstvenega dela predstavlja sistematično zbrana, citirana in komentirana literatura velikega števila del najrazličnejših avtorjev, kar je že samo po sebi zanesljiva materialna osnova za nadaljevanje Ilićevega pionirskega dela pri razvijanju in izpopolnjevanju naše marksistično zasnovane sociologije kulture in umetnosti.

DRAGANA KRAIGHER

Beležke o tujih revijah

STUDIA SOCIOLOGICZNE

št. 4, okt.—dec. 1966

Osrednja poljska sociološka revija prinaša v zadnji lanski številki vrsto izredno zanimivih razprav. J. Kurczewski razpravlja o razmerju med industrializacijo družb in osebnostjo; opredeljuje zlasti psihične značilnosti socialnih kategorij, ki so najbolj tipične za industrijske družbe: sloja »menežerjev« in industrijskih delavcev. Kot najsplošnejše spremembe, povezane z industrializacijo, navaja: 1) ekonomske dobrine postanejo osnovne v prizadevanju posameznikov in družb; 2) dominirati začnejo ekonomske nagrade in motivacije, ki so neposredno merljive (v denarju); posledica je postopna kvantifikacija vseh vrednot; 3) z razvojem

se poenotijo splošne družbene vrednote; zaradi neenakih možnosti za doseg te vrednot se nekateri sloji znajdejo v stanju frustriranosti; 4) industrijska družba nudi posamezniku različne družbene vloge, tako da mora izbirati brez priučenega ravnanja. Konkurenčnost posameznih vlog in boj za nagrade poraja napetost.

E. Neyman piše o tipih marginalnosti v družbi in njihovi (pozitivni) vlogi pri družbenih spremembah: govori o socialni, kulturni in psihični marginalnosti. Psihična marginalnost označuje ljudi, ki niso prilagojeni za izvrševanje dane vloge ali celo katerekoli izmed družbenih vlog, kakršne posamezniku nudi določen družbeno kulturni sistem. Avtorica razločuje marginalnost, ki je posledica družbene de-

gradacije, in tisto, ki je posledica družbenega napredovanja določenih posameznikov ali skupin. B. Owczarek skuša — opirajoč se predvsem na prizadevanja C. Levi-Straussa in sovjetskih lingvistov — na primeru kulturne antropologije prikazati možnost strukturalističnega pristopa do problematike humanističnih ved. C. Levi-Strauss uvršča antropologijo med zgodovino in lingvistiko — s prvo jo veže predmet proučevanja, z drugo pa raziskovalna perspektiva. Zgodovina se poslužuje statističnih modelov, antropologija pa teži k izdelavi mehaničnih modelov. *Teoretični, metodološki vzor antropologije je sodobno jezikoslovje*. Kot lingvistika si tudi kulturna antropologija prizadeva odkriti nezavedno infrastrukturo obravnavanih pojavov, to je nezavedno aktivnost človeškega razuma pri dajanju oblike določeni vsebini. Uporabljajoč lingvistična in semiotična sredstva se lahko približa konstrukciji in opisu kulturne gramatike.

Angleški avtor P. Worsley razpravlja v bogato dokumentiranem članku *»Še enkrat o izvoru družine«* o vrednosti znanih Morganovih in Engelsovih del z vidika sodobne znanosti. Zavrača takó dogmatično posvečevanje Morganovih oz. Engelsovih tez kot tudi ideološko pogojena aprioristična prizadevanja, da se njuno delo v celoti razvrednoti. Danes je presežen poenostavljen evolucionizem XIX. stoletja, pa tudi enostranski funkcionalizem, ki ga je napadal Morgan in Engels sta tudi sama, kljub nespornemu davku poenostavljenim pojmovanjem (in pomanjkljivim informacijam) XIX. stoletja, slednja že v marsičem presegla.

Zanimivi so še članki B. Jalowieckega o sociologiji kot instrumentu prostorskega planiranja, K. Zagorskega o Katonovi psihološki teoriji potrošnika., J. Gočkowskega o literaturi kot izvoru sociotehničnih napotkov in drugi.

— mk —

CRITICA MARXISTA

št. 5—6/1966

Dvojna, jubilejna številka revije Critica marxista v celoti obravnava dvajset let italijanske republike — posveče-

na je uspehom in problemom italijanske družbe na vseh področjih družbenega življenja E. Sereni podaja v uvodnem članku *»Antifašizem, demokracija, socializem v italijanski revoluciji«* analizo teoretičnih stališč o fašizmu in ugotavlja, da ima KP velike zasluge pri razčiščevanju in oceni tega obdobja italijanske zgodovine. Že Gramsci, pozneje pa Togliatti in širši krog voditeljev KP so fašizem označili kot *»teroristično diktaturo najbolj reakcionarnega, najbolj šovinističnega in najbolj imperialističnega finančnega kapitala«* in ga s tem pravilno ločili od drugih oblik kapitalistične reakcije. Sedaj je seveda mogoče fašizem in antifašistične boje kompleksneje opredeliti. Boj proti fašizmu je v italijanskih razmerah pomenil boj za spremembo osnov ekonomske strukture, zmaga antifašistične revolucije pa je odprla tudi možnosti italijanski poti v socializem in demokracijo.

»Naša polemika s katoliki o temeljnih načelih ustave« (Nilda Iotti) — razmišljanje o politični klimi v času, ko je nastajala italijanska ustava. Kljub dinamičnemu političnemu sistemu je bil to čas razmeroma enotnih političnih mišljenj: *ekonomske in socialne norme je sprejela tako krščanska demokracija kot komunistična partija*, medtem ko so se ob vprašanju družine stališča obeh političnih skupin močno razlikovala. Tudi najnaprednejši del krščanske demokracije je izražal pomisleke do enakopravnosti med zakoncema in skušal ohraniti antično družinsko hierarhijo. Končni ustavni tekst načelno priznava enakost in tudi nezakonske otroke — toda *»v določenih mejah«*. To je vendarle dokaj napredna koncepcija družine in za to gre zasluga KP, ki je s tezo o družini kot *»prirodni družbi«* priznala kot družino tudi necerkveno sklenjene zakonske zveze. Polemika med krščansko demokracijo in KP se je zaostрила tudi ob vprašanju odnosa med parlamentom in provincami, lokalno upravo. Ustava zagotavlja tri bistvene elemente: načelo ljudske suverenosti, možnost poseganja države v gospodarstvo in omejevanje zasebne lastnine iz *»družbenih razlogov«* ter približevanje državne oblasti množicam prek lokalne regionalne ureditve.

L. Barca opozarja v članku *»Za razvoju teoretske analize o državnem mono-*

WEG UND ZIEL

št. 12/1966, št. 1/1967

polnem kapitalizmu« na to, da dvajset let kulturnih bojev in polemik kaže na obstoj zanimivega pojava: neka tema se nenadoma pojavi in nujno terja razlago, prav tako nenadoma pa tudi zamre. Avtor misli, da je vzrok tega svojski odnos med kulturo in politiko, odnos, ki iz vsakega kulturnega vprašanja takoj naredi političen problem in meni, da je visoka stopnja politizacije izraz pozitivne stvarnosti in razvitega demokratičnega nazora. Marksizem mora biti teoretično kritično orožje, ki ne bo le na drugačen način razreševalo vprašanja produkcije in akumulacije, ampak ki bo spremenilo sedanji katastrofalni odnos med proizvodnjo in delom ter človekom. To je resničen cilj revolucije. »Delaški razred v doajsetletnem obdobju republike« (G. Amendola) — strukturalno metodološka analiza z mnogimi statističnimi podatki o gibanju števila delavskega razreda, o kvalifikacijski strukturi, zaposlenosti po panogah itd. Osrednja misel je, da že same tehnološke spremembe zahtevajo kontrolo nad proizvodnjo, torej samostojnost delavskega razreda, ki pa se mora kazati kot demokratično nadzorstvo družbe nad privačnim in javnim investiranjem, nad smerjo družbenega in gospodarskega razvoja.

V članku »Oblast in avtonomnost v demokratični transformaciji države« ugotavljata avtorja E. Modica in E. Perna, da je preteklo obdobje italijanske republike dokazalo, da je proces demokratične transformacije po zmagi nad fašizmom realen, ker so poglavitne gibalne sile tega procesa politične skupine, ki se borijo za socializem. Boj za demokratično transformacijo države temelji na miroljubni zunanji politiki, na reformi industrijskih in agrarnih struktur, na uresničevanju pravice do dela in razreševanju tradicionalnih protislovij italijanske družbe. Proces takšne družbene transformacije zahteva tudi ustrezno spremembo reprezentativnih institucij, ki naj zagotavlja ekonomsko demokracijo in dejansko ter za stalno vključi delaški razred v upravljanje družbenega žiljenja. Med zanimivimi naj omenimo še sestavek »Spekulativna revizija marksizma in novejša odkritja o Croceju« (G. Prestizino) in sestavek »Interpretacija fašizma v pofašistični Italiji« (E. Santarelli).

-nb-

Erwin Scharf, *Evropa — Nemčija — Avstrija*, pokaže na revanšistično politiko Zahodne Nemčije, ki se še ne more sprijazniti z mejo Odra—Nisa, odklanja priznanje Nemške demokratične republike in jo s tem stalno potencialno ogroža. Ta politika je osamila zahodnonemške vodilne kroge. Gospodarska usmerjenost Avstrije k Zvezni republiki Nemčiji je ovira, da bi Avstrija lahko aktivneje in dosledneje odigrala vlogo nevtralne države in činiteljice miru. Nevtralnost mora pomeniti več kot ganljiva zagotovila ob državnih obiskih in praznikih. Leopold Grünwald, *Po koncilu*, meni, da je vietnamska vojna povzročila odločilno diferenciacijo in da je postala preskusni kamen za katoliško cerkev in vse krščanstvo. Latinška Amerika najjasneje odseva dinamiko notranje katoliške situacije po koncilu. *Konflikt poljskih škofov s poljsko vlado predstavlja anahronizem*. Adam Schaff, *O problemu odtujitve*, diferencira pojme, kot objektivacija odtujitev, samoodtujitev. Tudi v socializmu lahko nastopijo do sedaj še neznanе oblike odtujitve. Boj proti odtujitvi je neskončen proces.

Peter Aschner, *Postopen vzpon NDP*, pokaže, da je neonacistična stranka v Zvezni republiki Nemčiji dobila na lanskih lokalnih volitvah več glasov kot Hitler leta 1928 v vsej Nemčiji. Nacisti so dobili glasove tudi med mlado generacijo. Vodja CSU F. J. Straus je izjavil, da bo NPD izginila, če bo bonska politika akceptirala določene nacionalne akcente. Avtor ugotavlja, da je v tem primeru lahko pričakovati ravno nasprotno, ker so prav nacionalistični in revanšistični akcenti bonske politike tudi do sedaj dajali vzpodbudo neonacističnim tendencam. L. Lombardo Radice, *Bilanca dialoga*, meni, da je treba začeti študij obojestranskih pozitivnih, plodnih odnosov med marksizmom in krščanstvom, in to ne z Marxom in Leninom, temveč s Palmirom Togliattijem, ki je doživel izkustvo reformne usmeritve katoliške cerkve pod papežem Janezom XXIII. *Iz nasprotja med tostranstvom in onostranstvom*, zemljo in ne-

besi, ki je odsev zemeljske razklanosti družbe, je nekorektno izvajati reakcionarno naravo religije. Stremljenje po socializmu je združljivo le z določenimi teologijami in ne s katerikoli religioznim nazorom. Marksizem in krščanstvo sta različni konceptiji humanizma, in to lahko pomeni pristno izhodišče dialoga.

— ak —

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT
FÜR PHILOSOPHIE

št. 12, december 1966

W. Richter, *Protislovje kot vir in gonilna sila razvoja socialistične družbe*, ugotavlja, da se spreminja značaj dialektike pri prehodu kapitalizma v socializem. Stare formulacije zakonov dialektike so neuporabljive pri analizi socialistične družbe. Protislovja v socialistični družbi so pogosto obravnavana kot pomanjkljivosti pri vodenju in so naključna glede na ves sistem. Avtor posebno raziskuje odnose med »virov«, »sil«, »gibanjem«, in »protislovjem«. K. D. Wüstneck, *Nekatere zakonitosti in kategorije znanstvene metode modela*, meni, da obstoji filozofsko zanimiv vidik razvoja znanosti in družbe v tem, da se je povečal pomen raziskovanja različnih posebnih metod kot tudi izdelave vsesplošne metodologije. Avtor prikaže s sredstvi shem in simbolične logike proces formaliziranja in temeljne operacije v informacijskih procesih in sistemu modelov. Pavel Apostol, *O definiciji in predmetu metodologije*, pokaže, kako je na današnji stopnji razvoja izredno narasel pomen strukturni analizi znanstvenega spoznanja in predvsem izgradnji same teorije za operativno ponašanje znanstvenikov. Metodološka analiza postaja neogiben moment za vsakodnevno znanstveno dejavnost. K. Wagner, *O boju naprednih naravoslovcev Zahodne Nemčije proti blatenju znanosti*, odkriva nevarno tendenco pri klerikalno usmerjenem sociologu F. Wagnerju, ki hoče znanstvenike narediti odgovorne za zlorabo znanstvenih rezultatov, ne išče pa odgovornosti v značaju družbenopolitičnih odnosov. Napreden nemški znanstvenik W. Gerlach je nastopil proti temu, naj se odgovornost

za prihodnost prenese na boga, namesto da bi se prenesla na človeka. Še veliko drugih prispevkov je posvečenih temi »ideologija in družba« s posebnim oziranjem na ideološke konceptije v Zahodni Nemčiji.

— ak —

VOPROSY FILOSOFII

št. 2, februar 1967

A. P. Butenko, *Zakonitosti in oblike razvoja k socializmu*, poskuša izdvojiti nekatere obče značilnosti in posebnosti različnih oblik izgradnje socializma v raznih deželah. Pot v socializem predstavlja povsod splet občil, posamičnih in posebnih zakonitosti. Treba je opravičiti internacionalizacijo izkušenj in šele te aplicirati na nacionalne razmere izgradnje socializma. Avtor odkriva, kako se je v nekaterih deželah bistveno spremenil značaj klasičnih problemov prehoda iz kapitalizma v socializem predvsem zaradi spremenjene družbene strukture in ekonomsko industrijskega razvoja teh dežel. A. B. Nikolajev, *Znanost v sistemu družbenih odnosov*, odkriva rast kolektivnega značaja znanstvenega dela in položaj znanstvenika in njegovega dela v sistemu kapitalističnih blagovnih odnosov. Kapital je opravil progresivno vlogo pri koncentraciji znanstvenih raziskovanj. Posamezen učenjak ne more več konkurirati mogočnim raziskovalnim kolektivom, ki imajo velikanske ustvarjalne možnosti. G. N. Volkov, *Vzajemna zveza znanosti in proizvodnje*, odkriva, da je bil tehnični napredek v preteklosti veliko manj odvisen od temeljnih in metodoloških raziskovanj kot sedaj. *Fundamentalna raziskovanja so čedalje hitreje in obsežneje uporabljana v proizvodnji*. Materialna proizvodnja postaja gigantski znanstveni laboratorij. Vlada ZDA si prizadeva relativno povišati delež izdatkov za osnovna teoretična raziskovanja, ki so zadnjih deset let postopoma upadala. V. I. Drakin — F. L. Smoljan, *Človeški faktorji vseobsežne avtomatizacije*, poudarjata predvsem pomen inženirske psihologije za zgraditev različnih tipov tehničnih sistemov.

— ak —

VOPROSY FILOSOFII,

št. 11, november 1966, št. 1, januar 1967

M. Gvišiani v *Problemih upravljanja socialistične industrije* (št. 11) meni, da je poglaviti faktor, ki določa mesto in pomen znanstvene teorije industrijskega upravljanja v SZ, transformiranje celotne nacionalne ekonomije v enoten integriran sistem, ki se razvija v skladu s planom. Ekonomska reforma, ki jo je začrtala partija, ima cilj da bi bilo vsako podjetje sposobno aplicirati nove ekonomske metode upravljanja, da se zagotovi bolj racionalna organizacija proizvodnje in se znižajo proizvodni stroški na minimum. I. V. Koroljakov, *O preoblikovanju poljedelskega dela v industrijsko obliko*. Avtor vidi v tem procesu poglaviti problem sodobnega tehničnega in družbenega razvoja. Industrijsko delo ima te bistvene poteze:

- 1) determinirajoč ritem in bolj popolno organizacijo,
- 2) rastočo odvisnost med različnimi sferami proizvodnje,
- 3) večjo kulturno in tehnično izobrazbo osebja,
- 4) prevajanje naravnih možnosti v sestavni del tehnološkega procesa. Tendence industrializacije poljedelskega dela postaja vse bolj očitna. V. I. Garadža, *Kritika neotomističnega pseudoracionalizma*, zaključuje, da neotomizem ni v stanju nuditi realistično in učinkovito rešitev med sterilnim skepticizmom in slepo vero, ki fetišizira argumente zdravega razuma.

P. N. Fedosejev v *Problemih miru v sodobni sociologiji* (št. 1) skicira obseg sociološke analize tega pojava, ki

naj zajema tale načelna vidika: 1) analizo družbenih korenov in vzrokov nevarnosti vojne (njen poglaviti vir je v današnjem času boj monopolnega kapitala za svetovno padvlado), 2) analizo družbenih pogojev miru in njegove moči.

O. I. Skaratan v *Socialni strukturi sovjetskega delavskega razreda* poudarja, da razredno merilo še nadalje obstoji v socialistični družbi in določa notranjo razredno strukturiranost. Izobrazbena raven in poklicna usposobljenost tistih, ki so vključeni v proces industrijske proizvodnje, sta vzeta za prvo merilo notranje razredne diferenciacije.

D. J. Panov, *O medsebojnem učinkovanju človeka in stroja*. Avtor raziskuje možnosti človekovega komuniciranja s stroji po direktni poti, to je, s pomočjo naravnega jezika, ne da bi se poprej moral opraviti njegov prevod na »jezik stroja«.

E. J. Solavjev v *Eksistencializmu* (II) analizira z vidika družbene situacije, v kateri se je znašla Francija v drugi svetovni vojni, filozofska dela Sartra in Camusa. *Družbeno politološki vidik poveljnega eksistencializma* avtor osredotoči na troje vprašanj:

- 1) odnos eksistencializma do problema neodvisne politične izbire,
- 2) njegov odnos do problema odplačevanja odškodnine za vojne zločine,
- 3) njegov odnos do mita »o sovjetskem totalitarizmu«. Po letu 1960 se začne obdobje »oportunističnega eksistencializma«, katerega predstavnika naj bi bila Sartre in O. F. Bollnow.

— mk —

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- DEBENJAK B.: Problemi slovenske marksistične filozofske terminologije v luči odnosa Legel - Feuerbach - Marx. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo univerze 1964. 207 str. (Informativni bilten 15.) — IV/1661-15.
- MARX Karl: Iz poglavja o denarju. (Nadalj. iz št. 49.) Prevedel B. Debenjak. Problemi Ljubljana, 1967/V, št. 50, marec, str. 307—312.

II. FILOZOFIJA

- ATANASIJEVIĆ Ksenija: Humanistička misao španskog filozofa Hose Ortega i Gaseta. Savremenik, Beograd, 1967/VIII, št. 3, str. 234—253.
- TANOVIĆ Arif: Etika i nauka. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, str. 30—33.
- WELLEK René: Kritički pojmovi. Beograd, »Vuk Karadžić« 1966. — III/2499.

III. SOCIOLOGIJA

- ANTONIJEVIĆ Zorka: Položaj u procesu proizvodnje kao činilac samoupravljanja. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 179—185.
- BROČIĆ Manojlo: Omladina i politika. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 161—179.
- CALDER Ritchie: Tiranija stručnjaka. Encyclopedia moderna, Zagreb 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 40—44.
- DRASKOVIĆ Dragomir: Prva konferencija čehoslovačkih sociologa. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 246—248.
- DURIĆ Miloš N.: Postanak, razvitak i promene opštih vrednosti. Savremenik, Beograd, 1967/VIII, št. 3, str. 254—262.

FISCHER Ernst: O potrebi umetnosti. Subotica, Minerva 1966. 235 str. (Biblioteka Buktinja, knj. 3.) — 10. 722-3.

JANIČEVIĆ M.: Sociologija između nauke i ideologije. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 27—39.

JEREMIĆ Dragan M.: Humanost umetnosti. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 55—65.

—: LJUDJE v novem mestu. Velenje 1964/65. I. in II. del. Nosilec raziskave: Z. Mlinar. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri univerzi 1965. 380 + 385 str. (Informativni Bilten 17). — IV/1661-17/1, 17/2.

LUKIĆ Radomir: Pitanje metoda teorijske (opšte) sociologije. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 5—10.

MARCUSE Herbert: Dialektična teorija družbe. I. Problemi, Ljubljana, 1967/V, 50, marec, str. 264—286.

MLAĐENOVIĆ M.: Sta nam donosi proces scijentizacije. Encyclopedia moderna, Zagreb 1967/II, št. 2.

PESIĆ-GOLUBOVIĆ Z.: Kojim putevima ide sociologija u ČSSR. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 123—126.

POPOVIĆ Mihailo V.: Društvena zakonitost i društvena pravila. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 11—26.

PRETNAR Stojan: Sodobna znanstveno tehnična revolucija in socializem. Naši razgledi, 11. febr. 1967.

RADOVIĆ Ranko: Urbanizacija — svetski problem. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 239—245.

RANKOVIĆ Miodrag: Gurvičeva ideja temporalnosti. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 67—83.

RUS Veljko: Socijalni problemi i struktura moći u radnoj organizaciji. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 95—112.

STARY Dinko: Radni razgovori kao oblik djelovanja na motivaciju grupe

- radnika. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 113—121.
- SPADIJER-DZINIĆ J.: Novija orijentacija u teoriji devijantnog ponašanja u SAD. Sociologija, Beograd, 1966/IX, št. 4, str. 85—94.
- VEBLEN Thorsten: Teorija dokoličarske klase. Beograd, Kultura 1966. 361 + (III) str. — 11.548.
- ZIRODIJAS Moris: Erotičko društvo. Savremenik, Beograd 1967/XIII, št. 2, str. 128—135.

IV. PSIHOLOGIJA

- KOBAL Miloš: O indoktrinaciji po svetu in pri nas. (I). Naši razgledi, 25. febr. 1967.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- DESPIC Aleksandar: Kolik će biti prosvetni dinar? Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 170—171.
- BURDJE Pjer: Škola kao zaštitnik nejednakosti. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 263—276.
- GLUŠEVIĆ Zoran: Kultura i erotika. Savremenik, Beograd, 1967/XIII, št. 2, str. 136—148.
- JACKER Corinne: Človek, spomin in stroji. Uvod v kibernetiko. Prev. Franje Jerman. Ljubljana, Mladinska knjiga 1966. 128 str.
- LALIĆ Dragan: Povezanost funkcionalnog i kompleksnog obrazovanja. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1967/XV, št. 1, str. 43—44.
- MODIĆ Lev: Kultura in politika. Naši razgledi, 1967, št. 3(362), 11. febr. 1967.
- OCVIRK Anton: Srečko Kosovel in konstruktivizem. Sodobnost, Ljubljana, 1967/XV, št. 2, str. 120—159.
- OB 50. številki Problemov. Beseda urednikov. Problemi, Ljubljana, 1967/V, št. 50, marec, str. 286—306.
- PEDIČEK Franc: Glad mladih za vridnostima. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—febr., str. 22—28.
- PEČJAK Vid: Praksa in formalna izobrazba. Naši razgledi, Ljubljana, 1967, 25. febr.

- : PROBLEMI nacionalne kulturne politike. Delo, 15. febr. 1967.
- RUS Vojan: Nacionalna kultura in »planiranje«. Nekaj tez za razpravo. Delo, Ljubljana, 23. in 24. febr. 1967.
- VOLK Petar: Opasne slike. (Erotizam u savremenom filmu.) Savremenik, Beograd, 1967/XIII, št. 2, str. 149—156.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- LUKIĆ Radomir: O demokraciji danas i ovdje. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 106—130.
- LUKIĆ Radomir: Političke stranke. Beograd, Naučna knjiga 1966. VIII + 246 str. — III/2498.
- MARKOVIĆ Mihailo: Neposredna demokratija kao ideološki mit i kao realna tendencija istorijskog procesa. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 16—21.
- PUSIĆ Eugen: Birokratska vlast ili samoupravna zajednica. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar str. 10—14.
- TADIĆ Ljubomir: Politika i društvena kritika. Razlog 45, Zagreb, 1966/VI, št. 1, str. 24—36.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- ANTIĆ Lazo: Uloga mjesnih zajednica u velikim gradovima. Komuna, Beograd, 1967/XIV, št. 1, str. 10—11.
- DORĐEVIĆ Jovan: Samoupravna demokratija i izborni sistem. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1966, št. 3—4, str. 253—275.
- FIAMENGO Ante: Pojam rotacije i izmenljivosti u uslovima društvenog samoupravljanja. Arhiv za pravne i društvene nauke 1966, Beograd, št. 3—4, str. 280—285.
- GLOBEVNIK J.: Načelo opštinske delegacije. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1966, št. 3—4, str. 330—335.
- GORIČAR Jože: Zveza komunistov danes. Naši razgledi, Ljubljana, 11. februar 1967.
- JOVANOVIĆ Neca: Neka opšta pitanja protestnih obustava rada. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2.

- KARDELJ E.: Društveno-ekonomski ciljevi reforme. Beograd, »Sedma sila« 1966. 48 str. (Reforma u praksi. 1) — I/2443-1.
- KARDELJ E.: Družbeni dogovori o politici delitve. Delo, Ljubljana, 14. februar 1967.
- KARDELJ E.: Samoupravljanje in pre-sežno delo. Delo. Ljubljana, 26. februarja 1967.
- KARDELJ E.: Razmatranja o izbornom sistemu u savremenim uslovima. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1966, št. 3—4, str. 245—253.
- KRISTAN Ivan: Ostavka. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 199—215.
- KUSEJ Gorazd: Evolucija izbornog sistema. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, št. 3—4/1966, str. 285—290.
- MATKO Ivan: Misli ob iztreznjenju (II). Naši razgledi, Ljubljana, 11. febr. 1967.
- MILOŠAVLEVSKI S.: Broj kandidata u izborima za predstavnička tela u jugoslovenskom izbornom sistemu. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1966, št. 3—4, str. 290—297.
- PETROVIĆ Krešo: Argumentirana stališća-najmoćnije oružje komunistov. Komunist. Ljubljana, 1967, 24. febr.
- : SINDIKATI podpirajo akcijski program za zdravstveno varstvo v naši republici. Delo, Ljubljana, 20. febr. 1967.
- VRATUSA Anton: Aktuelna pitanja našeg izbornog sistema. Arhiv za pravne i društvene nauke 1966, Beograd, št. 3—4, str. 380—389.
5. Mednarodni odnosi:
- JURAS Jure: Mir kao utopija pojedinaца ili kao realno opredeljenje svih ljudi. Encyclopedia moderna, Zagreb 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 136—139.
- KARDELJ E.: Neki problemi međunarodnih odnosa. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 102—103.
- RUSSELL Bertrand: Apel američkoj savjesti. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 132—136.
- STANOVNIK Janez: Privredni i društveni razvoj putem međunarodne saradnje. Encyclopedia moderna, Zagreb, 1967/II, št. 2, januar—februar, str. 4—9.
- VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO
- KARDELJ E.: Združeni kapital v rokah proizvajalca. Delo, Ljubljana, 21. februar 1967.
- KARDELJ E.: Višja stopnja dobička zahteva tudi večji prispevek k razvoju. Delo, Ljubljana, 7. febr. 1967.
- KNEZEVIĆ K.: Intenzifikacija privredivanja i problematika zapošljavanja i korišćenja stručnih kadrova. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1967/XV, št. 1, str. 8—13.
- VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE
- IVIĆ Aleksandar: Stampa, radio i televizija u samoupravljanju. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 2, str. 233—237.
- SETINC Franc: Časnikarstvo in reforma. Naši razgledi, Ljubljana, 25. febr. 1967.
- IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE
- CIMIĆ Esad: Socijalističko društvo i religija. Sarajevo, Svjetlost 1966. 342 str. — 11.642.
- KERSEVAN Marko: Nekaj socioloških vidikov religioznosti v sodobni družbi. Problemi, Ljubljana 1967/V, št. 49.
- MLINAR Z.: Verska aktivnost in tradicija na vasi. Problemi, Ljubljana 1967/V, št. 50, str. 248—253.
- : PASTORALNA konstitucija o cerkvi v sedanjem svetu. Ljubljana, Nadškofijski ordinariat 1966. 140 str. (Drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor. 6.) — II/10.217-2/6.
- SAGI BUNIC Tomislav: Ekumensko vijeće crkva kao iskustvo i htijenje. Encyclopedia moderna, Zagreb 1967/II, št. 2, str. 144—145.
- TAVČAR Marjan: Nekatera zapažanja in premišljanja o religiji na vasi. Problemi. Ljubljana, 1967/V, št. 50. marec, str. 254—263.

Iz vsebine naslednjih številk :

Stane Kranjc:

Kritična razmišljanja

Bojan Černjavič:

Ekstenzivnost visokošolskega študija

Lojze Skok:

Komponente vodilne vloge ZK

Marjan Tepina:

Ljubljana v širšem konceptu komunalne samouprave

Majda Strobl:

Sodelovanje med občinami pri upravljanju mesta Ljubljane

Dušan Bilandžić:

Zahodnonemška integracija in stališče italijanskih sindikatov

Frane Jerman:

Sodobna katoliška in humanistična misel

Umberto Cerroni:

Predstavniška država in množična družba

Marko Kerševan:

Kaj menijo bralci o reviji

V 3. številki Teorije in prakse je na strani 497 pred opombo številka 36 pomotoma izpadlo naslednje besedilo:

»Znani jugoslovanski strokovnjak dr. Sonja Dapčević-Oreščanin pa sodi, da se vodi predvsem boj za oblast med silami, ki se v bistvu zavzemajo za slične koncepcije razvoja Kitajske.³⁶«